

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOSOFICKÁ FAKULTA

Ústav českých dějin

Diplomová práce

**VIZITAČNÍ PROTOKOLY CISTERCIÁCKÝCH KLÁŠTERŮ
VE 14. STOLETÍ**

**The Visitation Cards of the Cistercian monasteries in Bohemia
in the 14th century**

Vedoucí práce: PhDr. Martin NEJEDLÝ, Dr.

Praha 2006

Radka LOMIČKOVÁ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 29. dubna 2006

Radka Tomichová

Obsah

Obsah	3
1. Úvod.....	5
1.1 Stav bádání a předkládaná studie	5
1.2 Kláštery, o nichž bude řeč.....	8
2. Cisterciácké „nástroje dobrých skutků“	11
2.1. Generální kapitula.....	11
2.1.1 Vita regularis v očích cisterciáckých zakladatelů i dnešních historiků	11
2.1.2 Generální kapitula	15
2.1.3 Cisterciácké zákonodárství	17
2.2 Vizitace	21
2.2.1 Duchovní rozměr vizitace	22
2.2.2 Průběh vizitace.....	25
2.2.3 Nástin vývoje vizitace.....	29
2.2.4 Písemné prameny pro poznání vizitační praxe	32
2.2.4.1 Vizitace a písemná agenda.....	32
2.2.4.2 (Ne)uchovávání vizitačních listin	35
2.2.4.3 Podoba vizitační listiny.....	40
3. De paradiso in infernum.....	42
3.1 Tresty a pokání na pozadí eschatologie	42
3.2 (Ne)poslušnost, pokora a <i>capitulum culparum</i>	44
3.3 Kategorie trestů	48
3.3.1 Lehký a těžký hřích.....	48
3.3.2 Pokárání a půst.....	53
3.3.3 Tělesný trest a pořadí v komunitě.....	55
3.3.4 Vězení, poslání k bráně mateřského kláštera, zbavení mnišského šatu, přeložení	57
4. Za klášterními zdmi	62
4.1 Obyvatelé kláštera.....	62
4.2 Homo liturgicus.....	68
4.2.1 De laude divina	69
4.2.2 Slavení eucharistie	72
4.2.3 Lectio divina	77
4.3 Klášterní disciplína	78

4.3.1 De disciplina	78
4.3.2 De observacione silencii	81
4.3.3 De pace et concordia.....	82
4.4. Každodenně obývaná místa	84
4.4.1 Zvony svolávající nejen do refektáře	84
4.4.2 Infirmary a dormitář (aneb péče o nemocné i nedovolené popíjení)	85
4.5 Za vším hledej ženu?.....	89
4.5.1 Ženy bohaté i chudé	89
4.5.2 Opuštění kláštera	91
4.5.3 Tajemství řádu	94
4.6 Péče o chudé.....	95
4.6.1 Chudoba, cisterciácký řád a péče o chudé	95
4.6.2. Fortna a fortnýř	97
4.6.3 Rozdělování jídla	98
4.6.4 Rozdělování oděvu	101
4.6.5 Klášterní špitál	103
4.6.6 Oděv a obuv bratří	106
4.7 Hospodářství	107
4.7.1 Klášterní hodnostáři a soukromý majetek.....	110
4.7.2 Finanční záležitosti klášterů	116
4.7.3 Zemědělství a stavební činnost.....	117
5. Závěrečná reflexe.....	121
6. Seznam pramenů a literatury.....	126
6.1 Prameny a edice	126
6.2 Literatura.....	127
6.3 Seznam zkratk	133
7. Summary	134
8. Přílohy	137
8.1 Seznam příloh	137
8.2 Přílohy	139
9. Evidenční list.....	154

1. Úvod

1.1 Stav bádání a předkládaná studie

Jednou ročně navštíví (vizituje) opat mateřského kláštera všechny fundace, které založil, jestliže bratry navštěvuje častěji, o to více se budou radovat.¹ Tímto nařízením, které obsahuje základní dokument cisterciáckého řádu *Carta caritatis*, byla na počátku 12. století ustanovena pravidelná návštěva otce-opata jím založeného řádového domu. S cílem zajistit dodržování disciplíny i řádových předpisů se každoročně vydával opat mateřského domu do svých dceřiných klášterů. Zde měl za úkol prověřit zachovávání řehole sv. Benedikta i všech dalších pravidel a zvyklostí řádu, potrestat přestupky proti řádové kázni či nedodržování základních spirituálních hodnot a držet ochrannou ruku nad jednotou celého řádu.

Od všech klášterů cisterciáckého řádu byl striktně vyžadován stejný způsob chování. Normativní předpisy, které produkovala generální kapitula (každoroční shromáždění opatů), se zabývaly legislativními, duchovními i disciplinárními otázkami řádu. Vizitace bděla nad jejich zachováním. Není divu, že již současníci považovali tyto dvě instituce za rozhodující garant pro trvání celého řádu. Zavedením celoplošné vizitace i konáním generální kapituly obdržel cisterciácký řád svoji institucionální základní kostru, na které stojí více či méně dodnes.

Vizitace, které byly současníky hodnoceny tak vysoce, nepatřily ještě donedávna k vyhledávaným pramenům. Ani v českém ani v zahraničním bádání. Ve 30. letech 20. století se sice objevila práce Augustina NEUMANNA o dějinách českých klášterů, pro níž čerpal množství informací i z tohoto pramene, ale tím aktivita utichla.² Druhá polovina 20. století přinesla zvláště za našimi hranicemi četné studie ke středověké monasteriologii, ale vizitační protokoly se dostávají do zorného pole jen velmi okrajově a pouze jako doplňkový pramen.³ Tento postoj se proměňuje v 90. letech, kdy se zvláště německá historiografie intenzivněji zabývá podmínkami, strukturou a proměnami středověké *vita regularis*.⁴ Stranou nezůstali ani mimokontinentální historici, kteří se začínají věnovat vizitačním protokolům jako možnému prameni pro poznání života ve středověkém klášteře.⁵ Tato bádání vyvrcholila disertační prací Jörga OBERSTHEHO *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniacensern*, v níž autor na základě detailního rozboru normativních řádových pramenů vyzdvihuje význam vizitace jako ochránkyne

¹ *Carta caritatis prior*, kap. V.

² NEUMANN, A., *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936 [dále citováno NEUMANN, *Z dějin*].

³ Odkazy na tyto studie srv. OBERSTE, J., *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniacensern (12.- frühes 14. Jh.)*, (Vita regularis 2), Münster 1996 [dále citováno OBERSTE, *Visitation*], s. 28-31. Historická bádání se mohla opřít o produkci z přelomu století, např. MÜLLER, G., *Visitationsakten als Geschichtsquellen*, in: *Deutsche Geschichtsblätter* 17 (1916), s. 279-309.

⁴ Edice *Vita regularis* začala být v Münsteru vydávána roku 1996. Za necelých deset let vydali editoři G. MELVILLE a J. OBERSTE na sedmnáct svazků této řady, zabývající se středověkými řády, jejich institucemi i významem.

⁵ COULTON, G. G., *The Interpretation of Visitation Documents*, in: *The English Historical Review* 29 (1914), s. 16-40; HARPER-BILL, CH., *Cistercian Visitation in the Late Middle Ages. The Case of Hailes Abbey*, in: *Bulletin of the Institute of Historical Research* 53 (1980), s. 103-114.

institucionální identity.⁶ Zároveň ukazuje možnosti použití vizitačních listin, jejich úskalí, ale i přínos při rozvoji písemné agendy či řádové komunikace.

Česká kotlina nezůstala pozadu. Zvláště v pracích Kateřiny CHARVÁTOVÉ se při zpracovávání dějin cisterciáckého řádu v předhusitském období dostaly vizitační protokoly po delší době na světlo.⁷ Zvýšený zájem o vizitace potvrdilo jejich využití v diplomové práci Jana ZDICHYNCE i kolokvium na téma *vizitace* konané v rámci projektu *Život ve středověkém klášteře*, který pořádá Centrum mediévistických studií.⁸

Předkládaná práce si klade za cíl představit českým badatelům vizitační protokoly jako plnohodnotný pramen, na základě kterého lze doplnit dosud získané poznatky o životě ve středověkém cisterciáckém klášteře. V čem jsou vizitační protokoly tak přínosné? *Carta visitationis*, která byla na konci každé vizitace sepsána ve dvojím provedení, zaznamenávala všechny nedostatky, které vizitátor v klášteře našel, včetně napomenutí k jejich nápravě. Jedna listina zůstala ve vizitovaném klášteře, aby mohla být mnichům několikrát do roka do následující vizitace předčítána, a druhou si vzal vizitátor s sebou pro kontrolu nápravy v příštím roce. Jedná se tedy o listiny, které vznikaly pro vnitřní potřebu řádu a které nebylo nutné přikrášlovat. Mohou odrážet faktický stav v klášteře, problémy, se kterými se cisterciáčtí mniši dnes a denně potýkali.

Na základě normativních pramenů, jakými jsou například nařízení generální kapituly nebo kodifikace řádového práva, se dozvídáme o požadavcích na liturgii, na vzhled kláštera, o povinnosti mnichů či o hospodářství.⁹ I zde se odráží řešení konkrétních otázek, ovšem jen těch nejozřejavějších, které se na jednání shromážděných opatů dostaly a které nebylo možno vyřešit v rámci každodenní kapituly nebo roční vizitace. Vizitační protokoly oproti tomu zaznamenávají aktuální problémy běžného života. Ukazují, jak (ne)byla dodržována nejrůznější řádová nařízení, jak se proti rozmáhání neřestí bojovalo stále přísnějšími sankcemi, jak touha po jednotě a dodržování řádových pravidel nevyprchala ani v čase ani v prostoru. Na rozdíl od většiny normativních pramenů, které představují požadavky kladené na řeholníky, odrážejí vizitace skutečnou situaci.

Často diskutovaná je otázka, nakolik se liší norma od všedního dne. V našem případě můžeme být konkrétnější: nakolik se liší řehole sv. Benedikta, závěry generální kapituly a řádové *consuetudines* od údajů obsažených ve vizitačních protokolech. Strohá rovina norem získává spojením s vizitacemi rázem lidštější podobu. Vizitační protokoly reflektují mnohá konkrétní nařízení a usilují o kontrolu nad prosazením všech řádových požadavků. Vizitace samozřejmě

⁶ OBERSTE, *Visitation*, passim.

⁷ CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 1. svazek: Fundace 12. století*, Praha 1998, [dále citováno CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*]; CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1140-1420, 2. svazek: Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002 [dále citováno CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 2*].

⁸ ZDICHYNEC, J., *Kláster Marienthal v Horní Lužici*, Diplomová práce - Ústav Českých dějin FF UK, Praha 2002, zvl. s. 96-102. Příspěvky ze setkání byly publikovány ve sborníku *Historia monastica I* (Collogua mediaevalia pragensis 3), Praha 2005.

⁹ Jednotlivá *statuta annalia* generální kapituly byla zpracována a vydána jako *Statuta Capitulorum generalium ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784*, ed. J. M. CANIVEZ [dále citováno CANIVEZ], 8 sv., Louvain 1933-1941.

nejsou jediným pramenem, který by o každodenních záležitostech informoval, tvoří jen část z širokého spektra klášterních listin, kronik a jiných než písemných pramenů. Smyslem práce proto není podání vyčerpávajících informací o cisterciácké liturgii, průběhu klášterního dne, hospodářství apod. To je v rámci jedné diplomové práce představa nereálná, neboť dochované vizitační listiny jsou opravdu všeobjímající, osvětlují hospodářské, sociální, církevní i každodenní detaily řádového života. Snahou zůstává přiblížit informace, které vizitační prameny poskytují a v kontextu konkrétních řádových pravidel je vysvětlit.

Při zhotovování listiny mohl vizitátor vycházet z formulářových sbírek, které mu byly k dispozici. Ze 14. století jich zůstalo hned několik zachováno. Pro české a moravské cisterciácké kláštery se jedná o osecký a částečně i wilheringský formulář.¹⁰ Sbírkou mohly obsahovat nabídky vět, kterými bylo možné uvést tu či onu výtku, jak je tomu v případě wilheringské formulářové sbírky. Pokud navíc vizitátor postupoval podle nabízených kapitol, nezůstala vynechána žádná oblast klášterního života. Vizitátoři sbírky často používali, za obecnou arengou však uvádějí konkrétní problémy, se kterými se v daném řeholním domě setkali. Výhodou formulářových sbírek pro dnešního historika je skutečnost, že do nich byly jako vzory opisovány již vyhotovené vizitační listiny. Tím se staly na středověké poměry nebývale bohatou studnicí pramenů, která nám dává nahlížet za brány cisterciáckých klášterů. Obě formulářové sbírky se staly základním pramenem této studie o vizitačních protokolech 14. století.

Formulářový charakter většiny dochovaných vizitačních listin bývá jednou z nejčastějších výtek při používání vizitací jako pramenů pro získání hodnověrných informací. Toto odsouzení je však příliš ukvapené. Květnaté arengy byly sice s největší pravděpodobností opisovány, ale samotná nařízení ne. Převážná část listin je navíc přesně datována i místem vydání, lze je snadno vztáhnout na konkrétní klášter. Přiměřená kritičnost je samozřejmě potřebná vždy.

Jaká je struktura předkládané práce? Nelze samozřejmě hovořit o využití vizitačních listin bez obecné zmínky o vizitaci jako o jednom z hlavních pilířů cisterciáckého řádu. Na úvodní kapitole proto navazuje oddíl souhrnně pojednávající o generální kapitule, řádovém zákonodárství a nejvíce samozřejmě o vizitaci. Zde se odráží nejen vývoj vizitace a její průběh, ale také duchovní rozměr, na který zvláště v kláštorech nelze zapomenout. V neposlední řadě bude obecně i na konkrétních příkladech řeč o písemných pramenech, které slouží k poznání vizitační praxe.

Vizitátor při nabádání k polepšení připojoval sankce, které měly mnichy odradit od dalšího takového jednání. Pro snazší orientaci v těchto trestech a pro jejich pochopení na pozadí eschatologických představ následuje kapitola, která se jim podrobně věnuje. Zde je přiblížena i

¹⁰ Osecký formulář vznikl zřejmě v Plasích, tedy u vizitátora. Uložen v státním oblastním archivu Litoměřice, fond ŘC-Osek, Edice listin: NEUMANN, A., *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově* [dále jen NEUMANN, *Prameny*], Olomouc 1926, S.117-128. Wilheringská formulářová sbírka byla editována již na přelomu 19. a 20. století: GRILLNBERGER, O., *Das Wilheringer Formelbuch: De kartis visitacionum*, in: SMBCO [dále citováno GRILLNBERGER, *Wilheriger Formelbuch*] XIX (1898) s. 229-246, 418-425, 587-601, XX (1899) s. 127-137, 482-492; XXI (1900) s. 119-127, 384-392.

každodenní kapitula, v jejímž rámci probíhalo tzv. *capitulum culparum*, tedy vyznání vin a přijmutí trestu za ně. Vizitace na toto trestání na úrovni kláštera navazovala a byla jakousi druhou instancí v dodržování řádové kázně.

Jádrem předkládané studie jsou české a částečně i rakouské vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ze 14. století. Stejně jako wilheringská formulářová sbírka byla i tato kapitola rozdělena tematicky podle jednotlivých oblastí klášterního života. Najdeme zde podkapitoly hovořící o Boží službě, četbě, kázni, jednotlivých prostorách kláštera, hostech, o péči o chudé i o hospodářství. Pro přiblížení podoby vizitačních listin a způsobu, jakým vizitátor napomínal řeholníky, je text proložen četnými citacemi. Na základě srovnání cirka čtyřiceti vizitačních protokolů je již možné porovnat problematické oblasti českých a některých rakouských klášterů, pokusit se najít specifika českého prostředí, pokud i v rámci cisterciáckého řádu jsou, a vysvětlit ve vizitacích obsažené informace.

Tato práce by nemohla vzniknout bez vřelé pomoci mnoha dobrých lidí. Dovolím si na prvním místě poděkovat paní Kateřině CHARVÁTOVÉ za cenné rady, bez nichž by zde mnohé nebylo napsáno. Právě ona přede mnou před několika lety rozprostřela téma vizitačních protokolů a při jejich studiu mě stále podporovala. Vřelý dík si zaslouží rovněž vedoucí této práce, pan Martin NEJEDLÝ, a cisterciáci ve Vyšším Brodě a ve Wilheringu, zvláště tamní knihovníci fr. Bruno a P. Christian. Při překladech vizitačních listin jsem se mohla opřít o neocenitelnou pomoc a trpělivost pana Jana KALIVODY, v otázkách liturgického zpěvu o rady pana Davida EBENA. Vstřícnost, s jakou mě přijala „Katholische Hochschulgemeinde“ v Řezně, mi umožnila studovat v univerzitní knihovně vždy, když to bylo potřebné, za což jsem velmi vděčná. Na této univerzitě jsem se mohla setkat též s panem Jörgem OBERSTEM, který svými radami provázal zvláště v jeho semináři vznikající kapitolu o péči o chudé na fortnách cisterciáckých klášterů. Děkuji za pomoc a podporu i Vám, kteří zde sice nejste zmíněni jménem, kteří jste ale velkými písmeny zapsáni v mém srdci. Děkuji.

1.2. Kláštery, o nichž bude řeč

Vizitační protokoly jsou nerozlučně spjaty s filiačním systémem cisterciáckého řádu. Oteceopat mohl sice právo vizitace delegovat na jiného vizitátora, ale v našem případě se tomu tak většinou nedělo. Pozastavme se stručně u „našich“ klášterů.¹¹

Kláštery, o nichž zde bude řeč, pocházejí z morimondské řádové větve, z kláštera Morimond, který byl založen ze Cîteaux již v roce 1115. Na území dnešního Rakouska přišli šedí mniši jen o několik desetiletí dříve, než do české kotliny. Roku 1146 byl ze štyrského kláštera

¹¹ Viz. též příloha č. 3. K dějinám jednotlivých klášterů srv. např. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*; TÁŽ, *Dějiny 2*; BRUNNER, S., *Ein Cistercienserbuch*, Würzburg, 1881; KAINDL, D., *Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurth in Böhmen*, Český Krumlov 1930 [dále citováno KAINDL, *Geschichte*].

Rein (*Runa*) založen Wilhering (*Hilaria*), který se záhy stal mateřským klášteřem třem novým fundacím. Do té doby se však musel vypořádat s nepřízní, kterou provázela první komunitu, z níž se část bratří vrátila do původního klášteřa.¹² Proto bylo roku 1185 rozhodnuto o vyslání nové komunity bratří, tentokrát ne z Reinu, ale z jeho mateřského domu, bavorského Ebrachu (*Ebera*). Tato skupina bratří již byla úspěšná a dovedla klášteř k slibnému rozvoji. Práva otce-opata tím získal ebrašský opat, který také prováděl každoroční vizitace.

Wilhering se až po více jak sto letech své existence stal sám mateřským klášteřem. Za podpory Rožmberků, spřízněných rodově s fundátory tohoto klášteřa, vznikl roku 1259 klášteř Vyšší Brod (*Altovadum*). Další dvě dcery byly podobně jako Wilhering založené na březích Dunaje, roku 1295 to byl klášteř Engelszell (*Cella Angelorum*), vystavěný zhruba 50 km proti proudu od mateřského domu, a roku 1334 klášteř Säusenstein (*Vallis Dei*) na opačné straně.

V českých zemích byly cisterciácké klášteřy zakládány od 40. let 12.století.¹³ První klášteř řádu byl založen roku 1142 v Sedlci (*Sedlecium*), o rok později sem přišli mniši z mateřského klášteřa Waldsassen. Během následujících dvou let vznikly další dva klášteřy na západě Čech: Plasy (*Plassium*), klášteř založený z Langheimu a Nepomuk (*Pomucensis*) fundovaný z Ebrachu.

Všechny domácí klášteřy se staly základem pro nové české filiate. Z klášteřů, které nás nadále díky dochovaným vizitačním protokolům budou zajímat, je třeba zmínit dvě plaské dcery: Hradiště (*Gradicum*, před 1184) a první moravský klášteř Velehrad (*Welehradum*, 1204) i nepomuckou dceru Žďár (*Fons beate Marie Virginis*, 1251).¹⁴ Na počátku druhé poloviny 13. století vznikly dva jihočeské klášteřy, jejichž mateřským domem se stala rakouská opatství. Již zmíněný klášteř Vyšší Brod a Zlatá Koruna, původně Svatá Koruna (*Sancta Corona*), založená roku 1263 z klášteřa Heiligenkreuz. Napojení obou řádů na rakouskou větev odráží mimo jiné spojení obou zemí v osobě Přemysla Otakara II. a tedy politickou demonstraci sounáležitosti. Po ztrátě rakouských zemí nechal panovník převést funkci mateřského klášteřa Zlaté Koruny na největší mateřský dům v Čechách a současně nejstarší panovnickou fundaci Plasy. Mohl tak učinit, Zlatou Korunu nechal sám založit, v případě Vyššího Brodu založeného Rožmberky žádná práva neměl a ti jej nechali ve svazku klášteřů náležejících k wilheringskému klášteřu.

Z celkového počtu osmnácti cisterciáckých klášteřů v Čechách i na Moravě se dochované vizitační protokoly vztahují jen k šesti výše zmíněným domům (vyjma Sedlce). Není divu, vizitační listiny nepatřily k dlouho uchovávaným listinám. Největším počtem protokolů se může chlubit Vyšší Brod, celkem sedmnácti protokoly pro 14. století. Navíc nepocházejí z jednoho pramenného zdroje, což umožňuje určité srovnání. Wilheringská formulářová sbírka nabízí kromě

¹² Srv. *Das Zisterzienserstift Wilhering. Einblick in die 850 jährige Geschichte des Klosters*, in: kol. autorů, Wilhering, Stift und Kirche, Wilhering s.d.

¹³ K příchodu řádu do Čech srv. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny I*, s. 59-73.

¹⁴ Najít jednotný způsob pro používání názvů klášteřů není jednoduché, neboť jejich jména prošla do současné doby větší či menší proměnou. Snažím se používat současné názvy lokalit, hovořím tedy o Nepomuku, ne o Pomuku, o Zlaté Koruně a ne o Svaté Koruně, jakkoliv by i tento způsob měl své odůvodnění. V případě klášteřů Žďár a Hradiště však zůstávám u těchto označení bez dalších doplňků, přestože jsou dnes obvyklé, ne však ve vztahu ke klášteřům.

vyšebrodských listin i pět vizitací pro klášter Engelszell a osm pro Säusenstein. Všechny prováděl wilheringský opat. Pro Wilhering samotný máme doklady o šesti návštěvách otce-opata z Ebrachu.

Na ostatní české nebo moravské kláštery připadá zhruba po jedné listině za celé století, celkem šest listin. Všechny jsou dochovány v oseckém formuláři.¹⁵ Opat plaského kláštera vizitoval kolem roku 1350 Zlatou Korunu, kolem roku 1358 Hradiště a ve stejné době Velehrad. Nepomucký opat navštívil dvakrát Žďár, před rokem 1350 v zastoupení plaským opatem a kolem 1355 sám. Jeho klášter, tedy Nepomuk, byl vizitován z Ebrachu před rokem 1344. Máme tedy vizitaci ebrašského opata pro Pomuk, dochovanou v oseckém formuláři, a několikery záznamy pro Wilhering, zapsané do tamní formulářové sbírky.

Vizitace z vyjmenovaných řádových domů vytvořily základ pro předkládanou práci. Základ pro srovnání a vysvětlení života za zmi středověkých cisterciáckých klášterů. Díky výše zmíněným podkladům by navíc mělo být možné porovnat širokou škálu listin zahrnující na jedné straně mateřský klášter a jeho „dcery“, z nichž jedna se nacházela v českých zemích a na straně druhé ostatní kláštery v našich zemích. Neměli bychom přitom zapomínat, že vizitace zaznamenávají pouze vybočení z normálního požadovaného stavu, jejich cílem nebylo chválit. Stejně tak tato práce může na první pohled připomínat kritiku řádového života, neboť stále rozebírá, co mniši dělali jinak, než měli. To rozhodně není jejím smyslem. Těžko lze dokázat, že vše, co se ve vizitacích neodrazilo, probíhalo v nejlepším pořádku, zvláště pokud se jednalo o častá provinění. Na druhou stranu faktem také zůstává, že vážné přestupky by se v protokolu nejspíše odrazily za každých okolností. Samotná skutečnost, že se vizitace konaly, by měla budit obdiv. Téměř tři sta let po založení řádu funguje struktura, jíž uvedli v život jeho zakladatelé. Opati se vydávají do svých dceřinných klášterů, aby zde zkontrolovali dodržování řádových norem, aby zajistili trvání cisterciáckého řádu. To není zanedbatelné.

¹⁵ Dataci listin přebírám podle jejich edice; srv. podrobnější zařazení CHARVÁTOVÁ, K., *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století – obecná pravidla a některé české příklady*, in: *Historia monastica I* [dále citováno CHARVÁTOVÁ, *Vizitace*], s. 70-81, zde pozn. 50, s. 78.

2. Cisterciácké „nástroje dobrých skutků“

2.1. Generální kapitula

Una caritate, una regula. (Carta caritatis, IV)

Evropa jedenáctého století byla stále Evropou benediktinského řádu. Můžeme hovořit maximálně o jeho různých podobách, reformách či zvyklostech. Na samém sklonku tohoto století se však řeholní život rozrůstá o novou formu: cisterciácký řád.¹⁶ Robert z Molesme a další iniciátoři vzniku vzešli z benediktinských klášterů stále odkazovali na Řeholi sv. Benedikta jako na základní kámen mnišství.¹⁷ Vytvořili naprosto ojedinělé a nejen v počátečních staletích stabilní klášterní společenství, které bylo již současníky zakladatelů a jejich následovníků v mnohém dáváno za vzor a do dnešní doby je nahlíženo jako *ordo* v plném slova smyslu.¹⁸ Síla cisterciáckého řádu tkvěla i v tom, že nešlo o reformu stávajících institucí, ale o začátek instituce naprosto nové, která se od tehdejšího mnišství značně lišila a právem budila tolik pozornosti. Jednalo se o odmítnutí veškerých doplňkových zvyklostí, které se na mnišství nachytaly, a které mnichy vzdalovaly od ideálu kolektivní chudoby žité v odloučenosti od světa. Touha po jednotě měla být jednotou srdcí, nikoli uniformitou.¹⁹

2.1.1 Vita regularis v očích cisterciáckých zakladatelů i dnešních historiků

Řeholní život (*vita religiosa*) vychází z duchovních hodnot, jež zprostředkovávají smysl života. Lidskou smrtí podle křesťanského přesvědčení život nekončí, ale teprve plně začíná. Tomu by se měl podříditi i praktický lidský život, v němž je zaměření na zmíněné hodnoty umožněno – jak je zřetelné v řeholním společenství – racionální organizací života (a řádu) a určením požadavků chování. Řeholní život v této podobě tedy znamená v duchovnu zakotvený život, který má určitou podobu organizace a vyznačuje se i svými normami. Všechny tyto tři prvky jsou

¹⁶ O počátcích cisterciáckého řádu srv. souhrnně: LAWRENCE, H., *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001 [dále citováno LAWRENCE, *Dějiny*], s. 171-196; CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, s. 9-58; *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit* (Schriften des Rheinischen Museumsamtes 10), ed. K. ELM – P. JOERISSEN – H. J. ROTH, Köln 1980 [dále citováno Die Zisterzienser]; *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, Ergänzungsband*, ed. K. ELM – P. JOERISSEN, Köln 1982 [dále citováno Die Zisterzienser, *Ergänzungsband*]; MÜLLER, G., *Vom Cistercienser Orden*, Bregenz 1927; LEKAI, L.J., *The Cistercians. Ideal and Reality*, Kent 1977 [dále citováno LEKAI, *The Cistercians*].

¹⁷ Srv. LECLERCQ, *Die Intention der Gründer des Zisterzienserordens*, in: CistC 181 (1989) [dále citováno LECLERCQ, *Intention*], s. 3-32, zde s. 4-9, 18-21; KLINKENBERG, H. M., *Cîteaux. Spiritualität und Organisation*, in: Die Zisterzienser, *Ergänzungsband*, s. 13-27.

¹⁸ Srv. WOLLASCH, J., *Mönchtum des Mittelalters zwischen Kirche und Welt* (MMS 7), München 1973 [dále citováno WOLLASCH, *Mönchtum*], s. 178-182; CYGLER, F. – MELVILLE G. – OBERSTE, J., *Aspekte zur Verbindung von Organisation und Schriftlichkeit im Ordenswesen. Ein Vergleich zwischen Cisterciensern und Clunyazensern im 12./13. Jahrhundert*, in: Viva vox, ratio scripta. Formen und Funktionen von Mündlichkeit und Schriftlichkeit im mittelalterlichen Mönchtum, ed. K. SCHREINER – C. M. KASPER, St. Ottilien 1996 [dále sborník citován Viva vox, ratio scripta, *Aspekte*], s. 205-280.

¹⁹ Srv. LECLERCQ, *Intention*, s. 9.

vzájemně propojeny, ovlivňují se i doplňují. Různé podoby propojení představují různé formy řeholního života, přijímající svoji konkrétní nezaměnitelnou historickou formu.²⁰

Zvláště německá historiografie druhé poloviny 20. století nepochybuje o tom, že organizační forma *vita religiosa* začíná v rozhodující kvalitě až u cisterciáků.²¹ Od klášterů zakládaných na filiačním principu byl striktně vyžadován stejný způsob chování v celém svazku klášterů, přísné zákonodárství produkovalo závazné normativní předpisy a to vše bylo zastřešeno dvěma v této podobě novými institucemi, které již současníci nahlíželi jako záruku trvání tohoto řádu. Řeč je o generální kapitule, rozhodující instanci v otázkách legislativních, duchovních i disciplinárních, která svolávala každý rok do Cîteaux opaty všech řádových domů, a o vše objímající každoroční vizitaci každého řádového domu prováděné v rámci filiace otcem-opatem. Vizitace dohlížela na jedné straně na dodržování norem a trestala přestupky, čímž zabezpečovala jednotu, a na druhé straně podávala generální kapitule nutné informace, čímž zajišťovala nepostradatelnou komunikaci v rámci řádu. Pojem *ordo* se neomezoval jen na označení společné myšlenky a způsobu života, ale vztahoval se i na korporativně-právní souvislost. Cisterciáci „vytvořili ‚řád‘ jakožto právní subjekt.“²² Svazek cisterciáckých klášterů spočíval na společně uznaném a pro všechny členy stejně závazném právním řádu. Tím odpadl jindy obvyklý slučující prvek v podobě vedoucí osoby.

23

Cisterciáci viděli neudržitelnost řádového života u benediktinů právě v tom, že každý opat byl svým pánem, bez jakéhokoliv centrálního vedení. To dokládá i dobový pramen: *Dialogus duorum monachorum*, obhajující cisterciáckou myšlenku: „*Omnia monasteria nostra quasi unum corpus sunt, quia uno reguntur capite cum consilio singulis annis communicatio in capitulo nostro, quod facit religionem nostri ordinis durabilem. Et quia abbates vestri [rozuměj tradičních benediktinů] sine capite sunt, tamquam acephali non habentes magistrum super se, facit unusquisque in suo monasterio quod vult, dimittit quod vult. Haec est causa quod religio in vestris monasteriis non est durabilis.*“²⁴

Od cisterciáků přejala způsob organizace i další nově vznikající řády, včetně samotných benediktinů.²⁵ Nové prvky se dají shrnout do čtyř bodů. Na počátku stojí kodifikace nařízení. Na

²⁰ Srv. CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 207f.

²¹ Řídký zájem historiků o bádání na poli řeholních řádů prolomil zvláště Gert MELVILLE (a jeho spolupracovníci), který zaměřil pozornost badatelů na podmínky, prvky struktury a důsledky procesu proměny středověké *vita regularis*. Stejný název, *Vita regularis (Schriftlichkeit und Ordensorganisation vom 12. bis zum beginnenden 14. Jahrhundert)*, nese i řada v Münsteru od roku 1996 vydávaných studií, na kterých spolupracují historici, sociologové, právní historici a filosofové. Zde začal i zájem historiků o vizitace. Dále srv. WOLLASCH, *Mönchtum*, s. 178-184, SCHREINER, K., *Dauer, Niedergang und Erneuerung klösterlichen Observanz im hoch- und spätmittelalterlichen Mönchtum. Krisen, Reform- und Institutionalisierungsprobleme in der Sicht betroffener Zeitgenossen*, in: *Institutionen und Geschichte. Theoretische Aspekte und mittelalterliche Befunde (Norm und Struktur 1)*, ed. G. MELVILLE, Köln/Weimar/Wien 1992 [dále sborník citován *Institution und Geschichte*], s. 295-342 [dále citováno SCHREINER, *Dauer*]; CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 215; OBERSTE, *Visitation*.

²² CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 215; srv. WOLLASCH, *Mönchtum*, s. 172ff; LECLERCQ, *Intention*, zvláště s. 7.

²³ Srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 6.

²⁴ Le moine Idung et ses deux ouvrages: ‚Argumentum super quator questionibus‘ et ‚Dialogus duorum monachorum‘, ed. R. B. C. HUYGENS (Biblioteca degli Studi medievali 11), Spoleto 1980, s. 91-286, zde 267f.

²⁵ Podrobné rozebrání přejímaných prvků jednotlivými řády viz. CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, 216f.

ně navazuje zřízení centrálních orgánů, jakožto moci zákonodárné, výkonné a soudní (generální kapitula) a zřízení kontrolního orgánu zajišťujícího plnění všech nařízení (vizitace). V neposlední řadě je pozornost věnována zlistinění dosažené organizace a všeobecnému důrazu na písemnou agendu.²⁶

Historie nás učí, že dějiny *vita religiosa* neovlivňovala jen rozdílnost a specializace, ale i vzájemná výměna různých prvků.²⁷ Nabízí se však otázka, nakolik cisterciáci vytvořili nezaměnitelnou a hlavně nerozdělitelnou harmonii mezi normativními strukturami chování a formami organizace. Bylo možné inspirovat se podobou jejich řádu, převzít jen něco z jejich norem nebo způsobu organizace a neporušit při tom zmíněnou harmonii potřebnou pro kvalitní rozvoj řádu? Neoddělovaly se takovým přenosem až příliš duchovní myšlenky zakladatelů a tvůrců od „těla“ řádu? Cisterciáckou organizací inspirované řády nechtěly v žádném případě vytvářet jejich kopii. Usilovaly o trvanlivost leckdy namáhavě dosažených změn. Všichni, mimo jiné clunyjští benediktini, premonstráti, augustiniáni, dominikáni, karmelitáni, františkáni i sami cisterciáci.²⁸

Zde se otvírá nové pole historikova zájmu: pohled na řádové instituce jakožto nositelky již zmíněného trvání.²⁹ Jsou to dle Klause SCHREINERA právě instituce, které umožňují jejich nositelům trvání, neboť „redukuje libovolnost osobního i kolektivního jednání a činí předvídatelnými průběhy jednání, které jsou pro funkčnost a trvání sociálního systému základní. [...] Institucionalizace jako výsledek procesu usiluje o smysluplný řád pravidel chování a konkrétní způsob chování, které sociálnímu útvaru umožňují existenci. [...] Pro formování subjektů jim připadá tím pádem dvojitá úloha: za prvé tradují vědění a způsoby chování - a tím nastolují trvání (Dauer), za druhé podrobují subjekt bezprostředně kontrolujícímu a naléhavému zásahu institucionálně legitimovaných norem a aktérů - a zajišťují trvanlivost (Dauerhaftigkeit).“³⁰ Vizitace zde tvoří základní předpoklad takového řádového konceptu: zajišťuje vyrovnaný vztah mezi normativními požadavky chování, formami odchylek i způsoby potrestání a tím ochraňuje celé klášterní společenství.³¹

²⁶ Podrobněji o těchto prvcích CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 214f.

²⁷ CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 212.

²⁸ Srv. SCHREINER, K., *Verschriftlichung als Faktor monastischer Reform. Funktionen von Schriftlichkeit im Ordenswesen im hohen und späten Mittelalter*, in: *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen* (MMS 65), ed. H. KELLER / K. GRUBMÜLLER / N. STAUBACH, München 1992 [dále sborník citován *Pragmatische Schriftlichkeit*, článek citován SCHREINER, *Verschriftlichung*], s. 37-75 (Autor hovoří především o významu písemné agendy v rámci dosažení trvanlivosti změn); CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 215.

²⁹ SCHREINER, *Dauer*, zvláště 296f.; FÜSER, T., *Mönche im Konflikt. Zum Spannungsfeld von Norm, Devianz und Sanktion bei den Cisterciensern und Cluniacensern: 12. bis 14. Jahrhundert* (*Vita regularis* 9), Münster 2000 [dále jen: FÜSER, *Mönche*], s. 17-20; OBERSTE, *Visitation*, s. 20-25; MELVILLE, G., *Institutionen als geschichtswissenschaftliches Thema. Eine Einleitung*, in: *Institutionen und Geschichte* [dále citováno MELVILLE, *Institutionen*], s. 1-24 (zde s. 7).

³⁰ SCHREINER, *Dauer*, s. 296f.

³¹ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 19; OBERSTE, *Visitation*, s. 41.

Kromě toho se i v medievistice začíná ve vztahu ke klášteru i řádu objevovat pojem totální instituce.³² Nadosobní požadavky na chování i jejich legitimizace zvláště díky mravním a právním sankcím jsou součástí obojího, totální instituce jak ji definuje sociolog Erwing GOFFMAN, i kláštera. Jako příklad uvádí GOFFMAN řeholi sv. Benedikta, základní stavební prvek značného množství klášterů.³³ S cílem úplného odloučení od vnějšího světa i ztráty dosavadních sociálních rolí a soukromého majetku předepisuje Řehole vstupujícím jedincům vysvléknutí dosavadního šatu a přijetí řádového oděvu, dále povinnost stálé pokory vůči představeným, sebeovládání a v neposlední řadě též individuální i kolektivní zpověď. Společný dormitář, refektář a ostatní užívané prostory rovněž vytlačují jakoukoliv soukromou sféru.³⁴ K tomu ještě náleží omezení kontaktů s vnějším světem a omezení svobody umocněné vysokými zdmi a uzavřenou bránou. Vše na jediném, stále stejném místě, pod vedením jedné autority, ve skupině stejně „osudem postižených“, pod přesně předepsaným denním řádem, vše k dosažení oficiálního cíle instituce. Je nutné podotknout, že funkčnost takovéto instituce nespočívá jen v dobrovolném plnění všech nařízení, ale též v mechanismech sankcí.³⁵

Vstup do takovéto instituce znamenal přerušování dosavadních životních zvyklostí (*conversio morum*) symbolizované rovněž skládáním mnišských slibů. Sliby byly chápány jako zaslíbení, znamenaly možnost „zemřít v očích tohoto světa [zemřít ze světa], zemřít s Kristem, být pohřben a s ním vstát z mrtvých.“³⁶ Mnišské sliby najednou před námi stojí jako způsob následování Krista, jiný druh mučednictví a následování kříže, jako akt sebeobětování se Bohu. Mnich se složením slibů distancoval od hřešícího světa zvolením způsobu života v mnišské askezi.³⁷

Triáda mnišských slibů nepředstavuje jen základní kámen řeholního života, ale zároveň také oblast, kde se nacházelo těžiště individuální mnišské deviace. Všechny tři prvky, chudoba, čistota a poslušnost (u benediktinů a cisterciáků i slib *stabilitas loci*) představují oblasti nejčastějších konfliktů.³⁸ Sociální kontrola jako nástroj udržení disciplíny v rukou opata či vizitátora měla zamezit různým formám odchylek. Pokud možno znovuobnovením souhlasu s nastavenými normami, v horším případě vyloučením. To vše se stále stejným cílem: *patria coelesta*. Nelze zapomínat, že život v klášteře je chápán jako život pokání a očisty, jako uskutečňování ideální společnosti podle vzoru Kristových následovníků – apoštolů, jako příprava na život na věčnosti. Ať je názor historika na tento pohled jakýkoliv, snaží-li se nahlédnout přes zed' středověkého

³² Termín totální instituce vychází ze studie GOFFMAN, E., *Asyle. Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*, Frankfurt am M. 1973 [GOFFMAN, Asyle], kde je dokumentován na příkladu nemocnice či vězení. Oboje, podobně jako středověký klášter, předepisují odstup od světa stejně jako kompletní kontrolu veškerého jednání svých členů.

³³ GOFFMAN, *Asyle*, s. 24-54.

³⁴ Určité soukromí mohli poskytovat jen požadavek dodržování silencia.

³⁵ O širokém spektru sankcí zahrnujících v této souvislosti důležité tresty na cti (výprask, postavení na poslední místo v komunitě apod.) srv. kapitulu 3.3.2 a 3.3.3. Je několik možností, jak se přizpůsobit totální instituci: souhlas, inovace, ritualizování, apatie nebo rebélie. V úvahu připadá též vystoupení z dané instituce či útěk, jakožto pokus vymanit se tlaku norem a zásahům totální instituce. Podrobněji srv. FÜSER, *Mönche*, s. 25.

³⁶ WOLLASCH, J., *Das Mönchsgelübde als Opfer*, in: FMS 18 (1984), s. 529-545 (zde s. 532).

³⁷ Srv. LECLERCQ, J., *Askeze* in: LMA 1 (1980), sl. 1112-1115.

³⁸ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 24.

kláštera, nemůže tuto skutečnost opominout a při klázení otázek by ji měl mít stále na paměti. (A pokud možno i při nacházení odpovědí.)

2.1.2 Generální kapitula

Chceme-li každodennost cisterciáckého kláštera alespoň částečně vyčíst z porovnávání normativních nařízení a mnišské praxe, je třeba se nejdříve pozastavit u prvního pilíře cisterciáckého řádu – generální kapituly – a její produkce. Hlavní úlohou generální kapituly bylo udržení observance, urovnávání sporů, vynesení rozsudků i kontrola duchovního života, vše za pomoci jí přiřčené zákonodárné, výkonné i soudní moci.³⁹ Díky kompletní zákonodárné činnosti zachovávala generální kapitula tolik ceněnou *unitas ordinis*. Zajišťovala nepřetržitou aktualizaci, precizaci i výklad řádových pravidel, exekutivu přenechávala většinou samotným opatům. V tom lze opět spatřovat cisterciáckou jedinečnost: spojení centralizace projevující se jednotným zákonodárstvím a řízením toho, co se týkalo řádu, s decentralizovaným provedením takto plošně přijmutých *definitiones* v jednotlivých řádových domech prostřednictvím k tomu kompetentních opatů i jejich otců-opatů (a institutu řádové vizitace, která nad dodržováním řádových pravidel zvláště bděla).⁴⁰

Koncem 12. století se generální kapitula začala ve větší míře zabývat disciplinárními přestupky opatů, mnichů i konvršů.⁴¹ Zabývala se však jen takovými případy, které nemohl řešit domácí opat, popřípadě otec-opat či jiný vizitátor, tedy případy, které byly nad jejich síly, případy rezervované rozhodnutí generální kapituly, tedy takové, z nichž mohlo být pošpiněno dobré jméno řádu nebo případy, během nichž k nějakému *scandalum* došlo.⁴² Rozhodnutí generální kapituly bylo bráno jako poslední možné, jako „špička ledovce“.⁴³ Většina problémů zůstávala v jurisdikci otce-opata a domácího opata (*abbas abbatae*). Případy, které byly při generální kapitule projednávány, mají pro dnešního historika nemalý význam. Odrazily se v každoročním zápisu z jednání kapituly a slouží dnes jako jeden z hlavních pramenů pro poznání každodenního života

³⁹ CANIVEZ 1, *Carta caritatis posterior*, XVI, s. XXVIII: *In quo capitulo de salute animarum suarum tractent, in observatione sanctae regulae vel ordinis, si quid est emendandum, vel augendum, ordinent, bonum pacis et caritatis inter se reforment.*

⁴⁰ Srv. CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 246. Kromě toho, že byla generální kapitula vydavatelem listin, sloužila i jako příjemce listin pro celý řád, zvláště od panovníků. Nesla tedy hlavní zodpovědnost za vnější písemný styk, pokud se týkal řádu jako celku; srv. *tamtéž* s. 265.

⁴¹ Tento vývoj souvisí ve značné míře s rostoucími potížemi řádu na přelomu 12. a 13. století. Die K. SCHREINERA vedlo v této době hospodářství orientované na města a trh, stejně jako úbytek konvršů, ke stále se zvětšujícímu napojení na trh a k rostoucí feudalizaci cisterciáckého řádu. Srv. SCHREINER, K., *Zisterziensisches Mönchtum und soziale Umwelt. Wirtschaftlicher und sozialer Strukturwandel in hoch- und spätmittelalterlichen Zisterzienserkonvent*, in: *Die Zisterzienser*, [dále citováno SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*], s. 79-135, zde s. 79-91, 114-116.

⁴² Případy rezervované rozhodnutí (*causae reservate*) generální kapituly srv. OBERSTE, J., *Institutionalisierte Kommunikation im Verwaltungsalldag religiöser Orden des Hohen Mittelalters*, in: *De ordiane vitae. Zu Normvorstellung Organisationsformen und Schriftgebrauch im mittelalterlichen Ordenswesen (Vita regularis 1)*, ed. G. MELVILLE, Münster 1996 [dále sborník citován *De ordine vitae*; studie citována OBERSTE, *Kommunikation*], s. 59-99 (zde s. 72).

⁴³ FÜSER, *Mönche*, s. 61f. U clunyjských nefungovala generální kapitula jako legislativní zástupce řádu a ona pomyslná špička ledovce řádové hierarchie, jak vidíme u cisterciáků, ale definitorium (skupina opatů) se zabývalo i malými případy. Navíc i zprávy provinčních vizitátorů musely být většinou předkládány generální kapitule a centrálně archivovány v Cluny.

(nejen) středověkých cisterciáckých klášterů. Ostatní přestupky většinou mizí našemu poznání. Zde vstupují na scénu dochované vizitační protokoly, které dokládají vztahy (a řešení problematických otázek) v rovině filiační. Co bylo projednáváno při každodenní kapitule v jednotlivých kláštorech, zůstane zřejmě nezodpovězeno.⁴⁴

I přes narůstající počet přestupků mnichů a konvršů ohledně hospodářských či disciplinárních přestupků, zůstávala generální kapitule její úloha jako *capitulum culparum* pro představené klášterů. Pro všechny cisterciáky představovala zároveň poslední odvolací instanci.

Generální kapitula platila v době svého vzniku – stejně jako vizitace – jako synonymum úspěchu slibující reformy v rámci *vita regularis*. Zcela v tomto duchu nechává Caesarios von Heisterbach odpovědět mnicha ve svém díle *Dialogus miraculorum* na otázku novice po významu těchto dvou institucí: „*Duo enim primitivi patres instituerunt ad vitiorum correctionem et caritatis conservationem videlicet generale Capitulum et singulis annis visitationes domorum.*“⁴⁵ Generální kapitula a všepokrývající vizitace jsou – jak již bylo naznačeno – i moderním badáním nahlíženy jako společná institucionální základní kodifikace nového „řádu“, „která se vyznačovala transpersonalitou právních forem, společně uznanými a pozměnitelnými právními stanovami a také kontrolním mechanismem ovládaným řádovou centrálou a odstupňovaným instančním aparátem.“⁴⁶

Význam generální kapituly vyzdvihl papež Inocenc III. roku 1215 na zasedání IV. lateránského koncilu, kdy doporučil cisterciácký model pravidelné generální kapituly (a vizitace) všem řádům. Do té doby ji přejali již premonstráti, kartuziáni i žebravé řády.⁴⁷

Jak tedy generální kapitula fungovala? Již *carta caritatis prior* obsahuje ustanovení, podle kterého se má každý opat jednou ročně dostavit do Cîteaux: *Harum ecclesiarum abbates omnes per annum semel illa die quam inter se constituent, ad novum monasterium veniant.*⁴⁸ Dnem zahájení konání shromáždění byl zpočátku svátek Povýšení svatého Kříže (14. září), v jehož

⁴⁴ O významu mnišské kapituly (*capitulum quotidianum*) i její součásti *capitulum culparum* srv. níže kap. 3.2.

⁴⁵ Caesarius von Heisterbach, *Caesarii Heisterbacensis monachi Ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum*, Bd. 1, ed. J. STRANGE, Köln-Bonn-Brüssel 1851, 6f. Podobně hovoří Johannes Trithemius, OCist: „Stejný význam jaký mají obě oči pro lidskou hlavu, mají roční kapitula a vizitace v „naší reformě““; srv. SCHREINER, *Dauer*, s. 305.

⁴⁶ OBERSTE, J., *Normierung und Pragmatik des Schriftgebrauchs im cisterziensischen Visitationsverfahren bis zum beginnenden 14. Jahrhundert*, in HJb 114 (1994) [dále citováno OBERSTE, *Normierung*], s. 312-348, zde s. 315.

⁴⁷ Již ve 30. letech 12. století přejali konání generální kapituly premonstráti, roku 1155 kartuziáni, následně roku 1200 clunijští a další. Srv. podrobně CYGLER, F., *Ausformung und Kodifizierung des Ordenrechtes vom 12. bis zum 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtung zu Cisterziensern, Prämonstratensern, Kartäusern und Cluniensern*, in: *De ordine vitae* [dále citováno CYGLER, *Ausformung*], s. 7-58 (zde s. 10). Vrcholem uznání důležitosti generální kapituly zůstává 12. kánon lateránského koncilu: *In singulis regnis siue prouinciis fiat de triennio in triennium [...] commune capitulum abbatum atque priorum abbates proprios non habentium, qui non consueuerunt tale capitulum celebrare [...] Huiusmodi uero capitulum [...] iuxta morem Cisterciensium celebretur [...] Ordinentur etiam in eodem capitulo religiose ac circumspecte persone, que singulas abbatias eiusdem regni siue prouincie [...] studeant uisitare.* in: *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. A. García y García (Monumenta Iuris Canonici A, 2), Citta del Vaticano 1981, s. 60-62.

⁴⁸ *Einmütig in der Liebe. Die frühesten Quellentexte von Cîteaux. Antiquissimi Textus Cisterciensis lateinisch-deutsch*, ed. H. BREM – A. M. ALTERMATT (Quellen und Studien zur Zisterzienserliteratur 1), 2. vyd., Langwaden 1998 [dále citováno BREM – ALTERMATT 1], CC I,VII, s. 104. K cestám českých opatů na generální kapitulu ve středověku a k podrobnému popisu generální kapituly srv. CHARVÁTOVÁ, K., *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapitulu*, in: *Historia monastica I. (Collogia mediaevalia pragensis 3)*, Praha 2005, [sborník dále citován *Historia monastica I.*] s. 215-238. Opati se scházeli nejdříve na dva dny, s přibývajícím počtem představených byl počet jednacích dní rozšířen až na pět. Jednání se tak začínala dříve než na svátek Povýšení sv. Kříže; srv. *tamtéž*, s. 217.

předvečer se měli všichni opati do *novum monasterium* dostavit. V ideálním případě. Již *carta caritatis posterior* umožňuje omluvu v případě nemoci nebo velké vzdálenosti domácího opatství od mateřského kláštera všech cisterciáckých domů.⁴⁹ V praxi se jako omluva objevovala i chudoba opatství, které si nákladnou cestu nemohlo dovolit, nebo válečné konflikty.⁵⁰ Svoji neúčast měl dotyčný opat omluvit listinou, již pověřený posel doručil do Cîteaux nejpozději v první den shromáždění.⁵¹

Průběh generální kapituly nebyl až do počátku 16. století písemně určen, ale probíhal obdobně: nejdříve přišla na řadu legislativní ustanovení, dále přijetí *petitiones* všeho druhu, *inspectiones* opatského hospodářství (zvláště při zakládání nového domu), přezkoumání jednotlivých případů a nakonec závěrečná rozhodnutí. Takto vzniklé definice ale (bohužel pro historika) neobsahují ve většině případů zdůvodnění či motiv, proč se tak stalo. Máme jen výsledný zápis, tzv. *statuta annalia*.

Během jednání kapituly nebylo s postupem času i přibývajícím množstvím klášterů možné projednat a vyřešit vše. Proto zvláště při provinění opatů nebo sporech mezi nimi byly určovány komise nezávislých opatů, které měly daný případ vyřešit. Většinou se jednalo o osobní kontrolu (a nápravu) místa dvou- až čtyřčlennou komisí, která měla rozhodující slovo jak při různých sporech tak např. při zakládání nového kláštera. Pro generální kapitulu znamenala takováto komise získání informací o poměrech na daném místě z první ruky, neboť hlášení na následující generální kapitule patřilo k běžné praxi.⁵² Delegation lze vysvětlit i jinak. Znamenala striktní dodržení v dokumentu *carta caritatis* zdůrazněného a definovaného základního filiačního a nezávislého principu, který přiděloval otcům-opatům popř. domácím opatům poměrně neomezenou disciplinární a správní moc v záležitostech jejich opatství či filiace.⁵³

2.1.3 Cisterciácké zákonodárství

Zakotvení rádoých zvyklostí v písemných nařízeních našlo v cisterciáckém řádu bohaté uplatnění. Právní normy se staly jednou z hlavních autorit mnišského života. Nejdůležitější

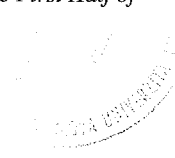
⁴⁹ CANIVEZ 1, CC-II, XV, s. XXVIII. *Sed omnes abbates de ordine nostro singulis annis ad generale capitulum Cisterciense omni postposita occasione convenient, illis solis exceptis, quos corporis infirmatis retinuerit. [...] Et illis item exceptis, qui in remotioribus partibus habitantes.* Omluvu nepomuckého opata z důvodu nemoci srv. NEUMANN, *Prameny*, č. 10, s. 115.

⁵⁰ Srv. omluvu vyšebrodského opata z důvodu nebezpečné cesty a nepokojů, NEUMANN, *Prameny*, č. 11, s. 116.

⁵¹ Písemnou omluvu stanovila Instituta generalis capituli, CANIVEZ 1 1134/69. Formulářové sbírky cisterciáckých klášterů obsahují mimo jiné i vzorové omluvné listy pro neúčast na generální kapitule. Srv. GÖRTZ, S., *Formularbücher des 13. und 14. Jhs. als Zeugen organisationsbezogener Schriftlichkeit im Cistercienser Orden*, in: *De ordinae vitae* [dále citováno GÖRTZ, *Formularbücher*], s. 285-314 (zde s. 294-298), kde je vyzdvížen význam tohoto často opomíjeného pramene. Srv. též OBERSTE, *Kommunikation*, s. 74f. Postupem doby byla zmírňována povinnost každoroční účasti všech opatů, roku 1411 povolila generální kapitula českým a moravským klášterům, aby vysílali do Cîteaux ze svého středu jen jednoho zástupce, kterému ostatní přispějí na cestovní výlohy, srv. CANIVEZ 4, 1411/s. 135.

⁵² Srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 298ff., autorka nabízí rovněž doklady z formulářových sbírek. Srv. též OBERSTE, *Visitation*, s. 117f. a podrobně s příklady SAYERS, J., *English Cistercian Cases and their Delegation in the First Half of the Thirteenth Century*, in: ASOC 20 (1964), s. 85-102.

⁵³ CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 246.

autoritou zůstává samozřejmě stále Bible, jako *rectissima norma vitae humanae*.⁵⁴ Druhý stupeň na pomyslném žebříčku důležitosti zaujímá Řehole, tedy výklad Bible aplikovaný na klášterní společenství.⁵⁵ Obojí je doplňováno klášterními zvyklostmi a právními stanovami, tedy již specifickými pravidly, jež umožňují zvládnutí všedního dne.⁵⁶

Velké řády vsadily na uspořádanou, komunikace schopnou pospolitost odvozující svoji sílu od přijatých statut. Čím více bylo právo racionálnější a účelovější, tím jistější byl v jejich pojetí pravidlům věrný řádový život. „Zákonodárství v řádu sloužilo v první řadě k uskutečnění spirituální roviny a ponechání vlastního duchovního života, aby mohl vykvést.“⁵⁷

Předchozí kapitola ukázala význam generální kapituly, nyní je vhodné pozastavit se u její zákonodárné činnosti konkrétněji. Zvláštní kompetence měli v této oblasti definitoři, opati jmenovaní opatem ze Cîteaux a čtyřmi protoopaty. Počátky definitoria souvisejí se stále se zvyšujícím počtem opatů přítomných generální kapitule, kdy se ukázalo jako vhodné ustanovit menší skupinu opatů vybavených zvláštní pravomocí. Legislativní suverenita řádu se tak dostala do kompetence definitorů. Jejich úkolem bylo zvládnout stále narůstající počet různých záležitostí. Definitoři byli tedy jakýsi výbor jednající v zastoupení celého řádu. Přirozeně získávalo toto grémium postupně na významu i samostatnosti.⁵⁸

Kromě každoročních závěrů generální kapituly (*statuta annalia*) jsou nepřehlédnutelné řádové normy vznikající zvláště v prvních dvou staletí od počátků řádu. V řádových dějinách dlouho chyběla obsáhlejší právní studie o počátcích řádu. Tuto mezeru v mnohém vyplnil Florent CYGLER, z jehož bádání částečně vycházím.⁵⁹ V souladu s jeho závěry lze v cisterciáckém zákonodárství rozlišovat dvě velké skupiny: primární texty (zahrnující základní normy popisující organizaci i observanci) a *Libelli definitionum* (několik verzí kodifikací řádových nařízení doplňující primární texty).

Základní zákon cisterciáckého zákonodárství a první z primárních textů tvoří *Carta caritatis* uznaná roku 1119 papežem Kalixtem II.⁶⁰ Poprvé v dějinách křesťanského mnišství se základem řeholního života staly klášter přesahující normy, tedy ustanovení, která se neomazovala na zdi

⁵⁴ *Regula Benedicti* [dále citováno RB] 73,3. České překlady dle *Regula Benedicti, Řehole Benediktova*. Latinsky - česky, Praha 1998.

⁵⁵ Srv. RB 4, kapitola Nástroje dobrých skutků.

⁵⁶ Tyto vztahy podrobněji viz. OBERSTE, *Visitation*, s. 21.

⁵⁷ CYGLER, *Ausformung*, s. 57. Nezáviselo samozřejmě jen na vývojovém stupni normativních textů, ale především na skutečném dodržování a naplňování jejich obsahu.

⁵⁸ O definatoriu podrobněji včetně odkazů na další literaturu srv. FÜSER, *Mönche*, pozn. 14, s. 41.

⁵⁹ CYGLER, *Ausformung*. Obecně k právnímu zakotvení řádových zvyklostí srv. MELVILLE, *Ordensstatuten und und allgemeines Kirchenrecht. Eine Skizze zum 12./13. Jh.*, in: *Proceeding of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law (Monumenta Iuris Canonici C, 10)*, ed. P. LANDAU – J. MUELLER, Citta del Vaticano 1997, s. 691-712.

⁶⁰ K diskuzi o dějinách vzniku viz. FELTEN, F. J., *Herrschaft des Abtes*, in: *Herrschaft und Kirche*, ed. F. PRINZ, Stuttgart 1988, s. 147-296, zde 147-177; MIKKERS, E. *Die Charta caritatis und Gründung von Cîteaux*, in: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 4 (1985)*, s. 11-22. Existují celkem tři verze dokumentu *carta caritatis: Carta caritatis prior* (schválena roku 1119 papežem; dále citována jako CC-I), *Summa Cartae caritatis* (vzniklá v letech 1123-24; dále citována Summa CC), *Carta caritatis posterior* (poprvé schválena roku 1152; dále citována CC-II). Edice prvních dvou verzí viz. *Les plus anciens textes de Cîteaux. Sources, textes et notes historiques*, ed. J. de la Croix BOUTON / J. B. VAN DAMME (Cîteaux. Studia et Documenta 2), Achel 1974 [dále citováno BOUTON / VAN DAMME], s. 87-102, resp. 117-121; třetí verze viz. CANIVEZ 1, s. XXVI-XXXI. Pro všechny tyto prameny existuje mně snázejí dostupná edice, kterou převážně používám: BREM – ALTERMATT 1.

jednoho klášterního domu, ale vyžadovala od všech řádových příslušníků zachování stejných předepsaných ustanovení. Po perfekcionismu dychtila snaha zákonodárců o soulad mezi právními předpisy na jedné straně, tedy předpisy, které do detailů určovaly všední den jednotlivce i řeholního domu, s faktickým životem na straně druhé.

Jak zdůraznil Jörg OBERSTE, *carta caritatis* je svým charakterem základní dokument pro budoucí rozšiřování klášterů, který měl následujícím generacím ukázat, jakým způsobem usilovat o udržení bratrské lásky a duchovní jednoty řádu.⁶¹ Již zde byla stanovena forma organizace svazu sice samostatných opatství zakládaných z nového kláštera (*novum monasterium*), jak byl označován první klášter v Cîteaux, přesto však podřízených jednomu vedení.⁶² Kromě toho položil tento dokument základ vnitřní řádové administrativy, která bránila zásahu z vnějšku, především se jednalo o vynětí z pravomocí místních biskupů.⁶³ Tím se opět ocitáme u dvou pilířů řádu, jejichž základ *carta caritatis* položila: generální kapituly a vizitace.⁶⁴

Carta caritatis není jediným primárním textem. Do této skupiny je potřeba též zařadit tři dokumenty vzniklé v průběhu 12. století a souhrnně označované jako *consuetudines*.⁶⁵ Jedná se o normativní texty regulující liturgii, všední život i cisterciáky zavedený institut konvršů.

První z nich, *Ecclesiastica officia*, často nazývaná *Liber usuum*, popisuje život mnichů v klášterním společenství.⁶⁶ Převážná část je věnována samozřejmě liturgickým otázkám - chórovým modlitbám a slavení eucharistie. Zbývající ustanovení se týkají praktických otázek každodenního života, popisují průběh dne, povinnosti bratří i klášterní hierarchie. Druhým textem v této skupině je nesystematická sbírka závěrů generální kapituly zvaná *Instituta generalis capituli*

⁶¹ Srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 66.

⁶² Srv. SCHREINER, *Verschriftlichung*, s. 49.

⁶³ Vývoj papežské exempce v průběhu 12. století viz. PFURTSCHHELLER, F., *Privilegierung des Zisterzienserordens im Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte vom Anfang bis zur Bulle „Parvus fons“ (1265). Ein Überblick unter besonderer Berücksichtigung von Schreibers „Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert“* (Europäische Hochschulschriften XXIII, 13), Bern/Franfurt am M. 1972; SCHREIBER, G., *Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert. Studien zur Privilegierung, Verfassung und besonders zum Eigenkirchenwesen der vorfranziskanischen Orden, vornehmlich aufgrund der Papsturkunden von Paschalis II. bis auf Lucius III. (1099-1181)* (Kirchenrechtliche Abhandlungen 65-68), 2 Bd., Stuttgart 1910; SCHREIBER, G., *Studien zur Exemptionsgeschichte der Cistercienser, zugleich ein Beitrag zur Veroneser Synode vom Jahre 1184*, in: ZSRG.K 25 (1914), s. 74-116. Vymanění se z biskupské moci byl i u cisterciáků dlouhodobější proces, nemohl se uskutečnit ze dne na den, srv. též OBERSTE, *Visitation*, s. 61-64.

⁶⁴ O vývoji vizitace podle dokumentu *carta caritatis* viz. kapitola 2.2 Již první redakce (*carta caritatis prior*) věnuje otázkám vizitace dvě přední kapitoly: kap. 4 - *De generali statuto inter abbatias* (pro vizitace zvláště důležitá kapitola hovořící o dohledu opata ze Cîteaux v dceřiných fundacích. Během pobytu v nich na něho totiž přecházela - s určitým omezením - práva opata) a kap. 5 - *Ut semel per annum mater visitet filiam* (o povinnosti minimálně roční vizitace). O generální kapitule je pojednáváno v kap. 6 - *De generali capitulo abbatum apud Cistercium*.

⁶⁵ O *consuetudines* souhrnně viz. LEKAL, *The Cistercians*, s. 26-32, 227-377.

⁶⁶ Dnešnímu badateli je k dispozici několik edic tohoto textu. Srv. *Die „Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis“ des Cod. 1711 von Trient*, ed. B. GRIESSER in: ASOC 12 (1956), s. 153-288; dále se jedná o latinsko-francouzskou edici *Les Ecclesiastica officia cisterciens du XIIe siècle*, ed. CHOISSELET, P. VERNET (La documentation cistercienne 22), Reiningue 1989; a nejnověji o latinsko-německou edici, z níž vycházím: *Ecclesiastica officia. Gebräucherbuch der Zisterzienser aus dem 12. Jahrhundert*, ed. H. M. HERZOG / J. MÜLLER, Langwaden 2003 [dále citováno jen EO].

(pro vývoj vizitace důležitá stejně jako *carta caritatis*)⁶⁷ a v neposlední řadě se jedná o *Usus conversorum*.⁶⁸

Všechny uvedené texty se staly neodmyslitelnou součástí cisterciáckého řádu. Nezůstaly však jedinými. I nadále produkovala generální kapitula každý rok nové zákony, upravovala či doplňovala starší a proto není divu, že bylo záhy zapotřebí tuto produkci utřídit. Kodifikace, *libellus definitionum*, tak představuje zpracování právních nařízení vydaných generální kapitulou od poslední ucelené sbírky. Po vzniku první kodifikace roku 1202 se s odstupem zhruba jedenadvaceti let objevují kodifikace nové, které systematicky člení narůstající právní nařízení po celé třinácté století. Striktní systematiku zavedla zmíněná první kodifikace z roku 1202.⁶⁹ Do patnácti *distinctiones* byly roztrženy projednávané otázky z oblasti liturgie, generální kapituly, vizitace, nových klášterů i řádové disciplíny.

Veškerý takto utříděný materiál byl připraven k přenesení do všech řádových domů a předčítání, jak bylo generální kapitulou rovněž nařízeno, *aby se žádný opat nemohl vymlouvat z neznalosti nařízení*.⁷⁰ Ze znalosti kodifikací přezkušoval poté vizitátor opata i další hodnostáře.⁷¹ O tři roky později zopakovala generální kapitula doplňující ustanovení, aby byla nová verze *Libelli definitionum* předčítána celému konventu jednou ročně a tudíž plně uvedena ve známost.⁷²

Stejně tak závěry generální kapituly každého roku (*statuta annalia*), které ještě netvořily součást kodifikace, měly být opisovány pro potřebu každého opata, aby je tito mohli několikrát do roka předčítat při domácí kapitule.⁷³ O dodržování tohoto nařízení svědčí i ve vyšebrodském a wilheringském archivu dochované soupisy závěrů generální kapituly z poloviny 14. století určené

⁶⁷ Edice viz. *Les monuments primitifs de la règle cistercienne publiés d'après les manuscrits de l'abbaye de Cîteaux*, ed. P. GUIGNARD (Analecta Divionensia 6), Dijon 1878, s. 245-276 [dále citováno GUIGNARD, Les monuments] nebo *Super Instituta generalis capituli apud cistercium*, in: BREM – ALTERMATT 1, s. 117-175.

⁶⁸ Edice viz. GUIGNARD, Les monuments, s. 276-287; nebo *Neuerung und Erneuerung. Wichtige Quellentexte aus der Geschichte des Zisterzienserordens vom 12. bis 17. Jahrhundert, lateinisch-deutsch*, ed. H. BREM / A. M. ALTERMATT (Quellen und Studien zur Zisterzienslerliteratur 4), Langwagen 2003 [dále citováno BREM – ALTERMATT 4], s. 22-61.

⁶⁹ Edice in: *La codification cisterciennes de 1202 et son evolution ultérieure*, ed. B. LUCET (Bibliotheca cisterciensis 2), Roma 1964, s. 23-173 [dále citováno LUCET 1], sl.1. Následná kodifikace byla vydána roku 1220 (edice tamtéž, sl. 2); roku 1237 následovalo další *Libellus definitionum* (edice in: *Les codification cisterciennes de 1237 et de 1257*, ed. B. LUCET, Paris 1977, s. 203-357 [dále citováno LUCET 2], sl. 1); a roku 1257 rovněž (edice tamtéž, sl. 2); Století velkých kodifikací pokračovalo sbírkou nazvanou *Libellus antiquarum definitionum* z roku 1289 (edice in: *Nomasticon cisterciense seu antiquiores ordinis Cisterciensis constitutiones. Editio nova*, Bd. 2, ed. H. SÉJALON, Solesme 1892 [dále citováno Nomasticon], s. 367-470); roku 1316 přibýly další aktualizované normy (edice tamtéž), roku 1350 byly pod názvem *Libellus novellarum definitionum* vydány změny po roce 1316 (edice tamtéž, s. 498-536).

⁷⁰ CANIVEZ 1, 1204/8: *De libello definitionum praeceptum est a generali capitulo ut ab omnibus quam ei(?) tius potuerunt, habeatur, ut nullus abbatem de cetero de ignorantia se excuset*. Cisterciáci navázali na praxi Benediktovy řehole, která rovněž se rovněž předčítáním snaží předejít neznalosti, srv. RB 66,8.

⁷¹ LUCET 2, 1237, Dist XV/7: *Districte precipitur ut abbates singulis annis presentem libellum distinctionum ex integro vel ipsi legant vel in audientia sibi legi faciant. Idemque faciant priores, supprioros, et magistri conversorum. [...] Visitor vero quocumque abbatem mandati istius invenerit transgressorem, illi penam peragere a capitulo diffinitam. Za neplnění těchto povinností byl stanoven trest lehkého hříchu po tři dni, z toho jeden den o chlebu a vodě.*

⁷² CANIVEZ 2, 1240/13: *Districte praecipitur ut Libellus diffinitionum in singlis Ordinis nostri capitulis, consummatis omnibus, antequam dicatur Adiatorium nostrum, a festo Omnium Sanctorum usque ad Pascha ad pedes et ad arbitrium praesidentis, ad minus semel in anno per idoneam personam ex integro perlegatur ne quis de ignorantia se excuset.*

⁷³ CANIVEZ 2, 1222/8: *Praecipitur ut diffinitiones visitationum et Capituli Generalis singulis annis ter recitentur in capitulis, ne quis omnino de ignorantia se valeat excusare*. Povinnost publikace, která požaduje předčítání minimálně třikrát ročně, nalezneme i v kodifikacích, srv. LUCET 2, Dist. V/20. Nařízení o nutném opisu *libelli* i papežských statut se objevuje i v dalších stoletích. srv. SCHREINER, *Verschriftlichung*, s. 52f.

k předčítání.⁷⁴ K předčítání řádových statut vybízel i vizitátor, který nabádá představené, aby zvláště novice či mladší bratry vedli *ad leccionis frequentiam et informacionem cantus ac laudabilia ordinis statuta*.⁷⁵

Opati, kteří nebyli jednání generální kapituly přítomni, si měli její závěry opatřit od svého otce-opata. Vizitátor se měl poté při vizitaci zaměřit na to, zda dotyčný klášter aktuální závěry generální kapituly vlastní, a pokud ne, měl zajistit, aby jejich opis zůstal v klášteře.⁷⁶ Pokud se mu vydaná nařízení generální kapituly zdála málo dodržovaná, mohl zajistit polepšení: *Item diffinitiones hoc anno in capitulo nostro generali editas sub pena in eisdem contenta seriose observari mandamus*.⁷⁷

Produkce statut generální kapituly nejen u cisterciáků vesele kvetla. Byli ovšem i skeptici, kteří varovali před nadměrným množstvím nařízen. Čím větší bude jejich počet, říkali, tím větší je nebezpečí jejich zapomenutí a překračování.⁷⁸ Zazněl i pádnější argument, který nás vrací k úvaze o autoritách mnišského života. Benediktinský mnich Johannes Trithemius argumentoval slovy, že mnich může být těžko spasen jen díky dodržování řehole a všech statut, nebude-li žít jako křesťan.⁷⁹

2.2 Vizitace

„Napomínáním pomáhá [opat] druhým k polepšení a zbavuje se i svých vlastních chyb.“ (RB 2,40)

*Semel per annum uisitet abbas maioris ecclesiae omnia coenobia, quae ipse fundauerit et si [fratres] amplius uisitauerit, inde magis gaudeant.*⁸⁰ Tímto nařízením, které obsahuje *carta caritatis*, byla na samém počátku dějinného vývoje řádu ustanovena (minimálně) každoroční návštěva otce-opata jím založeného řádového domu. Úkolem bylo s radou domácího opata zjistit přestupky proti řádové kázni či nedodržování základních spirituálních hodnot, prověřit zachování řehole sv. Benedikta, všech dalších pravidel a zvyklostí řádu včetně nařízen generální kapituly a potrestat a tím napravit případné nedostatky. Tak střežila vizitace zachování právních norem řádu a sloužila i duchovnímu cíli: bděla nad dodržováním řeholního řádu i morální

⁷⁴ Srv. jejich edice PANHÖLZL, P., *Statuta et definitiones capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis*, in: SMBCO VI/2 (1885), s. 244-263; GRILLNBERGER, O., *Kleinere Quellen und Forschungen zur Geschichte des Cistercienser-Ordens*, in: SMBCO XVIII (1897), s. 87-92. Statuta a jejich uchování srv. obecně GRIESSER, B., *Statuten von Generalkapiteln ausserhalb Cîteaux, Wien 1393, Heilsbronn 1398*, in: CistC 62 (1955), s. 65nn, zde s. 72-77.

⁷⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 5, s. 593.

⁷⁶ CANIVEZ 1, 1212/7.

⁷⁷ GRILLNBERGER, O., *Kleinere Quellen und Forschungen zur Geschichte des Cistercienser Ordens* in: SMBCO XII (1891) [dále citováno GRILLNBEGRER, *Kleinere Quellen*], s. 442-448, zde s. 447.

⁷⁸ Takový názor padl na generální kapitule františkánského řádu roku 1354, srov. SCHREINER, *Verschriřlichung*, s. 56.

⁷⁹ Srv. *tamtěž*. Tento názor nebyl ojedinělý, oproti tomu řádoví představitelé sami zdůrazňovali hierarchii písemných „dokumentů“. Sv. Bernard postavil hierarchicky nejvyšší horská kázání a všechno, co bylo o ctnosti lásky a o pokoře a mírnosti řečeno ve Starém i Novém zákoně. Na druhém stupni podle něho stálo desatero a teprv pod ním Řehole (s možností dispenzu). Srv. SCHREINER, *Verschriřlichung*, s. 58.

⁸⁰ BREM – ALTERMATT 1, CC-I, V, s. 104. Nařízením roční vizitace tedy nezakazovalo jakékoliv jiné kontrolní návštěvy během roku, z nichž mají mít vizitovaní radost a nepohlížet na ně jako na nadměrné.

disciplíny a tak pečovala o „stejnost řádové observance v čase i prostoru.“⁸¹ Zavedením celoplošné vizitace i konáním generální kapituly obdržel cisterciácký řád svoji institucionální základní kostru, na které stojí více či méně dodnes.

Vizitace byla záležitost otce-opata a jeho filiace, každé opatství mělo povinnost dohlížet na chování svých dceřiných klášterů. Cîteaux nebylo z této struktury vymaněno, ale podléhalo kontrolním vizitacím čtyř protoopatů. Existující filiační síť, do které patřily všechny kláštery, umožňovala vizitování každého kláštera.⁸²

Generální kapitula zasahovala do vytvořeného vizitačního systému jen ve zvláště obtížných případech. Otázkám vizitace jako takové se ale samozřejmě vyhýbat nemohla. *Statuta annalia* generální kapituly vykládala předpisy na konkrétních případech, trestala přestupky, doplňovala oblast působnosti vizitátorů, precizovala kompetence vyplývající z jejich úřadu a vytvářela precedentní případy, které se pak odrážely v následných kodifikacích. Obě instituce byly na sobě závislé: generální kapitula jakožto diskusní fórum a rozhodující grémium a vizitace jako nástroj kontroly, komunikace (mohla informovat generální kapitulu či opačně vizitovaná opatství) i nápravy, nemohly existovat jedna bez druhé. Vzájemná souhra mezi nimi měla umožnit přizpůsobení norem konkrétním časovým i místním podmínkám, diskusi, úpravy řádových pravidel, jejich oznámení i prosazení. Právě vizitace zajišťovala stálou výměnu informací, zkušeností a nařízení mezi hlavou řádu a jejími částmi. „Vizitace se staly nejdůležitějším garantem institucionální flexibility a tím základním předpokladem řádového konceptu.“⁸³

Vedle generální kapituly tak patřila vizitace k institucím, kterým bylo důvěřováno, že mohou trvale stabilizovat řádovou observanci, a byla pokládána za všelék na klášterní zlořády. Není divu, že vysoká racionalita i komplexnost celého kontrolního mechanismu nadchla již současníky.⁸⁴ Důvěru odráží i *statuta annalia* z počátku 15. století, kdy byli definitoři rovněž přesvědčeni, že na základě vizitace lze dojít k reformě řádového života, *cum ex debitaie visitationis officio totius religionis vigor et forma conservetur*.⁸⁵ Teorie a praxe vizitace nebyly však vždy bezproblémové a nesporné. Proto neudíví ani záporné reakce na vizitaci, neboť co jedni nahlíželi jako součást obnovy, odsoudily jiné řády jako nevhodné udávání a pramen trvalých svárů.⁸⁶

2.2.1 Duchovní rozměr vizitace

Teologické základy vizitace jsou hledány v Bibli. Ve Starém zákoně je pojmem *visitare* / *visitatio* označováno jednání Boha vůči vyvolenému národu Izraeli, a to i v jeho negativním

⁸¹ OBERSTE, J., *Die Dokumente der klösterlichen Visitationen* (Typologie des sources du moyen âge occidental 80), Turnhout, 1999 [dále citováno OBERSTE, *Dokumente*], s. 69f.

⁸² O filiaci cisterciáckých klášterů srv. JANAUSCHEK, L., *Originum cistercium*, tomus I, Wien 1877.

⁸³ OBERSTE, *Visitation*, s. 376. Srv. podobně SCHREINER, *Dauer*, s. 296. 338; OBERSTE, *Normierung*, s. 341.

⁸⁴ Kromě již v kapitole o generální kapitule citovaném výroku Caesaria von Heisterbach, který nadšeně mluvil o *vitiourum correctio a caritatis conversatio*, k tomuto systému nezůstali chladní ani další smrtelníci. Srv. jejich názory OBERSTE, *Visitation*, s. 7f.

⁸⁵ CANIVEZ 4, N. 22, s. 244.

⁸⁶ Srv. SCHREINER, *Verschriftlichung*, s. 64.

významu. V Novém zákoně se již termín posouvá na návštěvní činnost zvláště apoštolů, na kterou se odvolávají i pozdější církevní vizitace.⁸⁷

Základní ctnosti vizitátora shrnuje Petrův list: „Starejte se jako pastýři o Boží stáde u vás, ne z donucení, ale dobrovolně, jak to Bůh žádá, ne z nízké zisťnosti, ale s horlivou ochotou, ne jako páni nad těmi, kdo jsou vám svěřeni, ale buďte jim příkladem. Když se pak ukáže nejvyšší pastýř, dostane se vám nevádnoucího vavřínu slávy.“⁸⁸ Metafora dobrého pastýře, který pečuje o svěřené stádo je jednou z nejužívanějších. Další užívaný obraz pohlíží na vizitátora jako na lékaře, který uzdravuje nemocného.⁸⁹ Výjimečný není ani trestající vizitátor, který se při své činnosti odvolává na milujícího a spravedlivého Boha, jenž trestá ty, kdo přestupují jeho zákony.⁹⁰ Trestání při vizitaci bylo díky tomu obhajováno povinností lásky a duchovní odpovědnosti. Obraz starostlivého pastýře zodpovědného za pořádek je tím nejdůležitějším pojítkem mezi dvěma póly vizitace: mezi jejím významem pro vnitřní duchovní schopnosti vizitovaných a mezi její funkcí v rámci již organizované společnosti (v našem případě kláštera) spočívající na právních normách.

Náprava a kontrola měly být vykonávány ve smyslu *caritas*. *Carta caritatis* v tomto směru hovořila jasně, je třeba dceřinný klášter *caritatiue corrigere*.⁹¹ Cíl vizitace byl (a je) jednoznačný „*curra animarum*, spása duše, pokoj a svoboda božích dětí“⁹² Tato spirituální rovina vizitace by neměla být opomíjena, ačkoliv i v řádu samotném ustupovala často do pozadí na úkor vizitace jako trestní instance.⁹³

Být mnichem znamenalo pro jednotlivce víc než shodnout se s řádovými předpisy. Už současník raných dějin řádu poznamenal, že *conversio totalis ad Deum cordis nostri est alienatio a saeculo, a seipso*.⁹⁴ Změna chování, ono *conversio totalis*, vyžadovala sebezdokonalení jak vnějšího tak vnitřního chování mnicha.⁹⁵ A to vše pod dohledem nejvyšší kontrolní instance, kterou podle Gerta MELVILLA nebyla vizitace, jak by bylo možné předpokládat, ale vlastní

⁸⁷ Srv. KRAUSE, F., *Visitation, 1. Grundlagen*, in: TRE 25 (2003), s. 163f. a OBERSTE, *Visitation*, s. 30-35, kde jsou uvedeny četné novozákonní odkazy. Užítí a výklad různých podob slova *visito* srov. ZDICHYNEC, J., *Ad vitiorum correctionem et ad caritatis conservationem. Proměny řeholní vizitace v raném novověku na příkladu cisterciáckého řádu*, in: *Historia monastica I.* [dále citováno ZDICHYNEC, *Proměny*], s. 103-131, zde pozn. 23, s. 109. Návaznost vizitace (nejen klášterní) na starozákonní knihu Deuteronomium srv. LANG, B., *George Orwell im gelobten Land. Das Buch Deuteronomium und der Geist der kirchlicher Kontrolle*, in: *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa*. Ed. E. W. ZEEDEN – P. T. LANG, Stuttgart 1984, s. 21-35.

⁸⁸ 1 P 5,2-4. Český překlad dle *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad*. 6. vyd., Praha 1995.

⁸⁹ Obdobně i nařízení ve vizitacích jsou často označována za léčivá (*salubris statuti*), srv. např. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch XXI*, č. 61, s. 121.

⁹⁰ Srv. např. Ž 88, 31-33.

⁹¹ BREM – ALTERMATT 1, CC-I, III,6, s. 39.

⁹² Citováno dle OBERSTE, *Normierung*, s. 339, jedná se původně o příspěvek P. ALTERMATTA, existující pouze ve strojopise: ALTERMATT, A., *Histoire de la visite canonique dans l'ordre cistercien*, Conférence donnée à la Reunion régionale de Lérins, 1983, s. 32.

⁹³ Srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 339.

⁹⁴ PL 184, 1187.

⁹⁵ Srv. CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*, s. 205-236.

svědomí.⁹⁶ Každodenním duchovním snažením se mnich rozhodoval, zda skrze lítost překoná připomínky od vlastního svědomí a bude poslušen Řeholi a řádovým předpisům, nebo zda veškeré duchovní snažení zmaří odmítnutím, které jej pak nechá být *rebellis virtuti et veritati*. Tento vnitřní boj mnicha se projevil až když vnitřní *rebellio* vůči řeholním ctnostem vedlo k vzbouření proti vnějšímu řádu, když už byla ohrožována nejen *pax* jedné jediné duše, ale duše celého společenství. „Boj proti vlastnímu svědomí byl v té chvíli pro zmíněného mnicha ztracený, stal se znovu ‚starým člověkem‘, uvízl.“⁹⁷

O sebezdokonalování hovoří již sv. Benedikt ve své řeholi v kapitole o nástrojích dobrých skutků. Nejsou něčím samozřejmým, ale jedná se - abychom zůstali ve stejné terminologii - o „novým člověkem“ pečlivě získávané prostředky na cestě k *perfectio*, na cestě k věčnosti.⁹⁸

Vizitace měla být z toho důvodu zaměřována na rozpoznání nitra člověka a tam vystavěné Boží vůle jako etického základu. Představa, že by něco takového bylo možné, není snadná. Pokud někdo mohl mnichy znát a odhadnout, co se děje v jejich nitru, pak jedině vlastní opat, popřípadě jiný člen konventu, zpovědník, spolubratr apod. Těžko mohl podle mého názoru otec-opat „nahlédnout“ do nitra mnichů. Mohlo toho být dosaženo oklikou: precizně formulovanými nařízeními, která předjímalá co možná největší množství odchylek. Vizitátor jako řádová autorita mohl pak usilovat o vyloučení jakýchkoliv neshod mezi psanými a žitými pravidly.

Otázka svědomí a vnitřního vnímání mnicha by si zasloužila mnoho pozornosti. Na základě vizitačních protokolů to však není dost dobře možné. Obrátme tedy pozornost zpět k poznatelným stránkám vizitace. Nic nemění skutečnost, že dodržování Řehole a vlastních pravidel a jejich jednotný výklad bylo u cisterciáků základem jejich reformního úsilí. Na pravidlech bylo založeno vše v duchovní i světské oblasti: řád bohoslužeb, klášterní organizace, mnišská disciplína. Vizitátoři měli výslovně nařízeno přezkoumávat, zda jsou dodržována *praecepta regulae vel nostris ordinis*.⁹⁹

Řádová pravidla nebyla tím jediným, na co se vizitátoři při své činnosti odvolávali. Stejně jako byla zákonodárná činnost generální kapituly zaštitěna v první řadě Písmem sv., bylo tomu tak i v této oblasti. *Jak svědectví Písma dosvědčuje, kde je láska, tam je Bůh*, připomíná vizitační listina přepsaná do wilheringské formulářové sbírky.¹⁰⁰ Nejčastěji vizitátoři připomínali chudobu apoštolů, vzor mnišského života: *A také jak nás učí apoštol, že máme být ve stravě a oděvu*

⁹⁶ Srv. MELVILLE, G., *Der Mönch als Rebell gegen gesetzte Ordnung und religiöse Tugend. Beobachtung zu Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts*, in: *De ordine vitae (Vita regularis 1)*, Münster 1996 [dále citováno MELVILLE, *Rebell*], s. 152-186.

⁹⁷ MELVILLE, *Rebell*, s. 186; termín ‚starý člověk‘ (Alter Mensch) označuje život před vstupem do kláštera.

⁹⁸ Srv. RB 4. Srv. též k výkladu Benediktovy řehole AULINGER, G., *Das Humanum in der Regel Benedikts von Nursia. Eine moralgeschichtliche Studie* (Kirchengeschichtliche Quellen und Studien 1), St. Ottilien 1950; HERWEGEN, I., *Sinn und Geist der Benediktinerregel*, Einsiedeln/Köln 1944; LECLERCQ, J., *Beobachtungen zur Regel des heiligen Benedikts*, in: *Erbe und Auftrag* 52 (1976), s. 414-431; 53 (1977), s. 19-31, 115-122.

⁹⁹ BREM – ALTERMATT 1, CC-I, III, 6, s. 39.

¹⁰⁰ GRILLNERBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 6, s. 595.

skromní.¹⁰¹ Hojně citovaná a vizitátory připomínaná je v domácích i rakouských listinách Řehole sv. Benedikta. *Podle nabádání nejsvětějšího zákonodárce našeho Benedikta*, těmito slovy se vizitátoři snažili dodat váhu nařízením o výhradním postavení liturgie,¹⁰² povinnosti opata radit se s konventem¹⁰³ či plnění závazku o prokazování zvýšené péče chudým a nemocným, neboť *podle sv. Benedikta v chudých a nemocných je přijímán Kristus*.¹⁰⁴ Podobně je sv. Benedikt zdůrazňován jako autorita při nařízení o společném dormitáři, zákazu vyjití z kláštera, zákazu jedení masa i povinnosti dodržovat čtyřicetidenní půst před Velikonocemi.¹⁰⁵

Podle řádových zvyklostí, podle pravidel řádu, nechť je zachováno nařízení generální kapituly, tak vizitátoři zpřítomňovali pro změnu řádová nařízení. Většinou se jednalo o obecné výtky, které nelze přiřadit konkrétním závěrům generální kapituly.¹⁰⁶ Vyskytují se i výjimky, například při nařízení o hodinkách Panny Marie a o příbuzných v klášteře se vizitátor odvolává na konkrétní *ustanovení tohoto roku z generální kapituly*.¹⁰⁷ Podobně jsou připomínána *consuetudines a libelli definitionum*, jichž se vizitátoři drželi zvláště při stanovování trestů.¹⁰⁸

Značnou roli hrály i výroky Církevních otců, dekrety papežské a koncilní, hovořící o *ius commune* církve, a kázání či traktáty řádových autorit, zvláště sv. Bernarda.¹⁰⁹ V neposlední řadě jsou zdůrazňována statuta vydaná papežem Benediktem XII, která stanovují hodnostářům povinnost skládat vyúčtování z jejich úřadu do rukou opata, obnovují zákaz jedení masa i vlastnictví majetku. Veškeré majetkové změny, jak připomínají vizitátoři, se mají dít výhradně podle těchto nařízeních.¹¹⁰ Takto zaštitěni se vizitátoři vydávali na cestu, aby zajistili nejen jednotu klášterů a tím i jednotu a trvání celého řádu, ale pokud možno i jednotu srdcí.

2.2.2 Průběh vizitace

Ucelenou podobu dostala vizitace v dokumentu zvaném *forma visitationis*, který podrobně popisuje práva i povinnosti vizitovaných.¹¹¹ Tento vizitační řád dal četným dosavadním nařízením

¹⁰¹ *Tamtéž*, XX, č. 56, s. 488; dále srv. *tamtéž*, XXI, č. 61, s. 121, Setkáváme se i s konkrétními citacemi z Písma obsažených v osekém formuláři, s odkazem na Přísl 18,21 srv. NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126; s odkazem na Ž 141,4 srv. *tamtéž*, č. 15, s. 122.

¹⁰² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 1, s. 588; *tamtéž* XX, č. 55, s. 487.

¹⁰³ Např. *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120.

¹⁰⁴ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126; *tamtéž*, č. 14, s. 119; srv. též GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 56, s. 488;.

¹⁰⁵ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 1, s. 443; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125; *tamtéž*, č. 18, s. 128; *tamtéž*, č. 15, s. 122.

¹⁰⁶ Srv. GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 2, s. 445; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 386; *tamtéž*, XXI, č. 69, s. 126.

¹⁰⁷ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 4, s. 447; srv. CANIVEZ 2, 1374/1f.

¹⁰⁸ Srv. např. nařízení ze Zlaté Koruny, kde měli hráči v kostky přijmout trest *dle Novel* z roku 1350. Viz. NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 119.

¹⁰⁹ Srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 6, s. 594; s dalšími odkazy viz. OBERSTE, *Visitation*, s. 140.

¹¹⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 4, s. 592; *tamtéž*, XX, č. 39, s. 134; *tamtéž*, XXI, s. 125f.; *tamtéž*, XX, č. 56, s. 488; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126; *tamtéž*, č. 18, s. 128.

¹¹¹ Její znění schválila generální kapitula již roku 1175 a připojila ji k souboru pravidel *Liber usuum*. Edice např. BREM – ALTERMATT 4, s. 66-69. Vizitátorům bylo uloženo, aby se postarali o úplné rozšíření; srv. CANIVEZ 1, 1175/43. Text dokumentu *forma visitationis* vznikl ve třetí čtvrtině 12. století, více k dataci srv. OBERSTE, *Normierung*, pozn. 44, s. 320; v letech 1188-1193 byl dotvořen a po následujících takřka 150 let zůstal takřka beze změn. O významu formy

(obsažených zvláště v dokumentu *carta caritatis*) novou formu i interpretaci. Především byl vyzdvižen dobročinný charakter vizitace, aniž by tím však byla zpochybňována její právní závaznost. Tak se opat měl na jedné straně zaručit, že všichni bratři mohou bez bázně před pozdější represí otevřeně svěřovat vizitátorovi všechny potíže,¹¹² na druhé straně nesměl vizitátor uvěřit každé fámě, *sed causam quam nescierit diligenter inquirat, cognitam rationabiliter corrigat, zelo ordinis et paterne caritatis affectu.*¹¹³ Vizitátor měl být zároveň při korekci opatrný a pečlivý, aby nenarušil klášterní pokoj nebo vzájemnou lásku mezi ním a domácím opatem.¹¹⁴ Mniši ani konvrši (ani vizitátor) neměli chtít projednávat již dříve při každodenní kapitule vyřešené prohřešky. Stejně tak bylo zakázáno, aby se provinění zamlčovala až do příchodu vizitátora, ať již před strachem z přísného potrestání od vlastního opata nebo z jiného důvodu.¹¹⁵ Tím navazují cisterciáci na sv. Benediktem prosazované *pax* a *caritas*, stejně tak i na vysoké postavení opata.¹¹⁶

Forma visitationis byla předčítána při zahájení každé vizitace minimálně od konce 12. století.¹¹⁷ Svědčí o tom tzv. *modus visitandi*, popis průběhu vizitace, dochovaný v četných verzích, byť většinou až z pozdního středověku.¹¹⁸ Pro vizitátora poskytoval návod, jak při vizitaci postupovat, pro dnešního historika skýtá náhled, jak mohla vizitace probíhat. Z prostředí benediktinských (zvláště clunyjských) klášterů jsou známy katalogy otázek, v okruhu cisterciáckých klášterů se neobjevují.¹¹⁹ *Modus visitandi* byl jejich obdobou.

Otec-opat dával o své vizitaci dopředu vědět. Prostřednictvím posla zpravil domácího opata či převora o svém příjezdu a žádal, aby se den před očekávaným příjezdem vizitátora všichni mniši

svědčí četnost dochovaných exemplářů v různých cisterciáckých rukopisech, srv. OBERSTE, *Verschriftlichung*, pozn. 120, s. 80f.

¹¹² BREM – ALTERMATT 4, s. 66: *Igitur in uisitoris aduentu abbas domus illius [...] studiose fratres admoneat, roget et precipiat, ut fideliter et fiducialiter publice uel priuatim, prout melius intellexerint faciendum, quae corrigenda cognouerint suggerant et proponant. Caueat autem ne ullatenus hoc impendiat faciendum, uel cum factum fuerit; egre ferat.*

¹¹³ BREM – ALTERMATT 4, s. 66; srv. RB 58,2 a 1 J 4,1.

¹¹⁴ Jak dokládají četné příklady, příjezd vizitátora se leckdy bez neklidu v opatství neobešel, srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 100f.

¹¹⁵ BREM – ALTERMATT 4, s. 66. Na generální kapitule roku 1195 bylo toto ustanovení zpřísněno a následně měl být každý, kdo vědomě zatají provinění vůči řádovým pravidlům ve snaze odsunout svoje potrestání až do vizitátorova příchodu, nahlížen jako *conspirator* (CANIVEZ 1, 1195/36).

¹¹⁶ Srv. např. RB 65,11.

¹¹⁷ Zda tomu tak bylo již od vzniku tohoto textu, není zřejmé; srv. OBERSTE, *Visitation*, pozn. 119, s. 80. Kodifikace z roku 1202 toto nařízení obsahuje, srv. LUCET 1, Dist. VII/3.

¹¹⁸ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen und Forschungen zur Geschichte des Cistercienser-Ordens*, in: SMBCO XVIII (1897), s. 93-96, uvádí dochovaný pramen z Wilheringu; obdobně z jiných klášterů viz. WINTER, F., *Die Zisterzienser des nordöstlichen Deutschlands. Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters*, 3. sv, Gotha 1871, s. 197-200 (kolem roku 1400); jedna verze též v rukopisu z kláštera Aldersbach, viz. GOEZ, E., *Pragmatische Schriftlichkeit und Archivpflege der Zisterzienser. Ordenszentralismus und regionale Vielfalt, namentlich in Franken und Altbayern (1098-1525)* (Vita regularis 17), Münster-Hamburg-London 2003 [dále citováno GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*], pozn. 77, s. 123; srv. též. KRENIG, E. G., *Mittelalterliche Frauenklöster nach den Konstitutionen von Cîteaux unter besonderen Berücksichtigung fränkischer Nonnenkonvente*, in: ASOC 10 (1954), s. 2-105.

¹¹⁹ V rámci provincie je podobný katalog možný, jak dokládá index otázek Stephana Lexingtona pro jeho asistenty v Irsku; srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 108.

a konvrši shromáždili v klášteře, zvláště *seniores* konventu a další bratři pověřeni vykonáváním úřadu.¹²⁰

Celá vizitace mohla probíhat tak, jak ji popisuje J. OBERSTE dle dochovaného záznamu dvoudenní návštěvy vizitátora v německém klášteře.¹²¹

Po příjezdu vizitátora se sešli všichni bratři daného kláštera v kapitulní síni, kde byla přečtena a přijata vizitátorova plná moc (*littera visitationis*) i *forma visitationis*. Poté vizitátor v krátké úvodní řeči připomněl všem shromážděným jejich účast při obnově domu *in spiritualibus et temporalibus*. Stejně tak mohl zauvažovat nad nadcházející vizitací a vyzvat všechny k zachování klidného běhu klášterního života bez rozmíšek a nesvárů (jak uvidíme níže, nebylo to od věci). Obdobným kázáním začínal každý den vizitace, její duchovní rozměr byl prosazován stále. Následně si vizitátor nechal předložit platné závěry generální kapituly a vizitační protokol z předchozího roku (*carta visitationis*) a ptal se po dodržování jednotlivých nařízení a nakolik ve vizitační listině zmíněné prohřešky byly napraveny. Se zvoláním ‚*Loquamur de ordine nostro*‘ započal vlastní vizitaci.

Vizitace v podstatě doplňovala každodenní vyznávání vin (*capitulum culparum*) odehrávající se rovněž v kapitulní síni. Otec-opat vyzval přítomné řeholníky, aby mu oznámili vše, co není hodné životu řeholníka, všechny chyby, které shledávají, i návrhy na jejich nápravu. Vyslechnuta byla nejen sebeobviňování, ale i udání na spolubratry. Dříve než byl vyřčen rozsudek, měl však obviněný možnost promluvit. To, že ne vždy probíhala tato část vizitace ve znamení lásky, dosvědčují časté zmínky ve vizitacích, které stanovují, *aby všichni ti, kteří se během vizitace nebo při každodenní kapitule vzpouzejí drzími námitkami všem připomínkám, [...] byli potrestáni trestem za lehký hřích.*¹²²

Většinou ještě ten den pokračoval vizitátor prohlídkou kláštera. První jeho kroky měly vést do kostela, což odpovídá důležitosti, jakou cisterciáci a vůbec mniši přikládali modlitbě. Zde si vizitátor nechal předložit bohoslužebný inventář i veškeré cennosti. Následně procházel prostory konventu, fortnu, příbytek pro hosty i klášterní nemocnici. Zjišťoval nejen materiální stav, ale hlavně plnění povinností jednotlivých hodnostářů zodpovědných za ten či onen svěřený úřad a kontroloval též disciplinární zvyklosti domu.

Druhý den (po v kapitule předneseném kázání) byla na programu kontrola hospodářské činnosti. Klášterní pokladna, v uplynulém roce uzavřené hospodářské smlouvy, finanční výsledky za poslední rok, nic z toho nemělo uniknout vizitátorově pozornosti. Na programu byla i návštěva grangí, cel a vyslechnutí laických bratrů.

¹²⁰ Podrobněji k ohlašovacímu dopisu srv. kap. 2.2.4.1.

¹²¹ OBERSTE, Visitation, s. 101-111. Zásazení do českého prostředí srv. CHARVÁTOVÁ, Vizitace, s. 75. Popis vizitace opatem z Clairvaux z 16. století viz. FEIGE, P., *Filiation und Landeshoheit. Die Entstehung der Zisterzienserkongregationen auf der Iberischen Halbinsel*, in: *Zisterzienser-Studien I* (Studien zur Europäischen Geschichte 11), Berlin 1975, s. 37-76.

¹²² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485.

Poté vyhotovil vizitátor spolu s převorem a opatem vizitovaného domu vizitační protokol (*carta visitaionis*), kde shrnul všechny nedostatky, a za vše, co bylo v nepořádku, stanovil náležitě tresty. V závěrečné kapitule byla listina přečtena před znovu shromážděným konventem a předána kantorovi k pravidelnému předčítání. Napomenutím a společnou modlitbou ukončil vizitátor svoji návštěvu a odjel. S sebou si vzal jen opis právě vyhotovené listiny.

Pobyt vizitátora v dceřinném klášteře mohl trvat maximálně tři dni a prodloužen mohl být jen ve výjimečných případech.¹²³ Tím bylo zajištěno, aby se náklady na jeho přítomnost (hrazené stejně jako náklady na cestu vizitovaným klášteřem), nestaly neúnosnými. A konvent mohl myslet jen na plody vizitace a ne na zbytečné výdaje, které rámec vizitační služby mohly přesahovat.

Kritika nevhodného chování vizitátora se odrazil již ve středověké lyrice. Z řad mnichů pochází báseň o deseti slokách, v níž autor nenechal na vizitátorovi nit suchou.¹²⁴ Těžiště nespokojenosti spočívá ve výtce vizitujícímu, který si libuje v hodování. Již dopis v němž vizitátor oznamuje svůj příjezd je podle nespokojeného mnicha pokynem k vyslání doprovodu, který pospíší s chlebem, vínem i rybami prelátovi v ústrety a dovede jej do dobře zásobené grangie. V místnosti poseté květinami zasedne vizitátor s neumytýma rukama ke stolu, aby si ani nevzpomněl na důvod, proč přišel. Přesto posléze sedne na koně a dojede do opatství, aby přecí jen vykonal službu vizitace. Nejdříve se však znovu nechá dobře pohostit, aniž by při tom hleděl na chudobu opatství. Při vizitování lhostejně přistupuje ke svému poslání, své pídění orientuje pouze na *temporalia*, po způsobu života se neptá. Když chce nějaký horlivý mnich začít mluvit o klášterním řádu, je záhy umlčen. Z toho důvodu prý tají mnozí bratři své přestupky, neboť jim chybí horlivé vedení. Až po třídením pobytu vyhotoví dobře živený prelát listinu, ve které ke spokojenosti všech chybí to podstatné a je plná pouze nepodstatných záležitostí. Dříve vizitátor svoji službu neukončí, dokud sám neporuší zákaz jedení masa a před odjezdem se nenechá ještě jednou dobře pohostit. Kritický mnich zakončuje svoje hořekování díků vzdáním, neboť je vděčný, že se nestal prelátem.

Na samém konci své řeči prosí mnich spolubratry za shovívavost nad pronesenou žertovnou řečí. Skutečnost, že se předkládané cisterciácké vizitace věnují právě klášternímu životu, temporáliím mnohem méně, nás může ubezpečit, že nespokojený mnich nehovoří o poměrech v našich zemích. Aby k nespokojenosti přesto nedocházelo, omezovala generální kapitula výše zmíněnými příkazy pobyt vizitátora v opatství i jej nabádala k vzornému příkladu řádového života. Zcela neodůvodněná kritika to zřejmě nebyla. Bez zajímavosti není ani zmínka o sepsané listině, v níž ‚ke spokojenosti všech chybí to podstatné‘. Na předchozích i následujících stránkách se snažím ukázat, že toma tak nebylo.

¹²³ CANIVEZ 2, 1233/10.

¹²⁴ Popis dle SCHÜPPERT, H., *Kirchenkritik in der lateinischen Lyrik des 12. und 13. Jahrhunderts* (Medium Aevum 23), München 1972, [dále citováno SCHÜPPERT, *Kirchenkritik*] s. 107f.; obecně k mnišské a řádové kritice v latinské lyrice s. 91-138.

2.2.3 Nástin vývoje vizitace

Zanesení povinnosti vizitace do dokumentu *carta caritatis* byl první počín ve vývoji vizitace, ale rozhodně ne poslední. Přestože byly jeho historické souvislosti již i v české historiografii přehledně popsány, dovolím si nejdůležitější momenty odrážející se v cisterciáckém zákonodárství připomenout, aby předkládaná práce o vizitacích mohla být kompletní.¹²⁵

Vizitace patřily od 4. století k prvořadým úlohám biskupů. Každoroční vizitace všech farností a náboženských skupin spočívala na jejich bedrech až do 10. století. Tehdy se začínají objevovat papežská exemptní privilegia pro kláštery. Kompletní exempce i od biskupské vizitace se netýkaly jen nových řádů. Již clunyjští benediktini jsou jejich nejdůležitějšími průkopníky. Cisterciáci (a po nich i další mnišské a kanovnické řády) vybuodovali následně přísně organizovaný vnitřní vizitační systém vzdálený od vnějších vlivů.¹²⁶

Tento systém byl založen na filiačním principu. Od roku 1119 roste značnou měrou počet nových řádových domů, což záhy klade na vizitátory velké nároky v podobě dlouhých cest. Velká vzdálenost mnohých mateřských i dceřiných klášterů s sebou přinesla právo delegovat povinnost vizitace na spoluopaty.¹²⁷ Možnost delegace byla zřejmě jediným řešením, jak bylo možné povinnosti vizitace dostát. Ani ona se neobešla bez problémů, generální kapitula se čím dál tím častěji musela zabývat nezákonným delegováním *ius visitandi* na obyčejné mnichy nebo řádu cizí biskupy.¹²⁸

Postavení a pravomoci vizitujících stejně jako vizitovaných byly rovněž vymezeny v samotných počátcích. *Summa cartae caritatis* posílila výrazně postavení domácího opata vůči vizitátorovi,¹²⁹ postavení vizitátora zakotvila již zmíněná *forma visitationis*. Následně byly připojovány již jen drobné, přesto praktické úpravy: představené klášterů nebylo možné trestat za přítomnosti jiného konventního člena (záhy se trestání představeného ocitlo jen v pravomoci generální kapituly), vizitátor se měl chovat tak, aby dával vhodný příklad všem ostatním, opat, na něhož byla delegována pravomoc vizitace, se jí měl vzdát v případě, že by měl vizitovat klášter, jehož opatem byl v tom samém roce sám vizitovaný.¹³⁰ Kodifikace z roku 1202 tato ustanovení v mnohém opakuje a přidává nové.¹³¹ Otec-opat získal právo v nutném případě sesadit opata dceřiného kláštera, mohl sesazovat klášterní hodnostáře, vyhostit nezákonně přijaté novice,

¹²⁵ Jedná se zvláště o již několikrát zmíněnou obsáhlou studii J. OBERSTE, *Visitation*. (Z ní jsou také – po náležité kontrole – přeřaty odkazy na jednotlivé řádové normy včetně kodifikací). Srv. dále CHARVÁTOVÁ, *Vizitace*; pro raněnovověký vývoj vizitace srv. ZDICHYNEC, *Proměny*, kde nechybí porovnání vizitací světského a duchovního kléru. J. ZDICHYNEC dochází mimo jiné k závěru, že lpění na středověké legislativě neumožnilo v raném novověku provést leckdy potřebnou obrodu řádu. Co ve středověku zajišťovalo stabilitu řádu, bylo v období následujícím obtížnější.

¹²⁶ K vývoji vizitace do vrcholného středověku, včetně klášterních vizitací, srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 35-55.

¹²⁷ CANIVEZ 1, CC-II, X, s. XXVII: *per se vel per aliquem de coabbatibus suis*. Cîteaux bylo dáno pod kontrolu protoopatů. O pověřovacím listu legitimujícím vizitátora srv. níže.

¹²⁸ Srv. s odkazy OBERSTE, *Visitation*, s. 130-139.

¹²⁹ *Summa CC*, BOUTON / VAN DAMME, Art. 3, 117.

¹³⁰ Srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 83-87.

¹³¹ LUCET 1, Dist. VII/1-12.

zasahovat do hospodářských záležitostí v rámci přezkoumání situace i dohlížet na uzavírání pachtovních smluv na úrok, které bez jeho souhlasu nebylo možné provést.¹³²

Ideální požadavky dokumentu *carta caritatis* nebylo jednoduché a zřejmě ani možné vždy plnit. Přibývání problémových oblastí dokládá i jednání generální kapituly na sklonku 12. století, kdy byl vznesen dotaz zpochybňující dosavadní platnost vizitační formy.¹³³ Definitoři nepřipustili žádné spekulace a odkázali striktně na *formam a praedecessoribus nostris positam* (tím se myslí to, co bylo v dokumentu *carta caritatis* vytvořeno jako základní kostra) a zakázali každou nepatrnou deviaci. I z toho je vidět, že se problematika způsobu kontroly stala očividnou a nutnou stejně jako jisté aktualizace.¹³⁴

Tak byl postupně precizován způsob vizitace, který ani v dalším období nezůstal beze změn. Dějiny přinášely stále nové podněty, na které bylo třeba reagovat: silné rozšiřování ženské větve řádu, zhoršení finanční situace ve 13. století, nástup měst, univerzity i stále se zvyšující postavení žebavých řádů. Reakce nemusela vždy znamenat upravení dosavadních nařízení, mohlo se jednat i o potvrzení stávajících norem.

Kromě vnějších podnětů bylo třeba reagovat i na vnitřní záležitosti. Před generální kapitulou se dostávaly problémy související se samotnými vizitátory: prodlevy při plnění povinnosti vizitace, její zanedbávání, neposlušnost nebo násilná činnost vůči vizitátorům, pokusy o obohacování se, marnotratné chování vizitátorů, již zmíněná nezákonná delegace *officium visitationis* na obyčejné mnichy nebo řádu cizí biskupy, spory o kompetence mezi vizitátorem a domácím opatem... to vše stálo každoročně generální kapitule před očima.¹³⁵

Vizitace ze 14. století problematiku kompetencí dokládají. Nejčastěji podřizuje vizitátor svému rozhodnutí zproštění od viny. V české i rakouské formulářové sbírce se setkáme se stanovením trestu (např. za nedodržení povinnosti alespoň třikrát týdně slavit eucharistii nebo za porušování silencia), od něhož má dle závěrů vizitace právo zprostit dotyčného provinilce jen vizitátor.¹³⁶ *Ecclesiastica officia* dávala toto právo výhradně do rukou domácího opata: *[abbas] penitentias levis et gravioris culpe debet in capitulo fratribus iniungere, et ab eis absolvere.*¹³⁷ Podobně si vizitátor vyhrazoval právo určovat délku vězení: *at' je dán [provinilý mnich] do vězení do vizitátorova rozhodnutí*, slychali řeholníci za některé prohřešky.¹³⁸ Není divu, že byl vizitátor

¹³² Následující kodifikace nepřinesly větších změn: o pravomocích níže postavených bratří, v případě, že na ně byla delegována povinnost vizitace, a ustanovení interpretujících dokument *forma visitationis* srv. LUCET 2, Dist. VII/8 (VII/6)); srv. též OBERSTE, *Visitation*, s. 89-96.

¹³³ CANIVEZ 1, 1193/1: *De visitatoribus et visitandis quaestio habita est in generali Capitulo in eo praecipue quod forma super hoc facta, necesse est ut scripta est, observetur.*

¹³⁴ G. MELVILLE okomentoval tuto situaci naprosto výstižně: „Když se síla racionálního uvažování stane samostatnou a tradovaný smysluplný vzor je zpochybňován, odnímá tato síla institucionálnímu jednání moc jeho dosavadní jednotnosti“. Viz. MELVILLE, *Institutionen*, s. 19.

¹³⁵ Odkazy na závěry generální kapituly ohledně přestupků vizitátorů srv. přehledně OBERSTE, *Normierung*, s. 318-327; OBERSTE, *Visitation*, s. 130-139.

¹³⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 59, s. 492: *Statuimus, ut quicumque ad minus tres missas in septimana non legerit sexta feria panis et aque edulio consoletur, cuius pene dispensacionem nobis penitus reservamus.* Srv. též NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 127.

¹³⁷ EO 110,6.

¹³⁸ Srv. kapitolu 3.3.4. Vměšování do kompetencí domácího opata řešila generální pro české země již v roce 1218 v klášteře Plasy. Otec-opat si ve vizitačním protokolu vymínil, že domácí opat bez jeho povolení nesmí odvolat jisté

neustále nabádán k co nejpečlivějšímu postupu při shledávání poklesků, aby nenarušil klášterní mír či autoritu domácího opata. Přicházel do kláštera s cílem reprezentovat řeholi sv. Benedikta i řádové normy a jen proto dostal možnost vkročit do autonomie opatství.

Pokud si vizitátor počínal nesprávně, mohl najít opat vizitovaného domu zastání nejen u vizitátorova otce-opata, okolních opatů, ale i u generální kapituly jakožto poslední odvolací instance. Generální kapitula rovněž kontrolovala plnění vizitační činnosti. Vždyť vizitátor vystupoval formálně jako její výkonný orgán, od ní dostával trestní pravomoci. Při zahájení jednání generální kapituly se předsedající tázal shromážděných opatů, zda zůstal nějaký řádový dům v minulém roce nezvizitován. Pokud ano, doporučil samozřejmě nápravu, zpráva se pak odrazila v závěrečných statutech.

Zanedbání povinnosti bylo zřejmě velmi častým proviněním, varování před ním se odrazilo nejen v četných závěrech generální kapituly, ale i v kodifikacích: *Patres abbates qui filias suas per se, sive per idoneam personam non visitaverint per annum, tribus diebus sint in levi culpa, uno eorum in pane et aqua.*¹³⁹ Závažnější provinění vedla k vyloučení z chóru na čtyřicet dní. Jen výjimečně došlo k sesazení, které následovalo po neodpustitelném přestupku.¹⁴⁰ Zanedbáváním povinnosti vizitace se generální kapitula zabývala v první polovině 13. století takřka každý rok, oproti tomu druhá polovina 13. století je na výtky ohledně zanedbávání vizitace chudá. J. OBERSTE to vysvětluje ne napravením opatů, ale upuštěním od jejich stíhání.

Provedení vizitace nebylo tedy jednoduchou záležitostí ani pro vizitátora ani pro vizitovaný klášter. Velké nároky byly kladeny na čas i finance. Pater abbas se i s využitím možnosti delegace *ius visitandi* mohl jen stěží trvale věnovat chodu svého kláštera i většího počtu klášterů dceřiných. K této situaci nijak nepřispěly ani války, celkový neklid a strach z násilí mimo klášterní zdi. Generální kapitula se rozhodla zasáhnout do vytvořené struktury a jmenovat vizitátory pro regiony a provincie.¹⁴¹ K tomuto závěru ji přiměl též neustále rostoucí počet komandatorních opatství, která se rozšiřovala i přes ustavičné protesty řádových představených. Roku 1422 ustanovila generální kapitula vizitátory pro německá a slovanská území, která byla rozdělena na provincie a do nichž byli posláni vždy dva opati jako reformátoři pod vedením opata z Langheimu. O jedenáct let později byl institut generální vizitace rozšířen na celý řád.¹⁴² Kontrola na základě územního principu namísto filiačního uspořádání se i v dalších obdobích rozšířila. Zvláště po zániku některých řádových domů, ať již vlivem válečných událostí nebo hospodářskými a jinými potížemi, ustoupil filiační systém geografickému rozčlenění řádu na provincie.

klášterní hodnostáře (což v té době nebylo v jeho kompetenci). Generální kapitulou byl potrestán 40 denním suspendováním od *stallum abbatís* a šesti dny lehkého hřichu (CANIVEZ 1, 1218/33); srv. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, s. 167. K dalšímu překračování kompetencí viz. OBERSTE, *Visitation*, s. 130-139.

¹³⁹ Citace dle LUCET 2, Dist. VII/1(1237). Pokání lehkého hřichu po tři dni s jednodenním postem srv. též ve statutech: CANIVEZ 1, 1201/44; CANIVEZ 1, 1218/33 (hovoří o šesti dnech); CANIVEZ 2, 1221/25;

¹⁴⁰ Srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 131-134.

¹⁴¹ O generální vizitaci, jejích příčinách i důsledcích srv. MÜLLER, G., *Studien über das Generalkapitel XLVIII, Visitatoren*, in: *CistC 19* (1907), s. 217-221. Možnost generální vizitace byla v ojedinělých případech (ohrožené nebo zanedbané regiony) používána od 20. let 13. století, jak dokládá činnost opata Stephana Lexingtona, generálního vizitátora irských klášterů v letech 1227-1229. Srv. OBERSTE, *Normierung*, 326. 336f.

¹⁴² Srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 133 (celkově o generální vizitace srv. s. 125-130).

Řádu uškodilo i velké schizma, generální kapitula a vizitace zažily značný pokles funkčnosti.¹⁴³ To posloužilo mnoha opatstvím k určité emancipaci. Zároveň to umožnilo vměšování se místních biskupů: např. na poč. 15. století, když pasovský biskup zaslechl, že opat z Wilheringu chce vizitovat svůj dceřinný klášter Engelszell, požadoval, aby v budoucnosti byla podobná cesta v Pasově oznámena, aby se jí mohl někdo z biskupství účastnit.¹⁴⁴

2.2.4 Písemné prameny pro poznání vizitační praxe

2.2.4.1 Vizitace a písemná agenda

Doklady o vizitacích, jejich průběhu i problémových oblastí, lze čerpat z písemných pramenů, kterých je opravdu pestrá paleta: řádovými normami počínaje, vizitačními protokoly pokračujícíce a různými doplňujícími zprávami konče.¹⁴⁵ Jejich podrobnější popis a význam, jejich dochování pro české území bude úkolem následujících stránek. Než se tak stane, zůstaňme nejprve v obecné rovině užívání písemné agendy, kdy se v cisterciáckém řádu začíná prosazovat, za jakých okolností a s jakým výsledkem.

Hojné užívání písemností ve 12. století přivedlo historiky v posledním desetiletí 20. století k otázce, nakolik přispěly řeholní řády k takovému prosazení písemné agendy.¹⁴⁶ Nakolik bylo vytvoření právně vázaných institucionálních struktur spojeno s procesem zlistinění i v řádovém všedním dni. Nakolik významnou roli hráli v tomto procesu konkrétně cisterciáci, o jejichž zákonodárné činnosti a povinnosti každého opatství vlastnit závěrečná nařízení v písemné podobě již byla řeč.

Vědomí kolísavosti lidské paměti a funkce písma jako vhodné nositelky informací, která zajistí trvání, nebylo středověkému člověku ničím neznámým.¹⁴⁷ Písmo mělo nezastupitelné postavení jako hranice času i prostoru překračující zachycení platného práva, i jako nástroj zracionalizované a kontrolovatelné správy.¹⁴⁸ Obojí přímo vybízí k uplatnění jak při vzniku *ordo* v cisterciáckém pojetí, při nařízení vlastnit (a znát) nařízení generální kapituly, tak ve vizitační praxi.

Vizitace, jak byla nahlížena v duchu dokumentu *carta caritatis*, by si v zásadě měla vystačit bez písemného záznamu. Pro láskyplnou kontrolu a nápravu ze strany otce-opata s důrazem na

¹⁴³ Srv. k tomuto období BLIMETZRIED, *Der Zisterzienserorden in grossen abendländischen Schizma*, in: SMBCO 25 (1904), s. 62-82; TÜCHLE, H., *Generalkapitel ausserhalb Citeaux im grossen Schizma*, in: CistC 64 (1957), s. 21f.

¹⁴⁴ HURCH, J., *Aus einem Wilheringer Formelbuch*, in: SMBCO 11 (1890), s. 104-114, 277-289, zde s. 105.

¹⁴⁵ Srv. nejen pro cisterciácký řád OBERSTE, *Dokumente*, passim.

¹⁴⁶ Základní studie představují dvě práce německých badatelů: MELVILLE, G., *Zur Funktion der Schriftlichkeit im institutionellen Gefüge mittelalterlicher Orden*, in: FMSI 25 (1991), [dále citováno MELVILLE, *Zur Funktion*], s. 391-417; SCHREINER, *Verschriftlichung*. Srv. dále OBERSTE, *Normierung*; SCHREINER, *Dauer*; OBERSTE, J., *Ut domorum status certior habeatur. Cluniazensischer Reformalltag und administratives Schriftgut im 13. und frühen 14. Jahrhundert*, in: AKuG 76 (1994) [dále citováno OBERSTE, *Ut domorum*], s. 51-76; GÖRTZ, *Formularbücher*; CYGLER – MELVILLE – OBERSTE, *Aspekte*; OBERSTE, *Kommunikation*. Zaměření na německou produkci souvisí s její pro mne snadnou dostupností, neznamená, že by se tomuto tématu jiní historikové nevěnovali.

¹⁴⁷ Srv. MELVILLE, G., *Vozu Geschichte schreiben? Stellung und Funktion der Historie im Mittelalter*, in: *Formen der Geschichtschreibung*, ed. R. KOSELLECK / H. LUTZ / J. RÜSEN, München 1982, s. 86-146, (zvláště s. 103-105).

¹⁴⁸ Srv. MELVILLE, *Zur Funktion*, passim; OBERSTE, *Ut domorum*, passim.

caritas písemnou formu nepotřebovala. Dlouhou dobu také o písemném záznamu výsledků vizitace není jediná zmínka. Situace se mění na přelomu 12. a 13. století. Kodifikace z roku 1202 ukládá každému vizitátorovi povinnost sepsat listinu o všem, co má být dle jeho poznání a rozhodnutí zlepšeno či změněno.¹⁴⁹ Tento list (*carta visitationis*) byl vyhotoven ve více verzích, jedna zůstávala u kantora vizitovaného kláštera, aby mohla být při následující vizitaci znovu přečtena a mohlo být přezkoumáno její dodržování. Druhé vyhotovení získával otec-opat. Vizitační listina se nedostávala na vědomí generální kapitule, byla výhradně kontrolní možností pro vizitátora, jak následující rok zjistit, zda nedostatky z předchozího roku byly napraveny.¹⁵⁰

O několik let později nařídili definitoři, že *deffinitiones visitationum et capituli generalis* mají být v konventu předčítány třikrát ročně. Stejně jako závěry generální kapituly (*statuta annalia*), byly i tyto listiny v doslovném znění závaznou směrnicí chování a mniši či konvrši je měli mít stále na paměti. Věta o pravidelném předčítání se stala nedílnou součástí každého vizitačního protokolu *carta visitationis*, jak dosvědčuje i příklad z Vyššího Brodu: *Hanc autem kartam volumus ante futuram visitationem quater in capitulo legi, ne quisquam de ignorancia se excuset.*¹⁵¹

Možnost delegace *ius visitandi* uzákoněná v dokumentu *carta caritatis posterior* se v písemné komunikaci odrazila také. Pater abbas měl vždy vybavit svého zástupce zplnomocňujícím listem (*littera visitationis*), jinak neměl právo vizitaci povést.¹⁵² Ve zmínkách o delegaci chybí překvapivě dlouho nařízení, které by delegované mnichy zavazovalo k sepsání zprávy o výsledcích vizitace, kterou by odevzdali otci-opatovi. Až kodifikace z let 1289/1316 tuto mezeru vyplňuje: *Abbatēs qui ad visitandum mittuntur, aut missis monachis adjunguntur, renuntiare teneantur patri Abbati sub sigillis suis statum domus illus quae fuerit visitata.*¹⁵³

V neposlední řadě zmiňme ohlašovací dopis, kterým vizitátor zpravoval konvent o svém příjezdu, aby mu včas mohl být zajištěn doprovod, pokud to požadoval,¹⁵⁴ a hlavně aby se všichni obyvatelé kláštera, zvláště hodnostáři, na oznámený termín shromáždili a byli vizitaci přítomni.¹⁵⁵

¹⁴⁹ LUCET 1, Dist. VII/3f.: *Provideat autem visitator ut in carta sigillo suo sigillata et a foris dependente diligenter scribat, que corrigenda vel ordinanda statuerit, et committat cartam cantori sequenti anno in capitulo in visitatione legenda.*

¹⁵⁰ Při delegované vizitaci si zřejmě samotnou vizitační listinu ponechával i pověřený vizitátor a po nutnou dobu ji archivoval.

¹⁵¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 590.

¹⁵² Povinnost písemné delegace (*cum litteris continentibus plenariam potestatem*) byla zakotvena v rádoých pravidlech v první polovině 13. století, srv. CANIVEZ 2, 1230/6; LUCET 2, Dist. V/20. O dokladech delegace ve formulářových sbírkách srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 308-310. Ani delegace nebyla bez problémů, generální kapitula řešila zvláště problémy při pozdním zaslání *litterae visitationis*. Srv. i další prohrěšky OBERSTE, *Normierung*, s. 324.

¹⁵³ *Nomasticon*, s. 429. Podle formulářových sbírek byly podobné zprávy běžné minimálně od první třetiny 13. století, srv. příklady pro Languedock a činnost Stephana Lexingtona in: OBERSTE, *Normierung*, s. 331.336.

¹⁵⁴ Srv. NEUMANN, *Prameny*, č. 12, s. 116. Podobná žádost s prosbou o místa znalého průvodce je obsažena i ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky, viz GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch* XIX. kap. 4 (*De conductu visitatoris*), s. 419f.

¹⁵⁵ Z druhé poloviny 14. století pochází ohlašovací dopis dochovaný ve wilheringské formulářové sbírce, který v Nepomuku vydal opat Otto z Ebrachu a byl určen wilheringskému klášteru, in: GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 23, s. 132. Otec opat nejezdil sám, jeho doprovod však neměl přesáhnout šest bratrů a jedno koňské spřežení. Tak tomu mělo být dle buly Klementa IV. *Parvus fons*, 14.1f. (např. BREM – ALTERMATT 4). Doprovod – *monachi abbatibus in visitationibus associandi* – nebýval většinou konkretizován, zahrnoval mnichy, čeled' i ozbrojené

Dokladem o provedení vizitace je i vyúčtování. Ať už se jedná o vyúčtování, které – jak bude ukázáno v kapitole o hospodářské situaci – měl vizitátorovi předkládat bursarius, nebo o vyúčtování nákladů na vizitační cestu.¹⁵⁶

Tyto administrativní písemnosti doplňují nejrůznější vizitační kázání,¹⁵⁷ traktáty nebo jiné historické a literární odkazy na vizitaci (např. již citované dílo Caesaria von Heisterbach). A jak K. CHARVÁTOVÁ upozorňuje: „Pro řádné kontroly nadřízeného opata na území Čech ve 14. století svědčí vedle vizitačních listin i nepřímé důkazy, např. zmínky o tom, že opat mateřského kláštera vydává listinu u příležitosti vizitace, nebo jeho označení v listinách jako *visitor* či *visitor noster*.“¹⁵⁸ Naopak povinnost minimálně každoroční návštěvy mateřského kláštera, kterou měl každý dceřinný opat vykonat, může dosvědčovat jeho jméno ve svědeční řadě listiny sepsané v mateřském domě.¹⁵⁹ Obě situace dokládají (spolu s dalšími zde jmenovanými prameny), že každodenní, rovinnu kláštera přesahující správa, při níž šlo o realizaci centrálně uložených nařízení, byla zpravidla vykonávána od otce opata.¹⁶⁰

Dosud jsme se zabývali prameny, které byly trvalou součástí vizitační praxe. Ve vývoji vizitace se objevuje ještě jeden moment, který s písemnou agendou nepochybně souvisí, který ale nebyl trvalého rázu a reagoval na momentální situaci. Roku 1190 přichází generální kapitula (po úvodním zvolání definitorů zakazujícím koupi nemovitostí či movitého jmění stejně jako sepisování nových pachtovních smluv) s požadavkem směřovaným na všechny vizitátory, aby pro následující rok připravili písemný přehled o stavu vizitovaného kláštera.¹⁶¹ Zde se měl objevit počet mnichů, konvršů, pomocníků, zásoby, informace o druhu majetku i výši případných dluhů. Opati cestující od generální kapituly měli za úkol připravit vždy na následující vizitaci celkovou bilanci svého domu, aby mohl vizitátor zjistit a *in scripto* generální kapitule předložit zjištěnou skutečnost.

Nařízení o hospodářské kontrole se vytrácí stejně rychle jako se objevilo. Je potřeba zde mít na paměti historické souvislosti sklonku 12. století, kdy se začaly značnou měrou projevovat hospodářské potíže řádu.¹⁶² Obě skutečnosti spolu podle J. OBERSTEHO i dalších badatelů nepochybně souvisejí. Do budoucna zůstalo toto nařízení závazné jen pro generální kapitulou nařízené generální vizitace. Je možné předeslat již nyní, že postupem doby nabývají hospodářské zprávy znovu na důležitosti. V této práci zohledněné vizitace 14. století se dají rozdělit na dvě

garciones (o nich víc SCHNEIDER, R., *Garciones oder pueri abbatum. Zum Problem bewaffneter Dienstleute bei den Zisterziensern*, in: *Zisterzienser-Studien I* (Studien zur europäischen Geschichte 11), Berlin 1975, s. 11-35.

¹⁵⁶ GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, pozn. 33, s. 282: zde je zmínka o v kodexu pro bavorský klášter Aldersbach obsažených záznamech z let 1297 – 1311 mimo jiné pro kláštery Engelszell, Ebrach a pro nás důležité vyúčtování nákladů vizitační cesty do Nepomuku. (Bayerisches Hauptarchiv München, KL Aldersbach 6, fol. 6v).

¹⁵⁷ Kapituliní řeč z doby kolem roku 1400 pronesená ve vyšebrodském klášteře viz. NEUMANN, *Prameny*, č. 19, s. 117f. Odkazy na další kázání viz. OBERSTE, *Visitation*, s. 105f.

¹⁵⁸ CHARVÁTOVÁ, *Vizitace*, s. 77.

¹⁵⁹ CANIVEZ 1, 1134/XXXIV: *Quod filia per annum semel visitet matrem ecclesiam*. Srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 289.

¹⁶⁰ Srv. OBERSTE, *Kommunikation*, s. 69.

¹⁶¹ CANIVEZ 1, 1190/13. Více viz. kapitola o hospodářství 4.7.

¹⁶² Srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, zvl. 114f.

skupiny, z nichž druhá shrnuje právě a jenom hospodářské záležitosti, stav financí, dobytka, obilí i vína.

Důraz na provedení vizitace v duchu lásky (*caritative*) byl zvláště s přibývajícím počtem klášterů nahrazován důrazem na formálně právní kritéria (*canonice*), který již ve 12. století začal převládat.¹⁶³ „Kolegiální orgány jako generální kapitula nebo definitorium působily jako svazek přesahující instance moci zákonodárné, výkonné i soudní. Kontrolní prostředky vizitace, způsoby právních úkonů a finančních transakcí byly v dosud nepoznané míře racionalizovány a formalizovány. Tím získala písemná agenda (*Schriftlichkeit*) novou – pragmatickou – funkci a stala se ve všedním dni řeholního společenství nepostradatelnou pro dokumentaci i komunikaci.“¹⁶⁴ Nyní již nepřekvapí, proč získaly písemné záznamy v okruhu kolem vizitací na takové důležitosti. Snad se ani při stoupajícím významu nadosobní roviny při zlistinění nevytratila osobní rovina přístupu. Zvláště při vizitacích byly ústní zprávy, ze kterých vizitátoři vycházeli, nadále důležité.¹⁶⁵

Široká škála pramenů umožňuje náhled na vizitaci z mnoha stran, včetně teoretické i praktické roviny. I zde zůstane ještě mnoho otázek nezodpovězených, o tom není pochyb, neboť ne všechno mohou písemné prameny zprostředkovat. Přesto je poznání vizitační praxe cisterciáckých klášterů na základě představených pramenů více než bohaté a přispěje snad nemalou měrou k poznání života ve středověkých kláštřech.

2.2.4.2 (Ne)uchovávání vizitačních listin

Vizitační listiny (*cartae visitationis*) sloužily zcela a výhradně vnitřní řádové potřebě. Jejich platnost zanikala většinou sepsáním nové listiny při vizitaci v následujícím roce. Pokud vizitátor shledal, že loňská nařízení nejsou dodržována, mohl rozhodnout o jejich obnovení a tím i o prodloužení funkce vizitačního protokolu. Tak tomu bylo např. roku 1352 ve Vyšším Brodě: *Protože je známo, že spásné příkazy poskytují skrze časté a svědomité opakování duchovní prospěch a rozvoj ctností, [...] máme zato, že minulá naše vizitace v řečeném domě nemnoho pomohla k zachování řádových příkazů, které jsme uložili, s největší přísností jaké jsme schopni nařizujeme, aby všechny závěry, jak minulé tak dnešní, všechny osoby tohoto domu bez výjimky zachovávaly.*¹⁶⁶ Podobně aktualizuje vizitátor nařízení předchozího roku v tomtéž klášteře o

¹⁶³ Srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 339.

¹⁶⁴ MELVILLE, *Rebell*, s. 155.

¹⁶⁵ Navíc různé prosebné či výhrůžné dopisy, dotazy, informace nebo příkazy jsou patrné i nadále; srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 340. I v jiných člancích dokazuje OBERSTE, že ústní komunikace a vzájemné osobní působení stále doprovázely proces zlistinění. Na dopisech opata Stephana Lexingtona dokládá, jak posel nesoucí zprávu měl sám ústně dokreslit situaci a popsat detaily. Viz. *tamtéž*, s. 95-98.

¹⁶⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 57, s. 489.

několik let později: *A jelikož nová nařízení ustanovujeme, ne abychom rušili stará, příkazy staré vizitace potvrzujeme a chceme zcela jejich sílu zachovat, protože tytéž nalézáme nezachované.*¹⁶⁷

Pokud byla sepsána taková zpráva o vizitaci, která se na ustanovení z předchozího roku nijak neodvolávala, ztratila tato „stará“ vizitace smysl. Opatství neměla žádný zájem ponechávat listiny zahrnující četné výtky déle než bylo nezbytně nutné, ne nadarmo byly označovány jako kroniky skandálů.

Podobný názor na vizitační listiny panoval i v jiných řádech. U kartuziánů měla být v zájmu zachování dobré pověsti řádu stará vizitační listina spálena okamžitě poté, co byla sepsána nová. Proto bylo také přísně zakázáno, aby vizitační listinu sepisoval laický písař nebo řádu cizí klerik.¹⁶⁸ Je až s podivem, že se některé vizitační zprávy i přesto zachovaly.

Ani u cisterciáků nebyly vizitace zrovna vyhledávanou archiválií. Dochování vizitačních listin patří nejen v českém prostředí ke spíše výjimečným událostem.¹⁶⁹ Ze všech našich klášterů jsou pro 14. století známy jen tři autentické listiny. První dvě, uložené ve vyšebrodském archivu,¹⁷⁰ popisují hospodářskou situaci kláštera, jmenují finanční příjmy, stav dobytka a zásob i případné dluhy. To mohlo vést k zájmu kláštera na jejich uchování.

Vizitační protokol se mohl dočkat také druhotné formy využití. Přesněji řečeno nešlo o využití vizitačního protokolu, ale materiálu, na kterém byl sepsán. Ve vazbě knihy byl v nedávné době objevena *carta visitationis* kláštera Breuil-Benoît.¹⁷¹ Podobné využití našla i třetí vizitační listina z Vyššího Brodu z roku 1381, která se jako přední list stala součástí jednoho z wilheringských rukopisů.¹⁷² Přestože na tuto skutečnost poukázal O. GRILLNBERGER již na sklonku 19. století, zůstala listina po celé další století nepovšimnuta.¹⁷³ Jsem ráda, že i tato *carta visitationis* mohla být pojata do předkládané práce. Dokládá plně to, co bylo řečeno při teoretických úvahách: jako vizitační listina neměl záznam po uplynutí doby platnosti žádný význam a před naprostým zničením jej mohlo uchránit jen druhotné použití, především jako součást vazby jiného rukopisu.

Levý okraj této vyšebrodské vizitační listiny byl při vazbě seříznut, aby svým rozměrem odpovídal stránkám rukopisu. Začátky každého řádku jsou proto ochuzeny o několik málo slov,

¹⁶⁷ *Tamtéž*, XX, č. 56, s. 488. Srv. rozvítejší nabídku formulace ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky, *tamtéž*, XIX, kap. 23 (*De innovacione anni preteriti*), s. 242.

¹⁶⁸ Srv. SCHREINER, *Verschriflichung*, s. 63.

¹⁶⁹ Tato skutečnost souvisí nejen s nezájmem cisterciáků na jejich uchování, ale i s nepříliš šťastnými osudy klášterních archivů. K dochovaným písemným pramenům pro české kláštery srv. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, s. 75-80.

¹⁷⁰ Klášterní archiv Vyšší Brod, kart. 115, HA 61, C Num I, *Akta vizitace kláštera ve Vyšším Brodě 1320-1652*. Listina z roku 1320 je psána na pergamentu, je zde uložena i s opisem z poč. 19. století: kart. 115, HA 61, C Num I.a). Originál listiny z roku 1373 je uložen v témže archivu pod signaturou 110/I. Opis též z poč. 19. století: kart. 115, HA 61, C Num I.c). Nachází se zde též opis listiny hlásící se do roku 1355 (kart. 115, HA 61, C Num I.b); ve skutečnosti pochází až z roku 1455. Listiny z roku 1320 a 1373 editoval M. PANGERL, *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen*, in *Fontes Rerum Austriacarum*, Band XXIII., Wien 1865 [dále citováno UBH], s. 68-69, 156-157.

¹⁷¹ Srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, pozn. 8, s. 279; OBERSTE, *Dokumente*, s. 117; týž, *Visitation*, pozn. 276, s. 113. Další výjimečně dochované vizitační zprávy viz. HARPER-BILL, C., *Cistercian Visitation in the Late Middle Ages: the Case of Hailes Abbey*, in: *Bulletin of the Institute of Historical Research* 53 (1980), s. 103-114.

¹⁷² Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105 (*Incipit tractatus virtutum*). Viz. příloha č. 23-25.

¹⁷³ GRILLNBERGER, O., *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienserstifte Reun in Steiermark, Heiligenkreuz – Neukloster, Zwettl, Lilienfeld in Niederösterreich, Wilhering und Schlierbach in Oberösterreich, Osseg und Hohenfurt in Böhmen, Stams in Tirol*, in: *Xenia Bernardina II* (1891), Wien, s. 57.

délka textu odpovídá původní podobě. Většina textu zůstala zachována a proto představuje i tato listina velmi důležitý pramen pro poznání klášterních poměrů i vizitační praxe.

Většina vizitačních zpráv, ponechaných v originále ve vizitovaném klášteře, se dochovala v opise nebo výpise ve formulářových sbírkách nejčastěji u mateřského kláštera, respektive vizitátora. Formulářové sbírky představují pro 13. a 14. století velmi hojně dochovaný pramen. Přestože se jedná o pramen s mnoha otazníky, není možné jej ignorovat, ale s náležitou kritičností přibrat na pomoc při zkoumání (nejen) cisterciáckých vizitací.

Již v roce 1994 upozornil J. OBERSTE na možnost využití formulářových sbírek jako svědků cisterciáckých právních a administrativních událostí.¹⁷⁴ Tato *ars dictandi* se vyznačují značnou variabilitou v použití různých příkladových dopisů. Obsahují nejen *cartae visitationis* či další prameny k vizitacím, ale např. i omluvy z neúčasti na generální kapitule, různé formy komunikace mezi otcem-opatem a jeho dceřinným konventem, listiny o volbě nového opata apod. Jelikož formulace vzorových listin přesahovaly rozsah i formu základních norem a byly přizpůsobeny na konkrétní situace, lze jejich hodnotu nahlížet ve dvou směrech. Na jedné straně nabízejí materiál pro řečnické vzdělání, na druhé straně vycházejí vstříc potřebám opatských kancelářů a notářů, kteří potřebovali pro svoji činnost konkrétní výrazy a formuláře. Tím, jak se vzorové dopisy obracejí na písemně stanovené právo a obsahově jej konkretizují užíváním nejrozličnějších příkladů, dostávají se samy do blízkosti normativních textů.¹⁷⁵ Uživatelé formulářové sbírky bylo nabídnuto, aby se za použití ve formuláři poskytnutých možností vyhnul formálním chybám, které při sepisování listiny často mohly vzniknout. Mnohé vzorové dopisy tak tvoří mosty mezi abstraktní normou a konkrétním použitím pro daný případ.¹⁷⁶

Interpretace takovéhoho pramene není jednoduchá a jeho výpovědní hodnota je vzhledem k postavení na pomezí právní normy a praxe přeci jen omezená.¹⁷⁷ Sixta GÖRTZ se pokouší odpovědět na otázky, nakolik se opisy listin obsažené ve sbírkách vztahují k faktickým listinám nebo nakolik byly vytvořeny kompilátorem právě pro potřeby formulářové sbírky. V případě druhé možnosti přichází v úvahu otázka, zda mají kompilátorem vytvořené předlohy vztah s realitou, a pokud ano, tak jaký. Dochází k závěru, že tyto formulářové sbírky, sbírky vzorů, aby mohly být návodem pro sestavení dopisu, musely používat pravé listy, kompilátor se musel chtít nechtě zabývat tématy důležitými pro řádový život.¹⁷⁸ O používání konkrétních listin svědčí v našem případě i odvolání se na *statuta annalia tohoto roku*, která odpovídají závěrům generální kapituly

¹⁷⁴ Srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 327-339. Jedná se o formulářové sbírky pro kláštery Pontigny, Heilbronn, Langedock, Baumgartenberg, Kaisheim, Wilhering a prameny z činnosti opata Stephana Lexingtona; srv. též GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 290-293, passim. Opomíjeným pramenem byl donedávna kodex z kláštera Aldersbach. Ten obsahuje statuta z roku 1393, tzv. *Statuta vienensia*, a z roku 1448, výtah z *Liber usuum*, vizitační listiny pro Aldersbach i dceřinné kláštery, jejichž originály se nedochovaly; srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 279-294.

¹⁷⁵ Srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 289.

¹⁷⁶ Srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 312.

¹⁷⁷ K interpretaci podobného pramene viz. HLAVÁČEK, I., *Několik příspěvků k poznání života v předhusitských Čechách. K vypovídacím schopnostem pražského vizitačního protokolu z let 1379-1382 a některých příbuzných pramenů*, in: *Středočeský sborník historický* 10 (1975), s. 151-172.

¹⁷⁸ Srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 287-289.

z roku 1374.¹⁷⁹ Není tedy důvod podceňovat informace, které nám opisy vizitačních listin nabízejí. Nelze je však ani přeceňovat a je nutné mít stále na zřeteli známé pravidlo o opatrnosti, které není nikdy nazbyt.

Přímo vzorový příklad takové formulářové sbírky představuje rukopis horno-rakouského kláštera Wilhering, jeden z hlavních pramenů pro předkládanou práci.¹⁸⁰ Kromě dvou knih z církevního práva zaujímající většinu listů, obsahují první tři desítky folií autentické písemnosti týkající se především vizitační praxe. Na jejich sepsání se na sklonku 14. a na počátku 15. století vystřídali celkem tři písaři a vytvořili nejen sbírku vizitačních listin, ale i četné soupisy majetku, inventáře, listiny o vyhoštění nebo přijetí nějakého mnicha, dopisy wilheringského opata do mateřského kláštera v Ebrachu.¹⁸¹

Obdobně jako v jiných formulářových sbírkách je v první teoretické části načrtnuto množství příkladů, které mohl vizitátor použít při zhotovování vizitačního protokolu *carta visitationis*: opravná nařízení střídají různé formulace ohledně udržování klášterní kázně, stejně tak je zde řeč o vizitátorem vystavovaných listinách.¹⁸² Podle zapsaných kapitol lze pozorovat, že vizitace byla opravdu všepokrývající a nevynechala jedinou oblast činnosti. Vizitátor měl věnovat svoji pozornost zvláště bohoslužbě a všem modlitbám, dodržování silencia, pořádku, pokoje a svornosti, poslušnosti vůči představeným, dennímu programu, klášterním úředníkům, hodnostářům, zachovávání a organizaci práce, stravě i oděvu, zásobování, vycházení z kláštera, přijímání hostů, almužnám i klášternímu hospodářství.¹⁸³ Nelze přehlédnout, že formulářové sbírky, stejně jako wilheringská, odkazují takřka každou kapitolou na Benediktovu řeholi.¹⁸⁴

Příklady (*exempla*) ve formulářových sbírkách jsou (většinou ne bez námahy) identifikovány jako autentické dokumenty řádového písemného styku, které uvádí do ideální praxe spíše abstraktní nařízení dokumentu *carta caritatis*, kodifikací nebo *deffinitiones*. Přitom nejde o

¹⁷⁹ Vizitační listina byla editorem datovaná do let 1373 – 1380. Vzhledem k tomu, že se vizitace nejčastěji konaly na jaře, měla by nedochovaná originální listina, která byla do formulářové sbírky opsána, pocházet z roku 1375. Srv. GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, s. 447 (nařízení o hodinkách Panny Marie), závěr generální kapituly s úmětž ustanovením viz. CANIVEZ 2, 1374/1f.

¹⁸⁰ Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 58 (*Correctoria et de procesu iudicij*), f. 1-32v. Edice viz. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*.

¹⁸¹ K uspořádání formulářové sbírky i písařům srv. GRILLNBERGER, O., *Wilheringer Formelbuch*, XIX (1898) s. 229-233; KEPLINGER, F., *Beiträge zur Geschichte der Wissenschaftspflege im Zisterzienserstift Wilhering* (Disertationen der Universität Wien 36), Wien 1969, s. 159f.

¹⁸² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX (1898), s. 233-246, 418-425.

¹⁸³ Rubriky tří prvních vzorových vizitací ve Wilheringer Formelbuch: [I.] *De kartis visitationum: De laude divina, De disciplina, De observacione silencij, De pace et concordia, De labore, De turpiloquio, De evagatione, De leccione, De cellerario maiori, De hospitalitate, De camerario in conventu, De portario et ad eum pertinentibus, De portario, De hospitalario, De infirmario, De esu carniū, De cantore, De vestitu monachorum, De sacrista, De pitanciis et serviciis, De cellerario, De innovacione anni preteriti, De evagatione, De nocturnis potacionibus, De deposito officialium, De computacione, Conclusiones [...], [II.] De confessione, De clenodiis, De evagatione, [III.] De statu domus, De obligacione, De provisione unius abbatis, De conducto visitatoris, De obitu unius amici, Recommendat seoracionibus tocius Ordinis, Pro dispersione conventus, Revocacio monachi cum graciaram accione, Supplicat abbas pro quodam hospite, ut revocetur ab abbate suo, Littera gracie, Littera emissionis ad abbatem suum, Item de eodem, Viaticum, Littera remissionis, Littera emissionis, Viaticum, Littera emissionis, Viaticum, Eleccio unius monachis in abbatem.*

¹⁸⁴ Např.: *De pitanciis* (viz. RB 37,3); *Ut omnes proprio nomine uocentur* (viz. RB 63,12); *De proclamatis ne rebellet* (viz. RB 40,9); *Ne aliquis donet uel accipiat* (viz. RB 33,5); *De portario* (viz. RB 55,9); *De monachis ad abbatiam uenientibus* (viz. RB 36,5).

konstituování textu jakožto doslovného znění předlohy, ale o nabídku formulací sestavenou dle rétorických pravidel, o nabídku, která přesně vyplňuje právní rámec podmínek.¹⁸⁵ Vizitátoři tyto obecné formulace využívali a doplňovali jimi konkrétní výtky a sankce. Typu pramene stojícímu na pomezí mezi normou a praxí odpovídá jen výjimečné označení vztahující se ke skutečným jménům, místu i času (které ale nemusí odpovídat skutečnosti), v ostatních případech je neurčitě odkázáno na *domus ista, illa die* apod. Zajímavá je i otázka nápadně častého používání pojmů odkazujících na užívané řádové právo: *secundum formam ordinis, secundum ordinis instituta*.¹⁸⁶

Kromě formulí pro vyhotovení vizitační karty obsahuje formulářová sbírka ve své druhé části několik desítek příkladů uvedených v plném nebo částečném znění, pocházejících z kontrolní činnosti převážně wilheringských opatů v letech 1316-1402.¹⁸⁷ Ve sbírce jsou mimo jiné zastoupeny vizitační protokoly pro všechny filiace tohoto domu včetně samotného Wilheringu.

Wilheringká knihovna nabízí pro oblast vizitací ještě další poklad, na který upozornila již K. CHARVÁTOVÁ. Jedná se rovněž o *ars dictandi*, na jehož několika foliích je sepsáno na osmnáct praktických příkladů z klášterů Ebrach, Engelszell, St. Gotthard, Vyšší Brod, Kaisersheim, Langheim, Neiburg, Salem, Scalie a Waldsassen. Vizitační protokoly pro Vyšší Brod a pro Wilhering byly již na sklonku 19. století editovány.¹⁸⁸

Paralelu k prvně jmenované formulářové sbírce můžeme kromě již citovaných formulářů hledat i v částečně dochovaném registru vizitačních listin z dolno-rakouského kláštera Heiligenkreuz, kde jsou zaznamenány vizitační statuta místních opatů pro jejich dceřiné kláštery z let 1287-1316.¹⁸⁹ Fragmenty z obdobné sbírky vizitačních protokolů se dle nedávných závěrů S. GOEZ dochovaly i v klášteře Waldsassen.¹⁹⁰ Pro české země není bez významu dokument z konce 15. století vztahující se k jeho dceři - sedleckému klášteru, jenž popisuje uschování klenotů ze zmíněného kláštera Sedlec. Listina vznikla při kontrole kláštera otcem-opatem a dochovala se jen díky pro klášter důležitému obsahu.¹⁹¹

Formulářové sbírky tvořily nedílnou součást i správy českých cisterciáckých klášterů. Ze 14. století jsou dochovány dva: osecký a vyšebrodský.¹⁹² První z nich, pocházející zřejmě z Plas, obsahuje mimo jiné vizitační protokoly z poloviny 14. století k pěti našim klášterům: jednou

¹⁸⁵ Srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 329.

¹⁸⁶ Srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 289.

¹⁸⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX (1898) 587-601; XX (1899) 127-137, 482-495; XXI (1900) 119-125, 384-393.

¹⁸⁸ Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 124, f. 127-133; edice viz. GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII (1891) s. 442-448.

¹⁸⁹ Srv. WATZL, H., *Das Fragment eines Heiligenkreuzer Visitationsschartenprotokoll aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, in: *CistC* 67 (1960), s. 41-52.

¹⁹⁰ GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 280.

¹⁹¹ GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 280, s odkazem na pramen Bayerisches Staatsarchiv Amberg, Waldsassen 396, fol. 103v. Podobná listina, dochovaná ve stejném registru o stranu dále, hovoří o cennostech kláštera Kamenez, které byly sedleckému opatovi poslány.

¹⁹² Na oba formuláře upozornil a částečně je editoval NEUMANN, *Prameny*. K oseckému formuláři srv. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, pozn. 27, s. 201; vyšebrodský, známý též jako manuálník Jana Steizce srv. s odkazy TÁŽ, *Dějiny 2*, s. 24.

listinou jsou zastoupeny kláštery Nepomuk, Zlatá Koruna, Hradiště a Velehrad, dvě vizitace jsou dochovány ze Žďáru.¹⁹³

2.2.4.3 Podoba vizitační listiny

Vizitační listiny mají svoji neměnnou podobu a výstavba textu odpovídá obecným poznatkům o struktuře listiny. Wilheringská formulářová sbírka nabízela již pro samotný úvod několik vzorů: *Nos frater W[ernhardus] dictus abbas in Wilhering anno domini MCCCLVIII in assumptione beate Marie abbacie in Alto Vado filie nostre visitationis officium impendentes pro correctione indigencium subnotata statuimus ab omnibus ibidem divino servicio adherentibus inviolabiliter observari.*¹⁹⁴ Podobným způsobem začínali vizitátoři v českých i rakouských zemích každoroční sepisování vizitační listiny.

Poté následují výtky, uvozené však květnatými arengami, při jejichž sepisování mohl minimálně wilheringský vizitátor opět použít teoretickou část formulářové sbírky. Tak učinil otecopat Wernhard při vizitaci kláštera Vyšší Brod: *Protože křehkost lidské podstaty zřídka připouští, aby se praxe mnišského života pozvedla k vrcholu dokonalosti bez usilovného, prozíravého dozoru nadřízených, dali jsme představeným tohoto domu podnět k znovuoživení mnišské kázně [...].*¹⁹⁵ Je nutné podotknout, že vzorová část wilheringské formulářové sbírky vznikla zřejmě opisem staršího pramene, z něhož čerpaly i vizitační protokoly. Proto se vzor i jeho použití mohly následně sejít v jedné sbírce.

Vizitátoři se takřka ve všech listinách věnují nejdříve klášterní disciplíně a Boží službě. Poté následují nejrůznější jiná ustanovení, zřejmě podle aktuální potřeby, neboť se zde již žádná podobnost vysledovat nedá. Vzorová část wilheringské formulářové sbírky sice nabízí kapitoly pokrývající veškeré činnosti i prostory v klášteře, ale tolik napravení nutných oblastí vizitátoři neshledávali.

Stejnou strukturu má i dochovaná vyšebrodská *carta visitationis* z roku 1381. I ona začíná výtkami v oblasti liturgie a kázně, dále následují ustanovení ohledně klášterních hodnostářů a společně uchovávaném majetku.

Výtky jsou doprovázeny sankcemi. Každé provinění zvlášť zakončuje vizitátor stanovením trestu, který měl nejen napravit viníka, ale i odradit ostatní od podobného konání.

Protokoly končí formulí typickou pro většinu vizitací, která vyplývá z nařízení generální kapituly: *Zakazujeme otcovskou mocí, aby nebyla prodávána ani roční splátka ani majetek, aby osoba nebyla přijímána ani na živobytí ani na šat, aby dluhy, zvláště na úrok, nebyly sjednávány*

¹⁹³ Srv. NEUMANN, *Prameny*, s. 117-128.

¹⁹⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 1, s. 233.

¹⁹⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485. První část (*Protože [...] nadřízených*) byla převzata ze vzorové části wilheringské sbírky, srv. *tamtéž*, XIX, kap. 3 (*De disciplina*), s. 235.

bez našeho povolení a souhlasu.¹⁹⁶ Jedná se o natolik obecné ustanovení, že z něho nelze vyvozovat žádné závěry o zhoršené hospodářské situaci či dostatečném počtu řeholníků v konventu.

Úplně posledním nařízením je vybídnutí k častému čtení vizitace v kapitule, neboť jen tak budou mít bratři své poklesky stále na paměti a budou se moci snažit o jejich nápravu. *Výše psaná nařízení z naší vizitace chceme v kapitule přede všemi předčítat každou sobotu v kvatemru, dokud znovu nebude [klášter] vizitován, aby řečené [výtky] lépe byly paměti svěřovány a z delikventů aby byla sejmuta příkrývka výmluvy.*¹⁹⁷ Nejčastěji se vizitátor na místo široce uvedeného příkazu omezil na stručnou větu: *Hanc nostre constitutionis cartam alternis mensibus coram omnibus in capitulo legi volumus et mandamus.*¹⁹⁸ Kantor byl pověřen, aby čtení zhruba šestkrát do roka zajistil.

Obě ustanovení nechybějí ani ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky.¹⁹⁹ Jak ještě uvidíme v následujících kapitolách, vzorová část wilheringské formulářové sbírky byla nemálo používána. Ovšem pouze pro uvedení do problému, konkrétní ustanovení musel vizitátor doplnit sám.

Představené vizitační protokoly dosvědčují, že vizitace i v českých kláštorech probíhaly dle požadavků řádu a plnění *ius visitandi* nic nestálo v cestě. S většími či menšími potížemi se každoročně vydávali otcové-opati do svých dceřinných klášterů, neboť jak napsal wilheringský opat, *naše činnost není placena penězi, ale zažehnuta plamenem lásky.*²⁰⁰

¹⁹⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2 589f. Závěrečné ustanovení, byť velmi obecné, nebylo úplně od věci: J. KADLEC popisuje jednání zlatokorunského opata Gobelina. Klášterní kronika o něm píše, že si roku 1383 půjčil od budějovického žida 85 kop pražských grošů a zastavil mu všechny klášterní pozemky i s lidmi. Protože zcizoval i jiný klášterní majetek a dopouštěl se výstředností byl sesazen ebrašským mnichem Konrádem. Srv. KADLEC, J., *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949 [dále citováno KADLEC, *Dějiny*], s. 44.

¹⁹⁷ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 124: *Et ut predicta memorie melius commendentur et excusacionis velamen delinquentibus auferatur, singulis sabbatis quatuor temporum antequam denuo visitetur, premissa nostre visitationis statuta volumus in capitulo in auribus omnium recitari.*

¹⁹⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 55, s. 487.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, XIX, kap. 28 (*Conclusiones*), s. 243f. a kap. 29 (*Item conclusiones*), s. 244. Vizitační protokoly z wilheringské nebo oseké formulářové sbírky nejsou jediné, které tyto závěry připomínají. Závěry alderesbašských vizitací jsou zhruba totožné, obsahují zákaz nákupu nemovitého majetku bez souhlasu mnichů, zákaz používat konventní pečeť bez vědomí seniorů, karta má být uchována u kantora a čtyřikrát ročně přede všemi slovo od slova přečtena, se zprávou nemá být manipulováno nemá se vzdalovat z kláštera. Srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 284.

²⁰⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 1, s. 588; srv 1 P 5, 2-4.

3. De paradyso in infernum²⁰¹

3.1 Tresty a pokání na pozadí eschatologie

Chceme-li uniknout pekelným trestům a dospět k věčnému životu, je třeba už nyní, dokud je čas a jsme v tomto těle a vše je možno plnit ve světle tohoto života, běžet a konat, co je nám užitečné pro věčnost. (RB Prol, 42-44)

Normy a deviace, tedy právní nařízení a odchylky od nich, vytvářejí v kláštorech takřka neustále oblast napětí. Jako takové souvisejí s důležitou kategorií náboženského života - eschatologií. Klášterní normy a hodnoty chování vycházejí prvotně z Písma svatého, podle kterého Boží dílo započaté ve Starém zákoně a uskutečněné v Zákoně novém bude plně dokončeno až na věčnosti. Ať se jedná o klášter Monte Cassino právě zakládaný sv. Benediktem nebo o cisterciácký klášter v českých zemích ve 14. století, tato představa hraje nesmírně důležitou roli v každém řádovém domě. Z tohoto hlediska je v souladu se středověkým vnímáním nutné na klášterní život pohlížet jako na přípravu pro život na věčnosti a klášter samotný nazírat jako místo, které už na zemi předjímá nebeský ráj. Nebo o to alespoň usiluje. S tím související naděje i obavy mnichů se upírají k věčnosti, kde se dle křesťanské víry každý bude zpovídat ze svého pozemského chování. Ve věčnosti budou také přijmuty zasloužené odměny i vykonány tresty.²⁰²

Určitý strach ale i naděje vyrůstající z těchto představ vykreslují velmi zřetelně klášterní vize týkající se věčnosti, se kterými se od raného středověku setkáváme.²⁰³ Ukazují zároveň na eschatologické představy jako na rozhodující podnět klášterní spirituality.²⁰⁴ Vizionářům a jejich zprávám o pekle, očistci a ráji nahrával nejen strach lidí z toho, co bude po smrti, ale i naděje patřit k vyvoleným. Záhy byl mnichům předkládán jakýsi eschatologický katalog trestů, který je měl předem odradit od jakéhokoliv provinění. Tento katalog a jemu podobné dokonale pracoval s barvitou fantazií řeholníků živenou všudypřítomným strachem. Není divu, že se tyto fantazie opravdu staly prostředkem sociální kázně v klášteře. Příslib odměny i hrozba trestu byly dobrou motivací pro pozemské chování.²⁰⁵

²⁰¹ Takto označoval Girardus de Arvernia v *Exhortatiunculae ad Cluniacensis ordinis professores* útěk z kláštera, viz. MELVILLE, G., *Die Exhortatiunculae des Girardus de Arvernia an die Cluniacenser. Bilanz im Alltag einer Reformierungsphase*, in: *Ecclesia et regnum. Beiträge zur Geschichte von Kirche, Recht und Staat im Mittelalter. Festschrift für F.-J. Schmale*, ed. D. BERG – H. W. GOETZ, Bochum 1989, s. 203-234. Přeneseně lze varování použít i na veškerá provinění proti mnišskému životu.

²⁰² Srv. biblické odkazy na Onen svět převážně Mt 25,31-46; dále pak Lk 23,43; 2 Kor 12,3-4; Zj 2,7 (hovoří o ráji); Lk 16,22-26; 1 P 3,18-22 (odkazují na peklo). Pro základní přehled např. LE GOFF, J., *Onen svět* in: ed. J. LE GOFF – J. C. SCHMIDT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 454-463.

²⁰³ Srv. s odkazy na další literaturu DIENZELBACHER, P., *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter* (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 23), Stuttgart 1981; TÝŽ (ed.), *Mittelalterliche Visionsliteratur. Eine Anthologie*. Darmstadt 1989 [dále citováno DIENZELBACHER, *Mittelalterliche Visionsliteratur*].

²⁰⁴ Srv. ANGENENDT, A., *Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten – Memoria*, in: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*, ed. K. SCHMID – J. WOLLASCH (MMS 48), München 1984, [dále jen ANGENENDT, *Theologie*] s. 79-199, který v základní studii zřetelně ukázal spojitost mezi křesťanskou eschatologií (vyjádřenou ve vizích věčnosti) a představou pokání na tomto světě i očišťování na věčnosti. A to vše propojené s památkou za zemřelé.

²⁰⁵ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 2.

Příkladem vizí pocházejících z klášterního prostředí může být vize benediktinského mnicha Edmunda z konce 12. století, který v extázi procházel místa očisty.²⁰⁶ Mezi širokými masami lidí viděl opakovaně i mnichy, kteří kvůli neopatrnému chování nyní trpěli v očištění. Viděl, jak nadměrný smích byl trestán ranami do obličeje, zbytečné mluvení ranami metlou, jak nevhodné myšlenky či nadměrné užívání znakové řeči vedly ke spoutání silnými vroucími řetězy. Stejný trest následoval i za útěk z kláštera (*evagatio de claustro*) a skrývané přijímání potravy mimo refektář. V cisterciáckém řádu nebyly tyto vize neznámé, svědčí o tom četné dochované rukopisy. Zvláště rozšířenou byla vize irského rytíře Tnugdala, sepsaná roku 1149 v benediktinském klášteře v Řezně. Dle této vize měli nejvíc trpět ti, kdo se zpronevěřili mnišskému životu, utekli z kláštera a nedodržovali celibát. Tedy ti, kdo opustili jednou zvolenou formu života.²⁰⁷

V těchto trochu pobuřujících vizích se „zrcadlí nenávist a sebenávist mnichů vůči vlastnímu tělu a proti tělu ‚dětí světa‘“²⁰⁸ Je to právě hřích, který značně determinuje dynamiku vztahu mezi duší a tělem. Původní harmonická dokonalost jejich vztahu byla dle středověkých představ hříchem rozbita. Následkem toho žijí duše a tělo pospolu v jedné osobnosti ve stavu trvalého napětí, které plodí zase hřích: těžko ovládaná smyslnost a umdlévající duch ani nemohou jednat jinak.²⁰⁹ A je to právě tělo, které snáší značnou část mnišských trestů, postem o chlebu a vodě počínaje a bitím konče.

Provinění vůči klášterním normám se v těchto souvislostech ocitá v dimenzích dějin spásy. Vidíme mnicha usilujícího v ideálním případě o dosažení spásy, tedy o dosažení věčné blaženosti, bytí bez hříchu. Spása též znamená jít po stezce, kterou „předchází“ Hospodin, kráčet po jeho cestě.²¹⁰

Spojení mezi věčností a současným životem se fakticky projevovalo v oblasti pokání. Šlo o stálou výzvu k pokoře, základní ctnosti benediktinského mnišství, k pokornému přijetí pozemských trestů, napomenutí či výprasku. K psychickému zvládnutí situace při obvinění a též možnosti potrestání jednotlivého chování napomáhala v cisterciáckém klášteře *capitulum culparum*, část každodenní kapituly, při které docházelo k vyznání vin i jejich trestání. I její význam je třeba hledat v perspektivě dějin spásy. Pozemský soud, tedy *capitulum cuplarum*, se v tomto pohledu najednou jeví jako příprava na boží soud. Pozemské obvinění a tresty předjímají boží spravedlnost. *Capitulum culparum*, obviňování i tresty od představených, to vše funguje jako nástroj v božím plánu spásy.²¹¹

Kromě dějin spásy nelze zapomínat ani na dějiny lidstva a s hříchem spojenou možnost zpovědi. Stejně jako prvotní církve (např. Pachomius), tak nepraktikovala ani Řehole sv. Benedikta svátost soukromé zpovědi (až na určité výjimky). Za nižší hříchy upřednostňovala

²⁰⁶ Popis vize dle FÜSER, *Mönche*, s. 3.

²⁰⁷ DIENZELBACHER, *Mittelalterliche Visionsliteratur*, s. 92f.

²⁰⁸ HEER, Friedrich, *Abschied von Höllen und Himmel*, Eßlingen 1970, s. 98.

²⁰⁹ Srv. např. CASAGRANDE, C. – VECHIO, S., *Hřích* in ed. J. LE GOFF – SCHMIDT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 219-228.

²¹⁰ Srv. J 14,4-6.

²¹¹ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 5-6. Více o *capitulum culparum* viz. následující kapitola 3.2.

modlitbu, půst či almužnu.²¹² Konec 6. století je spojen s nástupem sv. Kolumbána a iroskotskými misieři, tedy i konceptem zpovědní praxe preferující záruku za činy s důrazem na pro všechny stejné následky. Vznikají *libri poenitenciales* s příklady pro laiky i řeholníky. Jenom Kolumbánova *Regula coenobialis* popisuje na sto padesát nejrůznějších vzorů pokání.²¹³ Clunyjské texty 13. století ukazují oproti tomu zjevně individuální nalézání práva. Závěry generální kapituly neobsahují žádné přesné údaje o výměře trestu, jejich stanovení bylo plně v rukou hodnostářů, představených či grémií řádu.²¹⁴ U cisterciáků je tomu naopak: setkáváme se opět s přesně vyměřenými sankcemi, které spíš než na Benediktovu řeholi, kterou chtěli šedí mniši přeci doslovně dodržovat, odkazují na již zmíněné *libri poenitenciales*.

Ve 12. a 13. století prošly teologie a praxe pokání středověké církve důležitou proměnou. Novou nauku o vině je třeba hledat v učení Petra Abélarda (†1142). Abélard postavil do středu pokání souhlas k hříchu, vůli (tedy nejen jednání), vnitřní svědomí (ne vnější čin) a lítost (ne sankci).²¹⁵ Dosavadní *libri poenitenciales* byly nahrazovány detailními *summae confessorum*, které měly duchovnímu rádci při zpovědi ukázat cestu k vnitřnímu stavu svědomí. Alegorií k vnitřnímu konfliktu se mohla stát nauka o neřestech a líčení bojů s neřestí i jinými démony. Tresty a utrpení popsané ve vizích jasně korespondovaly s vnitřním utrpením svědomí. Ulehčení před tímto strachem mohl jedinec najít ve zkoumání a očistě svého svědomí, které bylo chápáno jako svátost a bylo závislé na vyznání se představenému.²¹⁶

Ke změně vnímání hříchu kladoucí důraz na vnitřní, soukromou lítost přispěl i IV. lateránský koncil (21. kánon), který zavedl zpověď - do té doby doménu mnichů a teologů - minimálně jednou do roka povinně pro všechny křesťany. Změně nahrávaly i vnitřní misie žebravých řádů, nabírající na přelomu 12. a 13. století na intenzitě, výpovědi nejrůznějších vizionářů, exempla i sbírky zázraků.²¹⁷ To vše znovu a znovu vyzdvihovalo eschatologické představy hrající jak už jsme viděli v klášterním životě velmi důležitou roli.

3.2 (Ne)poslušnost, pokora a *capitulum culparum*

„*Neboť jsem sestoupil z nebe, ne abych činil svou vůli, ale abych činil vůli toho, který mě poslal.*“
(J 6, 38)

Mnich podléhá individuálnímu a „vertikálnímu“ rozměru poslušnosti: poslouchá Boha a představeného. K tomu je samozřejmě zapotřebí mnoho pokory a stálé péče o ni. Není divu, že se

²¹² Srv. NIKOLASCH, F. – VOGEL, C. – HÖDL, L., *Buße*, in: LMA 2 (1980), sl. 1130.

²¹³ Celá čtvrtina pokání se sestávala z jednoho až tří dní mlčení nebo postu, o něco méně zastoupen byl výprask. Kolumbán přišel též s komutací: přepočtem a vyměnitelností různých výkonů pokání. (Např. dva dni o chlebu a vodě se rovnaly dvěma stům ranám.) Srv. s četnými příklady LUTTERBACH, H., *Die Klosterbuße am Übergang von der Spätantike zum Frühmittelalter. Zugleich ein Beitrag zur iro-fränkischen „Regula Mixta“*, in: ZKG 106 (1995) [dále jen LUTTERBACH, *Klosterbuße*], s. 56-69, zde s. 60f.

²¹⁴ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 68.

²¹⁵ Srv. ANGENENDT, *Theologie*, 152-154.

²¹⁶ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 64-65.

²¹⁷ Srv. LE GOFF, J., *Zrození očistce*, Praha 2003, s. 231-320; FÜSER, *Mönche*, s. 64.

jádrem Benediktovy řehole stala právě pokora, kterou otec západního mnišství připodobňuje k žebříku.²¹⁸ Po dvanácti stupních vystupuje mnich v tomto životě k nebi. Dokonalý mnich však není pro sv. Benedikta něčím přirozeným. Naopak: dokonalosti se má dosáhnout cvičením, teprve z neustálého úsilí o poslušnost se stane přirozenost. Každý dobrý zvyk vyrůstá z toho, že si mnich oblíbí určitou ctnost a Bůh, jehož přítomnost dotýčný na počátku pocítil, poté dokoná skrze Ducha svatého své dílo.²¹⁹ Úsilím všech pak zavládne v klášteře pokoj, *pax*.

Podle závěru generální kapituly byla *pax* v cisterciáckém řádu ohrožena především trvalými hádkami mezi opaty (tato *querela* dle statut nejčastěji zahrnovala oblast privilegií, právních titulů, vlastnických nároků apod.) a konspiracemi. Oproti tomu *pax* v klášteře musela čelit hádkám mezi mnichy i vzpourám vůči představenému, které směřovaly kromě jiného i proti ohlášeným korekturám. Další oblast nespokojenosti byla všeobecně nespokojenost se způsobem vykonávání úřadu, projevující se často nedostatečným zásobením konventu, jak dokládají i vizitační protokoly. Autorita, opatova moc i to, že úřad měl na doživotí, stavělo představeného do silné pozice. Protestující mniši neměli moc možností jak vyjádřit nesouhlas, leckdy možná oprávněný. V úvahu přicházely kromě slovních protestů útěk a násilné sesazení nebo usmrcení představeného. Již sv. Benedikt poznal rebélii na vlastní kůži, když se jej jeho spolubratři měli pokusit otrávit. Mnich jako rebel i nadále prostupuje dějinami mnišství, jakkoliv se na první pohled může toto spojení zdát zvláštní.²²⁰ Bez konfliktů nezůstávaly ani vztahy mezi konventem mnichů a laickými bratry.

Již bylo zmíněno výjimečné postavení opata. Opatovi se navíc dostává v Řeholi zvláštního významu, který dosavadní mnišství neznalo. Opat je představen jako *medicus*, jako *pastor bonus*, který dbá o všechny jemu svěřené mnichy s největší pečlivostí. Nejen o vzorné, ale zvláště o hříšníky.²²¹ Opat také stanovuje míru viny, která je závislá na jeho úsudku.²²² Sv. Benedikt si byl zřejmě dobře vědom toho, že autoritativní postava představeného nemusí mít v obtížném případě vždy úspěch, proto péči o viníka svěřuje staršímu mnichovi, jenž má bratra vyvést od stravujícího zármutku až k pokoře.²²³ Modlitba, doprovázející celý proces, dává oproti tomu najevo, že lidské úsilí má přeci jen své meze. V tom všem se zrcadlí centrální péče sv. Benedikta o individuální svatost každého jednotlivce, která si svoji důležitost udržela i v cisterciáckém řádu.

Způsob trestání obsažený v Benediktově řeholi vychází ve svém základu z Evangelia. „Když bratr zhřeší, jdi a pokárej ho mezi čtyřma očima; dá-li si říct, získal jsi svého bratra. Nedá-li si říct, přiber k sobě ještě jednoho nebo dva, aby ústy dvou nebo tří svědků byla potvrzena každá výpověď. Jestliže ani je neuposlechne, oznam to církvi; jestliže však neuposlechne ani církve, ať je

²¹⁸ RB 7.

²¹⁹ Srv. o pokoře STEWART, C., *Modlitba a komunikace. Benediktinská tradice* (Dějiny křesťanských spiritualit 3), Kostelní Vydří 2004 [dále jen STEWART, Modlitba], zvláště s. 66-68.

²²⁰ Srv. MELVILLE, *Rebell*. Příhodu otráveného nápoje popisuje Řehoř Veliký ve svých Dialozích (S. GREGORII MAGNI, *Dialogorum liber secundus de vita et miraculis s. Benedicti*, 1880 Ratisbonae, ed. R. MITTERMÜLLER, kap. 3); srv. STEWART, Modlitba, s. 25f.

²²¹ RB 27,1f. s odkazem na Biblii: „Lékaře nepotřebují zdraví, ale nemocní.“ (Mt 9,12); RB 27,5-9. Sv. Benedikt pohlíží samozřejmě na opata jako na správce Evangelia, který v komunitě zastupuje Kristovy zájmy, je náměstkem Kristovým; srv. RB 2,2; K „léčitelské“ funkci opata viz též LUTTERBACH, *Klosterbuße*, 59.

²²² RB 24, 2.

²²³ RB 27,2f. Srv. 2 Kor 2,7f. a STEWART, *Modlitba*, s. 72.

ti jako pohan nebo celník.²²⁴ I svatý Benedikt hovoří nejdříve o několikerém napomenutí mezi čtyřma očima od představených, poté o veřejném napomenutí přede všemi a až po neúspěchu obojího o vyloučení z komunity.²²⁵

Výkon zadostiučinění má dvě stejně důležité roviny: pokud možno dobrovolné přiznání viny a následné potrestání. Nejen moderní právní předpisy pohlízejí na přiznání jako na polehčující okolnost, sv. Benedikt smýšlí obdobně a nařizuje v takovém případě stanovit mírnější trest.²²⁶ Pro mnicha má přiznání jeden důležitý rozměr: jen zpověď, tedy vyznání vin a lítost nad nimi, může být následována svátostí smíření.²²⁷

Důraz je kladen i na bratrské napomenutí od představených nebo spolubratrů (*correctio fraterna*) a na rozhovory. V žádném případě však nesmí docházet k svévolnému trestání druhých, vše se odehrává pod dohledem opata, až na jeho povolení je vykonán trest.²²⁸ Žádné provinění zároveň nezůstává bez náležitého trestu. Trest má svůj důvod: veřejně ukazuje na provinění i na viníka, staví ho tváří v tvář ostatním i své vině. K tomu v cisterciáckém prostředí slouží *capitulum culparum*.

Vyznávání vin cisterciáků (popřípadě i obviňování) se odehrávalo během kapituly, pro mnichy každodenního ranního shromáždění konaného v kapitulním sále.²²⁹ Počátek kapituly (*capitulum quotidianum*) oznamoval zvoněním sakristán. Když se všichni mniši shromáždili v kapitulním sále, poklonili se před svými sedadly směrem k východu.²³⁰ Poté se slova chopil lektor, aby předčítal především danému dni příslušející oddíl z Benediktovy řehole.²³¹ Dále zde byly projednávány každodenní záležitosti a rozdělovány úkoly. V neposlední řadě se právě zde odehrávalo již zmíněné *capitulum culparum*, tedy veřejné vyznávání vin, kterých se mnich

²²⁴ Mt 18,15-17.

²²⁵ RB 23,1-4. K trestnímu právu Benediktovy řehole srv. JACOBS, U. K., *Die Regula Benedicti als Rechtsbuch. Eine rechtshistorische und rechtstheologische Untersuchung* (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 16), Köln/Wien 1987, zvl. s. 103-123; JACOBS, U. K., *Zur juristischen Struktur des benediktinischen Sanktionssystem*, in: *Regulae Benedicti Studia* 12 (1983), s. 111-119; FRANK, M., *Der Strafkodex in der Regel St. Benedicts*, in: *BenM* 17 (1935), s. 310-318, 380-388, 465-473; HEUFELDER, E. M., *Strenge und Milde. Die Strafkapitel der Benediktinerregel*, in: *BenM* 28 (1952) [dále citováno HEUFELDER, *Strafkapitel*], s. 6-18; LUTTERBACH, *Klosterbuße*, passim.

²²⁶ RB 46,3f.

²²⁷ K vývoji mnišské zpovědi: HOFMEISTER, P., *Das Beichtrecht der männlichen und weiblichen Ordensleute* (Münchener Theologische Studien 3/6), München 1954 [dále citováno HOFMEISTER, *Beichtrecht*].

²²⁸ RB 70,1-3.

²²⁹ Konání kapituly jak ji známe z cisterciáckého prostředí, se u sv. Benedikta neobjevuje. Určitou paralelu tvoří každodenní společné předčítání (RB 42,3).

Capitulum quotidianum je jako vše v cisterciáckém klášteře závislé na letním nebo zimním čase a na tom, zda se jedná o neděle a svátky nebo o pracovní dny. Sedmdesátá kapitola EO, která zevrubně její průběh popisuje, se vztahuje na prvním místě právě na neděli a svátek, kdy kapitula začínala po ranní mši (nezaměňovat s hlavní konventní mší mající své místo až po terciích). Během pracovních dní se v zimě konala kapitula po terciích (EO 74,18), v létě již po primách (EO 83,8).

²³⁰ EO 70,2. Kapitula se konala většinou po rozednění, místnost byla zalitá ranním světlem. A vzhledem k tomu, že okna kapitulního sálu měla být směřována na východ, znamenala úklona klanění se světlu, v přeneseném významu klanění se Kristu.

²³¹ EO 70,7.19. Předčítány byly krom Řehole (srv. RB 66,8) platné *Libellus deffinitionum* a danému dni příslušející úsek z nekrologia. Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 84; Nomastikon s. 418, dle kterého požadováno každoročního předčítání Řehole, kompletní čtení kodifikací řádového práva v časovém úseku mezi svátkem Všechny svatých a Velikonocemi a dále oznámení o anniversáriích zemřelých řádových opatů. K rozdělení Benediktovy řehole do jednotlivých dní srv. EO, pozn. 277, s. 269. Čten byl i seznam bratrů vykonávajících v daném týdnu nějakou klášterní službu (EO 70,21).

dopustil porušením nařízení Řehole nebo řádových pravidel, a přijmutí trestu za ně. Vše bylo ukončeno opětovnou úklonou k východní straně.

Ve své podstatě navazuje *capitulum culparum* na veřejnou zpověď, jak o ní hovoří v Řeholi sv. Benedikt.²³² Buď řeholník sám přiznával své provinění, nebo byl obviňován od spolubratrů. Bez dlouhých průtahů měl bratr, který chtěl někoho obvinít, říci, čím se dotýčný provinil. Takto obviňovat bylo možno jen na základě viděného či slyšeného (i z vyprávění), nikdy ne na základě pouhé domněnky.²³³ Jakmile mnich uslyšel své jméno, aniž by k tomu něco řekl, měl učinit úklonu, jíž prosil o odpuštění.²³⁴ Stejně se zachoval, když své viny vyznával sám. Vstát mohl až na povolení opata a po celou dobu nesměl říci nic jiného než: „Je to má vina,“ a slíbit polepšení.²³⁵ Autor textu *Ecclesiastica officia* zamezil možné mstě mezi spolubratry připojením velmi praktické rady, podle níž obviněný nesměl v ten samý den sám nikoho obviňovat.

Kapitula byla fórem nejen pro obžalování, ale také prostorem pro následné učinění zadost, pokud jej bylo možno v kapitulní síni provést. V souladu s Řeholí to byl opat, kdo určoval způsob i délku pokání.²³⁶ Tresty nebyly určeny pouze pro viníka, ale i pro ostatní, kteří se ze strachu ze stejného potrestání měli už předem vyvarovat podobného provinění.²³⁷

Pro laické bratry byla konána jejich vlastní kapitula každou neděli. Kapitulu vedl opat nebo jím delegovaný zástupce, často převor nebo *magister conversorum*. Poslední jmenovaný k tomu byl více než vhodný, neboť byl nejlépe informován o záležitostech konvršského konventu, jeho povinnostech či disciplinárních přestupcích. Také přijímal od konvršů zpověď, ať už v konventu nebo na hospodářských dvorech, které zvláště kvůli zpovědi i konání kapituly na příkaz představeného navštěvoval.²³⁸ Pro *capitulum conversorum* platilo *capitulum monachorum* jako vzor, její průběh byl obdobný.

²³² Srv. RB 46,1-4. Sv. Benedikt vyzýval k dobrovolnému přiznání vin před opatem či komunitou. Dobrovolné přiznání a snaha o nápravu měly být dostatečným zadostiučiněním, v tomto případě nenásledoval žádný trest; srv. HEUFELDER, *Strafkapitel*, s. 17. Následující popis průběhu cisterciáckého *capitulum culparum* vychází z EO 70,43-62,68.

²³³ Srv. EO 70,68.

²³⁴ EO, 70, 43,46. Cisterciáci vycházeli při popisu postojů vyjadřujících prosbu za odpuštění z Písma sv. (Dtn 10,10; Lk 24,52). Rozlišovali tři způsoby: prostraci jakožto vrhnutí se na zem celým tělem, dále *venia* jakožto prostraci, při které se dotýčný opře o klouby na rukou, ať už v hluboké pokloně nebo při pokleknutí (obojí označované jako *super articulos*) a poslední možností byla hluboká poklona, při které se klouby rukou dotýkají země. Srv. vysvětlení s dalšími odkazy v EO, s. 39.

Prostraci jako zadostiučinění vyloučených uvádí i sv. Benedikt (RB 44). Pokládání se k nohám jednotlivých mnichů, které začíná u opata, je gesto, které opakuje obřad přijetí do komunity při mnišské profesi; srv. RB 58,23; STEWART, *Modlitba*, s. 72.

Zde se jedná samozřejmě o požadovaný průběh kapituly. Praxe byla normám občas vzdána, zvláště co se týče onoho pokorného přijetí výtky. Svědčí o tom provinění: *proclamatoribus impropria faciendo*, které prochází v různých obměnách takřka všemi vizitacemi.

²³⁵ EO 70,47; srv. v této souvislosti patrně nelehký požadavek Řehole nemít nikoho v nenávisti (RB 4,65).

²³⁶ EO 110,6.

²³⁷ Srv. RB 70,3 s odvoláním na Písmo sv.: „Ty, kteří hřeší, kárej přede všemi, aby se báli i ostatní.“ (1 Tim 5,20). Vizitátoři často připomínají, že trest má i ostatním nahnat hrůzu (zvláště tam, kde chybí bázeň boží); srv. např. GRILLNER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 3, s. 590: *ut pena docente non solum illos, sed et alios terror penalis ab huiusmodi retrahat et compescat*; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 4, s. 447: *quod eisdem et aliis merito traseat in terrorem*; NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 118: *aby ostatní [trestem], když ne strachem z Boha nebo hříchem svědomí, alespoň přisností trestů od podobných vybočení byli odvráćeni*.

²³⁸ Srv. LUCET 1, Dist. VIII/6; LUCET 2, Dist. VIII/7 (resp. XIV/1); Nomastikon, s. 458.

Kromě klášterního *capitulum culparum* existovalo i centrální *capitulum generale*. Tomu podléhala projednávání obzvláště obtížných deliktů, které nebylo možné řešit ani v rámci kapituly ani vizitace. Prvotně však okruh hříchů a pokání, provinění a trestů v jednotlivých kláštorech podléhal péči představených. Opat, jím pověřený převor, novicmistr nebo *magister conversorum* – ti všichni měli trestat dle Benediktovy řehole i řádových *consuetudines*.²³⁹

Klášterní komunita byla vždy seskupením různorodých povah, které snad ani nemohlo nepřinášet těžkosti a určitá selhání. Dalo by se tedy říci, že stačí nahradit společnou formu života poustevnictvím a problém hříchu se vyřeší. Tak jednoduché to však není. Křesťanský život klade důraz na tvrzení, že člověk je stvořen pro život s Bohem a ve společenství, ne pro izolaci.²⁴⁰ Aby však poznal Boha a druhé, musí pochopit sám sebe. Na druhé straně aby pochopil sám sebe, musí spoléhat na pomoc druhých. Souhra jednotlivce a komunity je vždy záležitostí učení na základě zkušenosti, zakotvené posléze v řádových předpisech. Sv. Benedikt charakterizuje toto učení tradičními mnišskými pojmy poslušnosti a pokory a klášter uspořádává tak, aby se v tomto procesu daly rozpoznat překážky a mohlo se s nimi něco dělat.²⁴¹ I cisterciácký systém vizitací je založen na rozpoznání trhlin a dovednosti s nimi naložit.

3.3 Kategorie trestů

„Ty, kteří hřeší, kárej přede všemi, aby se báli i ostatní.“ (1 Tim 5,20)

3.3.1 Lehký a těžký hřích

Trest musí odpovídat závažnosti přestupku. Zároveň ani sebemenší forma neposlušnosti, žádný náznak neposlušnosti nemohly zůstat nepotrestány. V tom si byli sv. Benedikt i cisterciáci zajedno. Poslušnost platila (a platí) jako nejvyšší zákon, jedna ze základních řeholních ctností. Stejně jako byl Kristus poslušný svému otci až do smrti na kříži, tak mají být v první řadě Bohu poslušní i lidé. Opatovi jakožto zástupci Boha v klášteře náleží prokazování úcty zvláště.²⁴²

Neposlušnost, *inobedientia* znamená v cisterciáckém řádovém právu každou odchylku od Řehole, příkazů opata nebo centrální instance, odchylku od právních nařízení. V benediktském i cisterciáckém pojetí je míra přestupku rozlišována na *levis culpa* a *gravis culpa*.²⁴³ Lehčí formy neposlušnosti zůstávaly bez závažnějších následků pro dané profesy. Většina provinění s sebou nesla různé stupně vyloučení z komunity, *excommunicatio*. K němu se dále připojovaly určité doplňující tresty, zvláště půst, tělesné tresty a trest na cti (např. postavení na poslední místo v komunitě). Řada jednotlivých rozhodnutí ukazuje u cisterciáků jako standardní sankci tři dni *in*

²³⁹ FÜSER, *Mönche*, s. 70.

²⁴⁰ Křesťanství v žádném případě poustevnictví jako formu života nezavrhuje ani nijak nesnižuje. I samotné mnišství má své kořeny u poustních otců (srv. k počátkům mnišství např. FRANK, K. S., *Dějiny křesťanského mnišství*, Praha 2003). Ve většině případů se jedná o určitou etapu v životě daného člověka, nejlépe po získání dostatečných schopností (RB 1,3-5). K naprosté izolaci nedocházelo většinou ani zde.

²⁴¹ Srv. STEWART, *Modlitba*, s. 80f.

²⁴² Srv. RB 2; 5; 63; 2 Kor 9,7.

²⁴³ RB 24-25.

levi culpa, převážně kombinované s jednodenním postem: *uno eorum in pane et aqua*.²⁴⁴ V závažnějších případech mohla být doba trestu zdvojnásobena. Při sankcích pro opata je zřetelné zpřísnění trestu: dvacet, popřípadě čtyřicet dní, během kterých nesměl zaujmout opatské místo v chóru nebo kapitulním sále.²⁴⁵ Konvršům byla určena rovněž přísnější nařízení: během *poenitentia inobedientiae* směli dostávat jídlo jen v sedě na zemi a během kapituly byli mrskáni.²⁴⁶ Vylíčené tresty představují většinou způsoby pokání odvozené z Benediktovy řehole, které tvořily základ mnišského řádového trestního práva.²⁴⁷

Pozastavme se nejdříve u Benediktovy řehole. Při lehčím provinění byl bratr vyloučen od společného stolu. Neznamená to, že mu byl pokrm zcela odepřen, dostával jej však sám až po skončení jídla ostatních. Zároveň nesměl v chóru vykonávat ani liturgickou službu kantora ani lektora.²⁴⁸ Těžší provinění měla za následek větší izolaci: viník byl vyloučen od stolu i z oratoře, práci vykonával sám a nikdo se s ním nesměl stýkat.²⁴⁹ Izolace nebyla ani v tomto případě úplná, sv. Benedikt k těmto ustanovením jedním dechem dodává nařízení o péči o vyloučené a stanovuje moudré starší bratry, kteří viníka po celou dobu doprovázejí.²⁵⁰

Cisterciácké zákonodárství navázalo na rozlišování lehkého a těžšího provinění, přičemž zachovalo značnou variabilnost konkrétních trestů. Varianty se týkaly hlavně délky setrvání ve stavu pokání ať už za lehký či těžký hřích, nejčastěji se jednalo o tři až šest dní. Dále se přidávalo další pokání: půst o chlebu a vodě na několik dní nebo každý pátek po určitou dobu, tělesný trest během *capitulum culparum*, odsunutí na nejposlednější místo v klášterní hierarchii přesahující často délku samotného pokání, pro opata a klášterní hodnostáře se vyskytovalo i dočasné vzdání se úřadu.

Instituta generalis capituli, tedy závěry generální kapituly z 1. poloviny 12. století, a následné kodifikace obsahují ustanovení pro obě základní kategorie provinění: *De gravioribus / levioribus culpis*.²⁵¹ V návaznosti na Benediktovu řeholi znamenal pro bratry lehký hřích převážně odloučení od společenství. Postižený nepřijímal jídlo v společném refektáři, ale na jiném, opatem určeném místě. Obdobné nařízení platilo pro přijímání nápoje v určitý čas během dne.²⁵² Teprve poté, co se konvent v refektáři napil a opustil jej, směl tento bratr „v lehkém hříchu“ vstoupit a obdržet svůj příděl.

²⁴⁴ Srv. např. CANIVEZ 1, 1193/37.58; *tamtéž*, 1194/40; ještě roku 1271 definovalo shromáždění opatů: *poenam inobedientia [...], quam interpretatur Capitulum generale ut tribus diebus poenitentiam peragant levis culpa; viz. CANIVEZ 3, 1271/2. (Odkazy na závěry generální kapituly přebírám ve většině případů – po náležité kontrole – z práce T. FÜSERA, *Mönche*.)*

²⁴⁵ Srv. např. CANIVEZ 1, 1190/42; *tamtéž* 1191/42, *tamtéž* 1193/36.

²⁴⁶ CANIVEZ 1, 1186/8; další příklady a odkazy na ně viz. FÜSER, *Mönche*, s. 98.

²⁴⁷ Samotné trestní právo nabízí širokou oblast bádání, která našla své zpracování zvláště v pracích P. HOFMEISTERA. Např. HOFMEISTER, P., *Vom Strafverfahren bei den Ordensleuten*, in: AKathKR 124 (1950), s. 24-78; *týž*, *Die Excommunicatio regularis*, in: ZSRG.K 77 (1960), s. 135-220.

²⁴⁸ RB 24, 3-6.

²⁴⁹ RB 25-26; srv. přestupky, za něž sv. Benedikt ukládá přísnější trest: RB 42,9; 43,4-19; 45; 46,1-4.

²⁵⁰ RB 27, 1-3.

²⁵¹ Pro *levis culpa* srv. CANIVEZ 1, 1134/XXXV, LXV, LXXIX; Obdobně též v kodifikacích: LUCET 1, Dist. VI/9; LUCET 2, Dist. VI/7; Nomasticon s. 419; Shrnutí nařízení srv. MÜLLER, *In levi culpa*, in: CistC 33 (1921), s. 177-179.

²⁵² Tento nápoj, *biberes*, měl své místo v denním rozvrhu v létě po nonách, o postních dnech před kompletářem; srv. EO 80.

Přítomnost v oratoriu byla - s omezením výkonu služby dle Benediktovy řehole - požadována. Od kajícíka zde bylo očekáváno pokorné chování. Prostrace tak, jak ji popisuje 44. kapitole Řehole, zřejmě nenásledovala. Kodifikace řádových nařízení hovoří o povinnosti vrhnout se při officiu bezprostředně po *Kyrie eleison* na zem přímo před stupně presbytáře a setrvat v této poloze až do *Deo gratia* na samém závěru. Při slavení svátku byla prostrace zmírněna na hlubokou poklonu na určeném místě.²⁵³

Od společné práce byl viník *remaneat propter satisfactionis*.²⁵⁴ Toto vyloučení však neznamenalo lenošení, ale vyloučení z klášterní společnosti, popřípadě o samotě vykonávanou práci. Pro převora a podpřevora se zákaz rozšiřoval i na výkon některých liturgických funkcí.²⁵⁵

Pokání lehkého hříchu měly podléhat malé a nepatrné přečiny. Tedy takové, které se řešily v rámci klášterního *capitulum culparum* nebo v každoroční vizitaci, k uším generální kapituly a tedy i pozornosti historika se většinou nedostaly. Přesto generální kapitula vydala do roku 1316 prokazatelně na sto osmdesát nařízení o lehkém hříchu.²⁵⁶ Z toho sto padesát se vztahuje na konkrétní provinění opatů, mnichů i konvršů řádu. Nejčastěji se jedná o pokání pro opaty za *negligencia* a lehkou formu neposlušnosti vůči generální kapitule či korekturám otce-opata (v roli vizitátora),²⁵⁷ dále o pokání pro mnichy a konvrše jako trest za lehký a nevýznamný přečin, zvláště zanedbávání hospodářských nařízení řádu, lehké formy neposlušnosti, zanedbávání předpisů co se týče jídla a podobně. V neposlední řadě měl lehký trest též funkci napomenutí pod hrozbou přísnějšího trestu.

Zkoumané vizitace dávají konkrétnější představu o provinění, za které následoval trest lehkého hříchu. Případy, kdy vizitátor přikazuje, aby odhalený viník vzal na sebe *levem culpam*, se vztahují ve velké míře na kázeňské přestupky. Podléhal jim na blíže nespecifikovaný počet dní každý, kdo se neúčastnil chórových modliteb,²⁵⁸ dále kdo vyvolával rozepře, zneuctíval čest řádu, vzpouzel se v kapitule, když jej někdo napomínal, vysmíval se předčitatelům a nebo prozrazoval tajemství řádu.²⁵⁹ Za stejná provinění, ovšem až při opakovaném přestupku, je stanoven tíž trest.²⁶⁰

Na jeden den byl trest lehkého hříchu určen pro nepomucké rušitele silencia²⁶¹ a za pozdní příchod vyšebrodských cisterciáků do dormitáře po právě odpívaném kompletáři.²⁶² Tři dni v něm

²⁵³ LUCET 2, Dist. VI/7.

²⁵⁴ *Tamtéž*, Sv. Benedikt tento trest podržel až jako součást pokání těžkého hříchu, srv. RB 25,3.

²⁵⁵ *Prior vero vel subprior si in levi culpa fuerint officia sua non exequantur in ecclesia in cantando vel in legendo vel in dandis benedictionibus*. LUCET 2, Dist. VI/7.

²⁵⁶ FÜSER, *Mönche*, s. 87, zvláště pozn. 148.

²⁵⁷ To plně odpovídá funkci generální kapituly jako *capitulum culparum* pro opaty řádu, kteří domácí kapitulou většinou souzeni nebyli.

²⁵⁸ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 4, s. 447; *týž*, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 134.

²⁵⁹ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 485f; NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 128.

²⁶⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589; *tamtéž*, č. 5, s. 593.

²⁶¹ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 118. Podobně za porušování silencia trestání vyšebrodští cisterciáci, srv. Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

²⁶² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385.

setrvali ti, kteří vzdorovali v kapitule kláštera Engelszell²⁶³ nebo se vraceli po kompletáři do hradištského kostela, aniž by se odebrali do dormitáře, jak tomu má být.²⁶⁴

Už při prvním pohledu je zřejmé, že vizitátoři nepoužívali na stejná provinění jeden metr. Takovéto odlišnosti, které v mnohých případech vycházejí z pera stejného vizitátora, mohou odkazovat na přizpůsobování se poměrům v konkrétní komunitě. Stejně tak mohou ale svědčit o uvolněné aplikaci trestů za drobná provinění, kterou řádové předpisy přese všechnu snahu o jednotu umožňovaly. A nebo jen odkazují na z formulářové sbírky opsaná nařízení, která zvláště jedná-li se o kázeň jsou velmi obecného rázu a bylo možno je aplikovat na každou komunitu. I do formulářové sbírky se však musela tato ustanovení na základě konkrétních listin dostat.

Průběh pokání těžkého hříchu byl u cisterciáků rovněž do detailů určen.²⁶⁵ Delikvent, který byl v kapitule potrestán za těžký hřích měl okamžitě zakrýt svoji hlavu kapucí hábitu, opustit shromáždění a odebrat se na opatem určené místo. Ve shodě s Řeholí určil představený mezitím staršího, zkušeného mnicha (*senex discretus*), který měl následující pokání doprovázet jako zkušený duchovní rádce. Jeho úkolem bylo hříšníka nejen utěšovat, ale hlavně „nést“ s ním trest, pomáhat mu, vyzývat jej k pokoře a uchránit od nadměrné, nebezpečné trdomyslnosti.²⁶⁶ Poté, opět dle Benediktovy řehole, se celý konvent přimlouval za viníka modlitbou.

Součástí trestu bylo rovněž vyloučení od stolu. Představený určil provinilci čas i množství jeho jídla. Tak dostával dotyčný svůj příděl většinou později než konvent a v menším množství, než jaké měli bratři v *levis culpa*.²⁶⁷ V souvislosti s jídlem je třeba zmínit spojitost mezi těžkým hříchem a představou kultické nečistoty, která byla u cisterciáků aktuální. Nádoba, ze které dotyčný hříšník jedl nemohla být v klášteře znovu použita, byla buď rozbita nebo darována chudým.

Opět v souladu s Benediktovo řeholí byla delikventovi zapovězena účast na společné modlitbě v chóru. Cisterciácké normy také požadovaly, aby dotyčný vyčkával konce hodinek mimo oratorium a když budou bratři z něho odcházet a budou jej mýjet, měl vytrvat v prostraci. Během tohoto rituálu neměl kapucu, jinak bylo požadováno, aby svoji hlavu i obličej kapucí zakryl a tím ještě více zdůraznil svoji pokoru. Vše trvalo až do doby, než opat nařídil znovu přijetí do společenství bratří.

Přijetí se odehrávalo během každodenní kapituly. Bratr byl přiveden dovnitř a teprve nyní směl sundat kapucu a postupně před každým členem konventu vykonat prostraci, dokud mu opat nedovolil usednout. Zprvu nesměl ani poté vykonávat žádný úřad, stejně tak se od něho očekávalo, že se po každé hodině, ať už v kostele nebo při práci někde jinde, vrhne na svém místě k zemi.

²⁶³ *Tamtéž*, XIX, č. 1, s. 588.

²⁶⁴ NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122.

²⁶⁵ Srv. CANIVEZ 1, 1134/LXIV. Následný popis až na citované výjimky dle LUCET 2, s. 275, Dist. VI,6.

²⁶⁶ Srv. *Nomastikon*, s. 421.

²⁶⁷ CANIVEZ 1, 1134/LXIV.

Tato poslední úloha pokání skončila teprve tehdy, když opat jeho *poena satisfactionis* prohlásil za vykonanou.

Vylíčený trest náležel dle rozhodnutí generální kapituly zlodějům, spiklencům, žhářům a homosexuálům a záhy i řeholníkům skrývajícím nějaký majetek či zběhlým mnichům při jejich znovupřijetí.²⁶⁸ Vyslovit trest těžkého hříchu směl pouze opat a na jeho povolení i převor.²⁶⁹

Abychom si lépe představili situaci, v jaké mohl být trest těžkého hříchu udělen, pozastavme se u *conspiratio*, které bylo nahlíženo jako vystupňovaná forma neposlušnosti. Jednalo se zvláště o vzdorovité jednání opata a konventu vůči vedení řádu, odpor řeholníků vůči nařízením svého opata či otce-opata při každoroční vizitaci nebo o vnitřní konflikty v klášteře.²⁷⁰ Takoví delikventi měli být přeloženi do jiného kláštera a na cílovém místě potrestáni in *gravi culpa*. Kromě toho měli zaujmout nejnižší místo v nové komunitě, týden se podrobit mrskání a navíc každý pátek strávit jen o chlebu a vodě. Spiklencům bylo rovněž znemožněno přistoupit k přijímání, poradním nebo volebním grémiím a mniši, kteří přijali nějaký stupeň svěcení, byli na rok suspendováni.²⁷¹ Z uvedeného vyplývá, že řeholníci neměli žádnou možnost oponovat nařízením představeného, pokud nechtěli být označeni dle řádového práva jako spiklenci. Měli se zkrátka spolehnout na jeho otcovskou roli a nechat se jím vést.

Doklady rebelií ukazují, že se tak ne vždy dělo. Průběh takových povstání byl většinou obdobný. Povstalci nutili násilím opata k odstoupení, vzali mu opatskou pečeť, vyhnali jej z opatství a spikleneckou volbou určili pro sebe vítaného nástupce.²⁷² Jako ukázkový příklad slouží povstání v klášteře Nepomuk.²⁷³ Roku 1243 nutili během vizitace tři mniši, podporováni větším počtem ozbrojených konvršů, pod hrozbou smrti tamního opata k odstoupení. Přítomní vizitátoři se museli chtě nechtě násilí podrobit, potvrdit a slavnostně ustanovit kandidáta, kterého tito spiklenci vybrali. Vše se doneslo k uším generální kapituly, která potrestáním povstalců pověřila morimondského opata, jenž měl zajistit sesazení nově zvoleného představeného. Vzhledem k tomu, že se zmínka u generální kapituly více neobjevuje, zřejmě k nápravě došlo. V méně závažných případech *conspiratio* bylo potrestání přenecháno otci-opatovi. O tom, co vedlo k vyvolání neklidu, se závěry generální kapituly zmiňují jen velmi zřídka, většinou se o důvodech nespokojenosti nic nedozvídáme.²⁷⁴

²⁶⁸ CANIVEZ 1, 1134/LXIV; CANIVEZ 1, 1183/11; CANIVEZ 1, 1189/13. Tito delikventi měli být vyloučeni na Květnou neděli po kázání v kapitule, čemuž nesměl být přítomen nikdo, kdo nepatřil do řádu (CANIVEZ 1, 1183/11; stejně i v kodifikacích: LUCET 1, s.77, Dist. VI,7; LUCET 2, Dist. VI,5).

²⁶⁹ EO 111,17f. Převor od nich ani nepřijímal zpověď, která byla pro osvobození od viny důležitá. Vše zůstávalo v pravomoci opata.

²⁷⁰ Konkrétní případy s náležitými odkazy podrobně viz. FÜSER, *Mönche*, s. 99-104. Právnímu nařízení za *conspiratio* měli podléhat i ti, kdo prozrazovali interní záležitosti (tajemství řádu) světským osobám nebo příslušníkům jiného řádu (CANIVEZ 1, 1208/2), stavěli se na odpor vizitátorovi, čímž narušovali kázeň při vizitaci (CANIVEZ 2, 1259/2), nebo se u příležitosti volby či vizitace dovolávali o pomoc u světské moci (CANIVEZ 3, 1268/6; CANIVEZ 3, 1282/15). Do budoucna bylo zakázáno přijímat příbuzné takových delikventů (CANIVEZ 3, 1302/6).

²⁷¹ FÜSER, *Mönche*, s. 100f. Toto zacházení se spiklenci prochází takřka v nezměněné podobě všemi základními kodifikacemi: LUCET 2, Dist. X,7; Nomastikon s. 425.

²⁷² Příklady rebelií v klášterech srv. FÜSER, *Mönche*, s. 110-113.

²⁷³ CANIVEZ 2, 1243/70; srv. Charvátová, *Dějiny* 1, s. 224-226.

²⁷⁴ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 115f.

Jednotlivých případů *gravis culpa* se ve Statutech generální kapituly objevuje o poznání méně, než při lehkém přečinění, zhruba jedna desítka.²⁷⁵ Kromě výše zmíněných kategorií mnichů, které tomuto trestu podléhaly, byl stejně stížen i mnich nebo konvrš, který byl v kontaktu se zběhlým mnichem, znesvětil oltář či umožnil vstup ženám do opatství. I zde se projevovaly „doplňkové“ tresty, zvláště půst a postavení na poslední místo v komunitě.

O těžkém hříchu se zmiňuje jen wilheringský vizitátor. Dvakrát za něj stanovuje trest ve vyšebrodském klášteře. Poprvé za nedohlžení na účast v chóru, vyjití z kláštera a neposlušnost vůči představeným,²⁷⁶ podruhé za nepolepšitelnost ohledně nevhodných shromáždění za účelem popíjení a hodování, nedodržování četby v ambitu, vyjití z kláštera a poskvřování řádu.²⁷⁷ Zatímco drzé chování v kapitule bylo rovněž wilheringským vizitátorem při prvním provinění trestáno lehkým hříchem, při opakování měl následovat trest těžkého hříchu.²⁷⁸ Obdobná stupňovitost prochází vizitacemi stále, ať už je uložený trest jakýkoliv.

Podívejme se na následujících stránkách na již zmíněné doplňující druhy trestů, které byly obvyklé nejen u benediktinů, ale i u cisterciáků. Ať už se jedná o tělesný trest (mrskání), změnu postavení v komunitě, půst o chlebu a vodě nebo obyčejné napomenutí a pokárání. Naše poznání nebude úplné, neboť vizitátoři velmi často tresty různě kombinují, neuvádějí náležitý trest při každém provinění a mnohdy se spokojují s odkazem na „obvyklý trest“ či „náležité potrestání“. Přesto je mírné nahlédnutí pod pokličku trestní praxe u cisterciáků možné.

3.3.2 Pokárání a půst

Častým trestem bylo prohlášení v kapitule a veřejné pokárání. Veřejné ukázání na viníka bylo zároveň jedním z nejmírnějších způsobů potrestání. Ve většině případů tak byly trestány prohřešky vůči liturgickým povinnostem, neúčast na hodinkách a zvláště zanedbávání povinnosti každého kněze sloužit několikrát týdně bohoslužbu.²⁷⁹ Několik výtek bylo směřováno neposlušným novicům a rušitelům *silencia*.²⁸⁰

V ještě větší míře se setkáváme s nařízeným postem. Mnich potrestaný postem o chlebu a vodě se musel vzdát své porce v refektáři a spokojit se jen se skromnou stravou. Jeho porce byla následně odevzdána k bráně pro chudé. Spolu s dalšími prostředky tvořily dobrovolně či povinně odevzdané porce řeholníků pravidelnou součást jídelníčku chudých shromažďujících se na fortně kláštera. Ve většině vizitací je půst o chlebu a vodě skloňován takřka ve všech pádech, navíc za provinění, která byla zřejmě velmi častá. Pokud bylo tedy nařízení dodržováno a jídlo opravdu

²⁷⁵ Výčet případů s příslušnými odkazy viz. FÜSER, *Mönche*, s. 89f., pozn. 160.

²⁷⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 384.

²⁷⁷ TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 2, s. 445.

²⁷⁸ *Tamtéž*, č. 1, s. 443; srv. TÝŽ., *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 1, s. 588.

²⁷⁹ Srv. officium: *tamtéž*, XX, č. 39, s. 134; *tamtéž*, XXI, č. 71, s. 387; celebrace: NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125; GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 57, s. 489; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 2, s. 444; *tamtéž*, č. 3, s. 446; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 120 (stejně jako kněží zde nabádání k časté celebraci, tak *ministri* k pravidelnému přijímání).

²⁸⁰ Srv. *tamtéž*, XX, č. 59, s. 491; *tamtéž*, XIX, č. 2, s. 589; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126.

k fortně odevzdáváno, nemuseli mít chudí obavu z přílišného nedostatku jídla.²⁸¹ Na své si přišli ve všech klášterech, ani v jednom se řeholníci trestu o chlebu a vodě neuchránili.

Lehká provinění mohla být trestána i odejmutím přídělů vína nebo pitance. Pitance, tato strava navíc, putovala rovněž k bráně pro chudé. Zda měli chudí na fortně na přilepšenou i víno, je spíše nepravděpodobné.

Necháme-li mluvit čísla, ve zkoumaných listinách se trest postu o chlebu a vodě objevuje celkem dvacet devětkrát, odebrání porce vína nebo pitancí, popřípadě obojího desetkrát. Ve čtyřech desítkách vizitačních zpráv je to opravdu vysoké číslo, které opravňuje k potvrzení v literatuře opakovaného faktu, že tento trest byl nejčastější. Předpokládaná výtka odkazující na většinové dochování listin ve formulářové sbírce tuto domněnku naopak posílí. Často používaná nařízení se do formulářů dostala snadno.

Půst o chlebu a vodě měl různé dlouhé trvání. Jeho rozmezí není vždy uvedeno, většinou se jednalo o jeden den či každý pátek po určitou dobu. Už jsme viděli, že tento způsob potrestání se často objevoval v kombinaci s jinými. Kdo mu tedy podléhal? Nejčastěji to byli řeholníci, kteří zanedbávali povinnost chórových modliteb (včetně nemocných v infirmáriu) či v případě kněží i sloužení bohoslužeb.²⁸²

Samozřejmě i zde se objevují rušitelé silencia,²⁸³ rozněcovatelé hádek, nepokojů, ti, kdo vzdorují představeným či žalujícím,²⁸⁴ řeholníci opouštějící bez dovolení klášterní areál,²⁸⁵ nebo naopak umožňující vstoupit nepovolaným osobám.²⁸⁶ Po jednom případě se jedná o noční popíjení,²⁸⁷ nedostavení se včas do dormitáře,²⁸⁸ neúčast při četbě,²⁸⁹ nepovolené jedení masa,²⁹⁰ o hodnostáře, kteří ve stanoveném čase neskládají do rukou opata účty ze své funkce²⁹¹ a v neposlední řadě též o vyzvednutí nových rouch, aniž by byla odevzdána stará.²⁹² Aby byl přehled kompletní, je nutné připomenout i dva případy postavení na poslední místo v komunitě doprovázené mimo jiné nařízeným postem o chlebu a vodě.²⁹³

Svoji pitanci nebo porci vína si museli odřící v ten samý den nebo následující den po svém provinění obdobně neposlušní mniši a konvrši. Objevují se zde obvyklé přestupky jako neúčast

²⁸¹ Srv. kapitulu 4.6.3.

²⁸² Srv. nedodržování celebrace: GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589; *tamtéž*, XX, č. 57, s. 489; *tamtéž*, č. 59, s. 492; *tamtéž*, XXI, č. 69, s. 125 (v této vizitaci je stejný trest i pro kněze vyhýbající se povinností kázat v kapli v bráně); NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 124; *tamtéž*, č. 17, s. 125; neúčast v chóru: GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 71, s. 387; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 4, s. 447; NEUMANN, *Prameny*, č. 4, s. 120; *tamtéž*, č. 18, s. 127. Stejně jsou za neposlušnost při officiu i zanedbávání celebrace, přijímání či zpovědi trestáni ve Vyšším Brodě, srv. Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

²⁸³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 3, s. 590; *tamtéž*, XX, č. 55, s. 487; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126.

²⁸⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 5, s. 593; *tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120; *tamtéž*, XX, č. 40, s. 136.

²⁸⁵ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 485; *tamtéž*, XXI, č. 72, s. 388.

²⁸⁶ *Tamtéž*.

²⁸⁷ *Tamtéž*, XX, č. 58, s. 490.

²⁸⁸ NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122.

²⁸⁹ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 1, s. 444.

²⁹⁰ TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 69, s. 126.

²⁹¹ *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 121; tito se mají postit každý pátek, dokud vše nenapraví.

²⁹² NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 117; až do následující vizitace mají být provinilci každý pátek o chlebu a vodě.

²⁹³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 121; *tamtéž*, XX, č. 39, s. 134.

v chóru a při *lectio divina*, zanedbávání povinnosti sloužit mši a všudypřítomné omlouvání.²⁹⁴ K uším vizitátora se dostalo i nedodržování společného dormitáře, zanedbávaná péče o špitál i o přiděl pravidelných konventních pitancí.²⁹⁵

Vidíme, že se jednalo o běžné kázeňské přestupky, kterým se nevyhnul zřejmě žádný konvent. Kromě toho se zde jednotlivě objevuje celá škála dalších provinění nesoucích stejný trest. Určité nuance při stanovování trestu jsou patrné stále.

3.3.3 Tělesný trest a pořadí v komunitě

V průběhu kapituly probíhal další z možných trestů: výprask. Veřejné potrestání mělo i zde zapůsobit nejen na viníka, ale zvláště odstrašit ostatní.²⁹⁶ Průběh měl být následující: obžalovaný do pasu vysvlékl kukulu a za stálého opakování slov o vlastní vině a slibu polepšit se snašel bití, dokud jej opat neukončil. Mnichem, který tento trest vykonával, neměl být v žádném případě ten, který jej obvinil. Jako projev bratrské pomoci byla dotyčnému mnichovi pověřenému mrskáním uložena i povinnost pomoci následně viníkovi s oblékáním.

Normy cisterciáckého řádu z 13. století ukládají tělesný trest - tedy zmíněné mrskání v kapitule - mnichům i konvršům, kteří porušovali *silencium*²⁹⁷ nebo se provinili pomluvami,²⁹⁸ dále těm, kteří hlasitě požadovali pitance navíc,²⁹⁹ kteří dávali nebo přijímali bez povolení opata jakékoliv půjčku, dary nebo listiny³⁰⁰ či se ukázali jako zloději.³⁰¹ Bití měli být i konvrši, kteří vlastnili kožešiny nebo kabáty,³⁰² odvážili se jezdit na koni mimo klášterní areál³⁰³ nebo kteří jedli maso.³⁰⁴

O sto let mladší cisterciácké vizitace z českých zemí či wilheringské formulářové sbírky zhruba odpovídají nastaveným požadavkům. Nejčastěji je tělesný trest, trest ranami, stanoven za porušení *silencia*. A to ať už se jedná o samotné mluvení, pověření třetí osoby zprostředkováním hovoru, nebo vytváření hloučku bavících se mnichů.³⁰⁵ Mrskáním měli být polepšení i mniši

²⁹⁴ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 485; *tamtéž*, XXI, č. 63, s. 122; *tamtéž*, XX, č. 55, s. 487; *tamtéž*, XIX, č. 4, s. 591; *tamtéž*, XX, č. 52, s. 492; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 1, s. 443f.; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 135.

²⁹⁵ TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 1, s. 443; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388; *tamtéž*, č. 61, s. 121.

²⁹⁶ Popis výprasku dle EO 70,69-76. Sv. Benedikt považuje tělesné tresty za vhodné pro ty, kdo neporozumí lehčímu způsobu potrestání, (RB 23,5) a pro mladší bratry (RB 30). Jinak nahlíží mrskání jako těžší trest, který náleží nepolepšitelným (RB 28,1). Cisterciáckí vizitátoři postupují obdobně a zvláště novice nařizují trestat spíše ranami než slovy. Obdobně má být tělesným trestem sevřen každý, koho od zla neodvrátí strach z Boha: *ut quos timor Dei a malo non revocat, pene saltem corporalis cohibeat et compescat [...]*, viz. Neumann, *Prameny*, č. 16, s. 123. Trest mrskání má s největší pravděpodobností svůj předobraz v bičování Krista (J 19,1).

²⁹⁷ Kdo se provinil *scilicet* proti zákazu mluvení, postil se jeden den o chlebu a vodě a byl potrestán ranami v kapitule; LUCET 1, Dist. VI/19; LUCET 2, Dist. VI/13; Nomasticon, s. 420.

²⁹⁸ Takoví byli po tři dni trestáni ranami v kapitule mnišské či konvršů (konvrši měli samostatnou kapitulu zhruba jednou týdně); LUCET 2, Dist. X/6.

²⁹⁹ CANIVEZ 1, 1217/8.

³⁰⁰ LUCET 1, Dist. VI/17; LUCET 2, Dist. VI/10.

³⁰¹ Zloděj – konvrš měl být bit po dobu jednoho roku při kapitule, které se zúčastnil, mnich obdržel tento trest po čtyřicet po sobě jdoucích dní (LUCET 2, Dist. VI/17).

³⁰² CANIVEZ 1, 1217/6.

³⁰³ CANIVEZ 2, 1237/5.

³⁰⁴ CANIVEZ 3, 1277/5.

³⁰⁵ Vizitátor stanovuje v těchto případech trest mrskání buď nepřímou, odkazem na *Libri definitionibus* (to když hovoří o *penis talibus in definitionibus*) nebo hovoří rovnou o ranách či tělesném trestu přijímaném v kapitule (*corporalem*

zanedbávající sloužení bohoslužby nebo účast na chórových hodinkách.³⁰⁶ Jednotlivá nařízení stanovují stejný trest za vynášení jídla z refektáře, za vlastnictví,³⁰⁷ nedochvilnost při zahájení práce³⁰⁸ i v případě, kdy budou světské osoby jíst či popíjet s bratry v infirmáriu.³⁰⁹

Výprask neprobíhal nahodile, *Ecclesiastica officia* zakazuje, aby mnich v klášterní hierarchii níže postavený nebo s nižším svěcením, trestal výše postaveného: „*Hoc quoque sciendum est quod ille qui inferioris gradus est, non debet verberare superiorem, id est diaconus sacerdotem, sed equalis equalem, vel superior inferiorem.*“³¹⁰ Tím se dostáváme k důležitosti pořadí v komunitě.

Pořadí mnichů a konvršů v komunitě mělo v každodenním klášterním životě veliký význam, projevovalo se v chóru, refektáři, při procesí a podobně.³¹¹ Klášter se vyznačoval velmi silnou organizací vnitřních sociálních vztahů a pořadí v komunitě představovalo pro mnichy určité bezprostřední označení dosaženého stupně v rámci úsilí o *perfectio*.³¹² Není proto divu, že postavení delikventa na poslední místo (*ultimus omnium*), trest, označovaný jako trest na cti, byl vzhledem k tomuto důrazu na pořadí v klášteře oblíbený, u cisterciáků ve velké míře.

Odstrčení na poslední místo v komunitě až za novice zasáhlo viníka na velmi citlivém místě, o tom není sporu. Tento trest v sobě zároveň nesl eschatologický rozměr. Ve středověku panovala představa o existenci určité hierarchie v nebeském ráji, do níž bude mnich začleněn na základě svého postavení, řeholních zásluh a ve které by mělo být zohledněno právě místo jednotlivce v onom interním klášterním členění - v ráji na zemi, počátku nebeské říše a nejlepší cestě ke svatosti, jak byl klášter nahlížen.³¹³

Kritériem pro určení pořadí bylo datum příchodu do kláštera,³¹⁴ rozdíl mezi juniory a seniory byl tedy značně relativní. Rozhodovala zde doba strávená v klášteře, ne dosažený věk. Pořadí dle

recipiat disciplinam nebo *disciplinam recipiant in capitulo*). Srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589; *tamtéž*, č. 4, s. 591; *tamtéž*, XX, č. 59, s. 491; *tamtéž*, XXI, č. 70, s. 385; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 4, s. 447; NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122; GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 40, s. 136; *tamtéž*, XXI, č. 69, s. 126; *tamtéž*, č. 72, s. 387; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, XII, č. 1, s. 443.

³⁰⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 59, s. 492; NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 124; neúčast při hodinkách: *tamtéž*, č. 18, s. 127.

³⁰⁷ Obojí GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 69, s. 125f.

³⁰⁸ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123.

³⁰⁹ *Tamtéž*, č. 14, s. 120.

³¹⁰ EO 70,76.

³¹¹ RB 63; 60,6-7; 21,4; 38,12; 64,2. U cisterciáků se pořadí odráželo konkrétně při Květné neděli (EO 17,20,26); mytí nohou (EO 21,14); na Velký pátek, kdy se mělo dbát pečlivě na to, aby bratři při uctívání kříže dodržovali pořadí jinak obvyklé při pozdravení pokoje nebo při přijímání (EO 22,3,21; význam pořadí při pozdravení pokoje viz. EO 57; při přijímání viz. EO 58); při liturgickém zpěvu a v chóru vůbec (EO 27,1; 78,6; 82,6; 90,55); při trestání (EO 70,76); v refektáři (EO 73,5f.; 77, 3-5; 108,33f.); v kapitule (EO 86,8) či při pobytu v jiném klášteře (EO 88,39).

³¹² Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 86.

³¹³ Srv. LANG, B. / MC DANNELL, C., *Der Himmel. Eine Kulturgeschichte des ewigen Lebens*, Frankfurt am M. 1990, s. 113f. (ohledně zařazení svatých *secundum ordinem suum*); viz. též vizionářská literatura (pozn. 203); DINZELBACHER, P., *Reflexion irdischer Sozialstrukturen in mittelalterlichen Jenseitsschilderungen*, in: *AkuG* 61 (1979), s. 16-34, zvl. s. 32; FÜSER, *Mönche*, s. 86.

³¹⁴ RB 63,1,7-8.

věku sv. Benedikt dokonce výslovně zakazuje.³¹⁵ Ani postavení před vstupem do kláštera nemělo podobně jako stupeň svěcení nebo církevní úřad hrát žádnou roli.³¹⁶

Pořadí v komunitě nebylo nikdy definitivní. Stejně jako měl trest za následek jeho snížení (většinou na určitou dobu), mohl být řeholník od představeného na základě dobrého příkladu v tomto pořadí povýšen.³¹⁷ Cisterciácké normy ponechávají moc měnit pořadí v komunitě rovněž v opatových rukách. Vše se odehrává během kapituly, při níž je mnich či konvrš povinen poklonit se při opatových slovech, ať se jeho postavení mění jakýmkoliv směrem.³¹⁸

Generální kapitula „přislíbila“ jeden rok postavení na poslední místo za každé násilné chování mnichů nebo konvršů, tedy za agresí a lehčí formy neposlušnosti vůči řádovým nařízením (byť ne úplně lehké), čímž obsáhla široké pole většiny vnitřních klášterních konfliktů.³¹⁹

Opat z Ebrachu nařizuje postavení v komunitě na poslední místo do příští vizitace všem řeholníkům, kteří budou nadále setrvávat v kontaktech s ženami, kterým byl dle všech pravidel zakázán jakýkoliv přístup do kláštera. Přísnost trestu dokládá ještě povinnost odejmout provinilci řeholní oděv.³²⁰ Na rok má přijmout poslední místo i každý zlatokorunský mnich nebo konvrš, který bude přistižen, jak hraje kostky. K tomu mu náleží i půst o chlebu a vodě konaný každý pátek daného roku.³²¹

Pořadí bylo samozřejmě praktické, ale smysl byl ještě jinde: dle sv. Benedikta představovalo pořadí v komunitě nosný aspekt vzájemné poslušnosti a lidské důstojnosti. Postavením na poslední místo se zkoušela pokora dotyčného, zda byl schopen přijmout trest, bez rozhořčení jej vykonat a posléze zaujmout bez myšlenek na mstu své původní místo.³²² Stejnou podstatu měly i ostatní tresty na cti i tělesný trest. Dostatek pokory byl více než nezbytný.

3.3.4 Vězení, poslání k bráně mateřského kláštera, zbavení mnišského šatu, přeložení

Vážná provinění měla za následek přísnější tresty. Ty patřily převážně nepolepšitelným řeholníkům, kteří se neustále dopouštěli stejného přečinu. V této souvislosti je možné zmínit dopis vyšebrodského převora Staičeho z 1. poloviny 15. století, v němž se přimlouval za uprchlého minoritu z Českého Krumlova: *Zákon naší cisterciácké regule zní v tom smyslu, aby mladí bratři a*

³¹⁵ RB 63,5f.; srv. 1 Sam 3. Pořadí v komunitě dle věku se netýká dětí (srv. RB 63,9.18f), které měly být pod stálým dohledem. U cisterciáků tato otázka dětí není aktuální, neboť přijímání dětských oblátů od počátků odmítali.

³¹⁶ RB 2,18; 63,8; 59,6; k přijímání kněží viz. RB 60,4-7; 62,5. (Ve skutečnosti docházelo ke zvýhodňování kněží ještě ze Benediktova života).

³¹⁷ RB 2,19; 63,1; 61,11f; 62,6. S postavením nemálo souvisí i oslovování. Sv. Benedikt dbal na to, aby se nikomu neříkalo pouze jménem. Opat byl oslovován: „Otče,“ a rovněž juniorům se mělo říkat „bratře“. Ve společnosti založené na postavení by oslovení bez titulu bylo lehce možné vnímat jako ponížení. Srv. RB 2,1; 63,11-13. O významu juniorů svědčí i jejich vyžadovaná přítomnost při poradách (RB 3, 3). Určitou výjimkou byla v cisterciáckém klášteře bohoslužba, při níž oslovení „otec“ náleželo i knězi, měli jej tak oslovovat *ministri* (přísluhující), i když sami mohli být starší než dotyčný kněz. Ten jej oslovoval „bratře“. Mimo presbytář platila obvyklá oslovení. Srv. EO 53,21.

³¹⁸ EO 70,66.

³¹⁹ CANIVEZ 1, 1175/25. Zmrzačení nebo vražda řádového člena nebo světské osoby měly za následek samozřejmě přísnější sankci; sankce pro řeholníky, kteří mlátili své spolubratry, byly ponechány v kompetenci příslušného otce opata či jiného vizitátora; srv. FÜSER, *Mönche*, s. 124f.

³²⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 120f.

³²¹ NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 120.

³²² Srv. RB 29,2.

jinochové nebyli příliš stíháni vězením a podobnými těžkými tresty, nýbrž aby se s nimi zacházelo milosrdně a laskavě, aby se takto polepšili.³²³ Nepolepšitelní *juniores* se již vězení či jinému přísnému trestu ani u cisterciáků nevyhnuli.

Klášterní vězení, z něhož nebylo možné utéci, mělo být v každém řádovém domě zřízeno podle nařízení generální kapituly z roku 1229.³²⁴ Generální kapitula se do té doby musela stále více zabývat těžkými hříchy, ve zřízení vězení viděla účinnou možnost nápravy. Je dobré mít stále na zřeteli, že trest sám o sobě nesledoval pouze polepšení viníka, ale měl též odradit ostatní spolubratry od podobného jednání.

Rozhodnutí o délce pobytu, která se ve vizitacích objevují, nespádají na rozdíl od ukončování pokání těžkého hříchu do kompetence domácího opata. Jedná se totiž o přečin, jehož závažnost jej vyjímá z interního trestního rámce kláštera a předává k uvážení vizitátorovi nebo generální kapitule.

Trest vězení se objevuje ve wilheringské formulářové hned několikrát. Kárání jsou nepolepšitelní vysebrodští mniši, kteří opakovaně nedbají na kázeň, účast v chóru, uctivost vůči nadřízeným, ani na zákaz vyjít z kláštera. Jakmile se jejich přestupek zjistí, mají být dáni do vězení až do vizitátorova rozhodnutí.³²⁵ Podle stejné vizitace má být do vězení poslán každý, kdo opakovaně nedodrжуje ustanovení generální kapituly ohledně *secreta et negocia ordinis* a kdo by toto tajemství či jiné záležitosti řádu slovy, dopisem nebo jinak předával světským osobám.³²⁶ Další osud takového viníka byl v rukou generální kapituly.

Rovněž vysebrodská vizitace z roku 1381 stanovuje za neposlušnost vůči opatovi trest vězení, popřípadě má být viník poslán k bráně mateřského kláštera.³²⁷ O něco mladší vysebrodská vizitace se rovněž zabývá opakovaným nedodríváním řádové kázně, vzpourami, popíjením a svévolným vyjitím z kláštera. Všichni, kdo se tak proviní, si mají být jisti trestem vězení.³²⁸ Disciplína byla jedním ze základních faktorů pro udržení existence konventu, není divu, že je jí ve vizitacích věnováno tolik místa a že pro její udržení jsou stanovovány opravdu vysoké tresty. Stejně hovoří i řádové normy: mniši i konvrši, kteří během *capitulum culparum* odporovali nařízením představených, nebo vzdorovitě opustili místnost před ukončením shromáždění, měli být

³²³ NEUMANN, *Prameny*, č. 4, s. 159.

³²⁴ CANIVEZ 2, 1229/6; srv. EO pozn. 550, s. 435. Vězení (*fortes et firmi carceres*) mělo sloužit dle uvážení opata pro *criminosi*. Tak označování dle stejného nařízení zloději, žháři, vrazi, padělatelé a homosexuálové.

³²⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 384.

³²⁶ *Tamtéž*, s. 386; při prvním provinění mělo následovat nejdříve zbavení všech funkcí a exkomunikace. Klášterní trest exkomunikace není totožný s exkomunikací církevní, sv. Benedikt odkazuje na 1 Kor 5,5; více viz. HEUFELDER, *Strafkapitel*, s. 8-10.

³²⁷ Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

³²⁸ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, XII, č. 2, s. 445; zde se setkáváme s ustanovením o nedodrívání kázně, které v různých obměnách prochází vizitacemi formulářovou sbírkou wilheringských opatů a dává nahlédnout, co vše se pod tímto označením skrývalo: *Item statuimus et ordinamus, et auctoritate paterna firmiter precipiendo mandamus, ut quicumque honestatem domus seu decenciam ordinis nubilaverit, brigas videlicet et contenciones suscitaverit proclamatoribus improperia faciendo, proposita seu tractata tempore visitacionis vel in cottidianis capitulis tractanda aut proponenda rancorosis replicacionibus obicendo, suis superioribus in capitulo vel extra rebellionis calcaneum erigendo, secreta domus vel ordinis maliciose personis extraneis revelando aut bonam famam personarum erga seculares denigrando, pro suis demeritis usque ad nutum nostrum carceri mancipetur*. Lehce zarážející je skutečnost, že obdobné přestupky proti kázní byly ve většině případů trestány mnohem mírněji.

umístění v nějaké budově mimo klauzuru a při následující kapitule přijati na poslední místo.³²⁹ O sto let mladší vizitace stanovovaly sice jiný trest, ale snaha byla stejná: potrestat viníka co nejtvrdším trestem, aby se do budoucna zamezilo podobným přestupkům.

Stejně disciplinární provinění je v několika dalších vizitacích přenecháno rozhodnutí otec-opata, k němuž se má viník neprodleně odebrat. *Pro tertia vero vice ad portam mittantur Hylariensem et ibidem secundum demerita mercedem recepturi.*³³⁰

Otec-opat, popřípadě jiný vizitátor, měl částečně v moci i předposlední vážný způsob trestání: zbavení mnišského šatu. Kdo byl odsouzen k odevzdání roucha, měl většinou vyčkat vizitátorova rozhodnutí, jak s ním bude naloženo. Jindy byl časový úsek, po který mu byl šat odňat, přímo stanoven. Poté byl znovu přijat do konventu. Sv. Benedikt zmiňuje odevzdání roucha v souvislosti s jeho přijímáním při vstupu do kláštera: „Proto se [nový bratr] hned v oratoři svlékne z vlastních šatů, které má na sobě, a obleče se do šatů klášterních. Šaty, které svlékl se uloží v šatně. Kdyby snad někdy – nedej Bůh – podlehl ďáblovým pokušením a odešel z kláštera, bude vysvlečen z klášterního šatu a vyhnán.“³³¹ I Řehole počítá s možností opětovného přijetí, věnuje jí celou 29. kapitolu.

V kombinaci s postavením na poslední místo rozhodl o zbavení mnišského šatu plaský opat na Velehradě u každého, kdo setrvá ve večerním popíjení v infirmáriu i po odchodu převora: *Ut quicumque de excessu predicto convictus fuerit esse reus, privetur habitu regulari usque ad nutum nostrum et ultimus omnium collocetur.*³³² Ztráta řeholního roucha hrozila rovněž hráčům v kostky,³³³ řeholníkovi nedodržujícímu zákaz jakéhokoliv kontaktu se ženami³³⁴ a opravdu nepolepšitelným rušitelům silencia.³³⁵

Mnich měl v klášteře zajištěné dvě nejen ve středověku důležité věci: stravu a oděv. To bylo také jediné, co směl vlastnit a co mu tedy bylo možné za trest odebrat. U klášterních hodnostářů se ještě připojovala možnost být zbaven funkce. Tak měl být potrestán wilheringský infirmář, který nechodil spát do společného dormitáře,³³⁶ i každý, kdo ve Vyšším Brodě přestupoval nařízení o zachování tajemství řádu.³³⁷

V neposlední řadě je nutné zmínit možnost přeložení viníka do jiného kláštera, většinou ne příliš vzdáleného. Tento trest se neopírá o Řeholi, v benediktinském řádu nebyl kvůli naprosté samostatnosti každého opatství ani dost dobře možný. Ve filiaci cisterciáckých klášterů je jeho užití nasnadě. Smysl přeložení byl hledán v Bibli: „Vyžeň posměvače a odejde i svár, ustane pře i

³²⁹ LUCET 2, Dist X/13f.

³³⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 1, s. 588; podobně srv. *tamtéž*, XX, č. 54, s. 485f. a NEUMANN, *Prameny*, s. 118. Srv. též vyšebrodskou vizitaci z roku 1381, Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

³³¹ RB 58,26-28.

³³² NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 124. Stejně mají být trestáni žďárští mniši, srv. *tamtéž*, s. 127f.

³³³ Srv. *tamtéž*, č. 14, s. 120; GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 135. Jedná se tedy o stejný trest za stejný prohřešek, byl u dvou různých vizitátorů, kteří nepracovali s jednou formulářovou sbírkou. Ebrašský vizitátor stanovuje odnětí řeholního roucha na tři měsíce spolu s povinností podřídit se řádové disciplíně každý pátek v kapitule.

³³⁴ *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120f.

³³⁵ *Tamtéž*, XX, č. 39, s. 135; NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 127.

³³⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388.

³³⁷ *Tamtéž*, XXI, č. 70, s. 386.

hanba.³³⁸ Cisterciácké trestní právo se dlouho drželo katalogu trestů dle Benediktovy řehole. Nyní přichází s touto novou formou potrestání, *emissio*.

Ucelené pasáže o možnosti přeložení se objevují až v kodifikacích poloviny 13. století.³³⁹ Zároveň je zde opatřím kladen na srdce zákaz ukládat tento trest častěji než je nezbytně nutné nebo připustit, aby byl někdo přeložen na vlastní žádost. Každý delikvent *sine gravi periculo vel grandi scandali* má být potrestán ve svém klášteře. Z častého a zbytečného překládání totiž vzejde maximálně špatná pověst řádu. Tento trest je tedy značně ambivalentní: na jedné straně přinášel klášteru pokoj, na straně druhé znamenal poškození řádové reputace. Dle kodifikace stihne přeložení každého, kdo se provinil spiknutím.³⁴⁰

Trest *emissio* je takto konkrétně jmenován jen v jedné wilheringské vizitaci. *Pater abbas* opakuje nařízení z předchozího roku, které nařizuje všem hodnostářům, zvláště pitanciáři, aby náležitě odevzdávali všechny přebytky, které jim z darů či úřadu jako takového zůstanou.³⁴¹

Z uvedeného přehledu trestů je patrné, že rozdíly ve stanovení trestu se objevovaly stále a nejčastější provinění jako nedodržování silencia, zanedbávání chórových modliteb a všeobecné nedodržování kázně prochází napříč celým spektrem trestů. A to i přesto, že opat, *pater abbas* či jiný vizitátor měli před očima nařízení generální kapituly, *Libri deffinitiones* i samotné vizitace, aby podle nich určovali náležitý trest, ať už se jednalo o každodenní kapitolu nebo o vizitaci, a na které se také odvolávali. Odlišnosti se objevují i s postupem času. Sankce původně lehce trestaných přečinů byly při stálém opakování zpřísnovány, aby se tak předešlo jejich ještě většímu rozšíření. Ve vyšebrodském archivu se dochoval (bohužel až z poloviny 17. století) čtyřstránkový soupis provinění a trestů za ně.³⁴² Celkem 34 bodů popisuje v jednom sloupci vinu, v druhém způsob odčinění, většinou trest o chlebu a vodě, tělesný trest nebo vězení. Jedná se o instrukci, která mohla opatovi pomoci určovat za stejný přestupek stejný trest. Otázkou zůstává, zda je možné podobnou pomůcku očekávat i ve středověku.

Vizitace, kapitula, trestání... To vše byly nástroje k udržení klášterní disciplíny i k udržení kláštera jako totální instituce. Stále jde o vzájemnou závislost mezi normativními požadavky chování, formami odchylek a způsoby sankce. Vizitace přitom tvořila základní předpoklad řádového konceptu, který se ukázal mít pozoruhodný účinek „proti poranění celého řádu a tím pro zachování stavu klášterního společenství“.³⁴³ Všechny zákony, které generální kapitula přijímala, by bez náležitých prostředků zajišťujících jejich plnění, byly těžko prosaditelné. (Nejen) v tomto směru plnila vizitace svoji roli efektivně.

³³⁸ Přísl 20,10.

³³⁹ *De emissis pro culpa* - LUCET 2, Dist. X/9f. (resp. IX/8); Dřívější nařízení s odkazy na závěry generální kapituly srv. HOFMEISTER, P., *Die Versetzung der Ordensleute in eine andere religiöse Genossenschaft*, in: AkathKR 116 (1936), s. 3-42, 353-388, zde zvl. s. 364-366; FÜSER, *Mönche*, s. 278. 280-283.

³⁴⁰ Ohledně *conspiratio* srv. výše pozn. 270.

³⁴¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388.

³⁴² Klášterní archiv Vyšší Brod, kart. 137, HA 66, E Num. I c).

³⁴³ OBERSTE, *Visitation*, s. 410.

Zároveň je zřetelné, že vnější kontrola byla zlomkem disciplinárních opatření, kterým se řeholníci museli podřídit. Nejvyšší kontrolní instancí pro každé odchýlení, jak již bylo ukázáno, zůstávalo individuální svědomí, jehož hranicím se kontroloři řádu velmi přibližovali.³⁴⁴

³⁴⁴ Srv. MELVILLE, *Rebell*, s. 186.

4. Za klášterními zdmi

Pod jednou řeholí a jedním opatem ubíhá den za dnem život za klášterními zdmi. Jen zdánlivě se jedná o monotónní život odměřovaný denním světlem, rozžehnutou svící nebo klášterními zvony. Mniši jsou pestrou skupinou, která se v mnohém liší. Odhlédneme-li od množství povah, zůstane rozlišení dle stupně svěcení, svěřených úkolů či doby strávené v klášteře. Pestrá je i činnost, které se bratři věnují. Pestrá by měla být i kapitola s názvem „Za klášterními zdmi“. Vydejte se s řeholníky po cestách v klášterním areálu klikatícími se mezi jednotlivými budovami, procházejte s nimi po dlouhých chodbách klauzury, zaposlouchejte se do zpěvu hymnů i nedovoleného hovoru.

Chceme-li opravdu dokonale poznat řeholní život, jeho světlé i stinné stránky, zřejmě bychom do kláštera museli vstoupit a žít v něm. Proto věřím, že se spokojíte s poznáním, které nám nabízejí vizitační protokoly. Listiny, které zaznamenávají nepravosti, jsou zrcadlem mnišských ctností i neřestí, záleží z kterého směru se do něho podíváme. I na základě negativní informace lze dojít k jejímu protějšku.

Není zde možné do nejmenšího detailu popsat, jak probíhala liturgie, čím se vyznačovaly hospodářské dvory nebo jaké starosti musel řešit bratr starající se o klášterní nemocnici. To není cílem této studie. Zůstávají však pestré informace, které poskytují vizitace. Informace, které se v mnohých případech odrážejí jen v tomto prameni a nejsou zanedbatelné, věřte mi. Každá svým dílkem vyplňuje mozaiku obrazu klášterního života ve středověku. Mozaiku, v níž ještě mnohé dílky chybějí. Mozaiku, v níž pro její neúplnost musíme často měnit místo položeného dílku a uvažovat, kam s ním. Nedostáváme vždy stabilní obraz. S objevem dalších nových kousků vidíme jiné možnosti umístění. Podobné je to s použitím vizitačních protokolů pro doplnění obrazu o řádovém životě. Vizitace někdy poskytují informace, na něž jsme dosud nebyli zvyklí. Avšak ani takto získaný obraz není úplný, s dílky je přeci možno pohybovat. Neztracujme proto na první pohled nudné právní dokumenty, jakými se vizitační protokoly zdají být. Zdání klame, jsou plné pestrých informací. A navíc: každý dílek se hodí. Z ničeho mozaiku nesložíme.

4.1 Obyvatelé kláštera

„Opásejme si tedy bedra vírou a konáním dobrých skutků a pod vedením evangelia se vydejme po jeho stezkách.“ (RB Prol,21a)

Mimořádné postavení v benediktinské i cisterciácké komunitě příslušelo (a přísluší) opatovi. On je správcem Evangelia a zástupcem Krista v klášteře. Opat (*abbas*) se rovněž stará, aby komunita zůstávala na cestě k němu.³⁴⁵ Již jsme poznali opata jako lékaře a opata jako dobrého pastýře. Opat byl též zodpovědný za zachovávání Benediktovy řehole i předpisů řádu, on byl

³⁴⁵ Srv. *Předmluvy*, in: RB, s. XXXV; RB 2.

hlavou kláštera a jeho zástupcem vůči vnějšímu světu. Jen opat směl provádět jakákoliv jednání v záležitostech kláštera. Samozřejmě pečlivě, neboť se bude zodpovídat nejen vizitátorovi, ale i nejvyššímu soudci při Posledním soudu. *Pater abbas* na tuto skutečnost upozorňuje v Nepomuku: *Ceterum domino abbati omni negotio monasterii secundum matrem nostram regulam seu quecumque ordinis nostri statuta committimus ordinanda et disponenda, prout infallibili iudici in extremo examine nobisque in futura visitatione et proximo capitulo generali voluerit respondere.*³⁴⁶

Rozhodnutí, která opat prováděl, neměla být pouze jeho vlastním dílem. I sv. Benedikt nařizuje, aby se při důležitějších rozhodnutích obracel na celou komunitu, při méně závažných otázkách jen na starší, neboť „jak je psáno: Nech si poradit a po činu nebudeš litovat.“³⁴⁷ Opat ve Wilheringu jistě toto nařízení znal, ale nedržel se ho. Dvakrát je napomínán, aby v souladu s Benediktovou řeholí projednával důležité věci se sborem starších: *Item quia dampnum insperatum incidit qui prudenter et sollicite futuris periculis non occurrit, idcirco domino abbati firmiter precipimus, ut iuxta formam in regula traditam causas ac negocia ardua, tam in spiritualibus quam in temporalibus monasterium tangencia cum consilio seniorum tractet et disponat.*³⁴⁸

Odpovědnost za klášterní život, zvláště disciplínu, nesou kromě opata i bratři, kteří v komunitě převzali nějakou službu. Ve vizitačních protokolech je to nejčastěji převor (*prior*), zástupce opata, kdo je nabádán, aby dbal o konvent - komunitu bratří, v jejichž čele stojí. Jak píše *pater abbas*, při převorově nepřítomnosti upadá disciplína. Proto musí-li někdy z vážných důvodů odejít, nechť pověří podpřevora (*subprior*), aby jej v nepřítomnosti zastoupil, nikdo jiný.³⁴⁹

Klášterním areálem procházeli i další hodnostáři, které budeme na našich cestách potkávat. Kromě převora a podpřevora se jedná o celeráře (*cellerarius*), správce kláštera, který byl zodpovědný zvláště za finanční záležitosti kláštera. Za ekonomický chod zodpovídali též jeho pomocníci komorník (*camerarius*) a správce klášterní pokladny (*bursarius*). Při vstupu do kláštera bychom ovšem jako prvního střetli fortnýře (*portarius*), jenž měl mimo jiné na starosti péči o chudé, rozdělování stravy i oděvu. Zvony, které lze zaslechnout, i veškerou péči kolem kostela včetně osvětlení měl na starosti sakristán. O nemocné v klášterní nemocnici pečoval infirmář (*infirmarius*), o novice před složením mnišských slibů novicmistr (*magister novitiorum*), o laické bratry mistr konvršů (*magister conversorum*) a o hospodářské dvory grangiář (*magister curiae, grangiarius*). V souvislosti s vizitacemi nelze zapomenout ani na kantora, jenž bděl nad správností zpěvu a zároveň zajišťoval pravidelné předčítání vizitačního protokolu, *aby se nikdo nemohl vymlouvat z jeho neznalosti.*³⁵⁰

³⁴⁶ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 118.

³⁴⁷ RB 3,13; k přibírání bratří na poradu pojednává celá třetí kapitola Řehole.

³⁴⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 135. Podobně srv. *tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120.

³⁴⁹ *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120. Viz. např. též NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 119.

³⁵⁰ Srv. závěrečná ustanovení vizitačních listin, kap. 2.2.4.3.

Všichni hodnostáři i další mniši, kteří složili slavné sliby, tedy slib chudoby, čistoty, poslušnosti a slib *stabilitas loci*, byli označováni jako konventuálové nebo klerikové. Oni směli číst nebo předzpívat antifonu i žalmy. Mniši se mezi sebou lišili stupněm svěcení, neboť ne všichni byli kněží. Setkáme se rovněž s jáhny, podjáhny i akolyty. Nikdo se neměl svévolně do těchto skupin povyšovat, pokud to jeho znalosti a schopnosti neumožňovaly.³⁵¹

Kromě mnichů – konventuálů – se u cisterciáků setkáváme s laickými bratry, nebo-li konvrši (*fratres conversi*). Institut konvršů představoval pokus, jak dosáhnout již v klášteře mnišského ideálu jednotné společnosti. Ne vždy se to podařilo. Laičtí bratři pracovali pro materiální zajištění komunity a dávali tím chórovým mnichům příležitost, aby mohli plnit své duchovní závazky v chóru.³⁵² Měli povinnost jen ranních hodin a pokud žili v grangii, kde nebyl často žádný kněz, nahrazovali účast na mši modlitbami *Pater noster*.³⁵³ Laičtí bratři neuměli číst (ani neměli umět), proto nemohli ani předzpívat. Rovněž jim nepříslušelo právo zvonit na zvony.

Rozdělení obou skupin se projevovalo i v architektonické podobě konventu: konvrši měli k užívání většinou západní křídlo konventu. Lišil se i oděv a vzhled bratří: konvrši nosili na rozdíl od mnichů vousy (proto označení *fratres barbati*). Přestože se mniši i konvrši měli dle prvotních statut stejným dílem podílet na duchovních i světských statcích řádu,³⁵⁴ neměli laičtí bratři právo spolurozhodovat (např. při volbách). Tento fakt nezměnila ani zodpovědnost, kterou konvrši nesli, a práce, kterou vykonávali, jež byla pro existenci kláštera, zvláště pro hospodaření ve vlastní režii, nepřehlédnutelná. Rozdílné byly podle řádových norem i sankce, konvršům bývá vyměřován ve většině případů tvrdší trest. Vizitace oproti tomu rozdílů neuvádějí.

Nařízení obsažená ve vizitačních protokolech se vztahují jak k mnichům tak konvršům, i když v menší míře. Obecná ustanovení nerozlišují příjemce výtky. Konkrétní informace týkající se konvršů se objevuje výjimečně. V klášteře Engelszell měl být určen vhodný učitel, který by vedl jejich kapitolu a je samé též zpovídal: *Conversis eciam deputetur magister ydoneus, qui diebus dominicis eis capitulum sequestratim teneat ipsorumque confessiones in eodem loco recipiat, prout in singulis dominibus non est dubium observari*.³⁵⁵

³⁵¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 120: *Inferioris vero gradus nullus ad sacros ordines promoveatur, nisi officia conventualia sciverit competenter*.

³⁵² O konvrších srv. *Usus conversorum* a příslušné kapitoly *Ecclesiastica officia*. Z literatury viz. TOEPFER, M., *Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihren Beitrag zur mittelalterlichen Blüte des Ordens* (Berliner Historische Studien 10, Ordensstudien 4), Berlin 1982; HOFFMANN, E., *Das Konverseninstitut des Cistercienserordens in seinem Ursprung und seiner Organisation*, Freiburg 1905.

³⁵³ KADLEC, *Dějiny*, s. 78, hovoří o 50 modlitbách na místo jedné mše. Psaní a čtení rovněž nepatřilo k povinnostem konvršů. Součástí mnišského slibu bylo i podepsání profeské listiny, konvrši ji nepodepisovali. *Usus conversorum* namísto toho hovoří o slibu poslušnosti formou vazalského vkládání rukou s pokleknutím a polibkem. Přestup mezi jednotlivými skupinami nebyl možný, stejně jako nebyl ve většině případů možný přestup mezi vrstami středověké společnosti. V praxi se ustálilo, že mnišská služba je pro lidi ze vzdělaných a majetných horních společenských vrstev, konvršská, tedy manuální, potom pro řemeslné a selské vrstvy. Výjimky bylo možné nalézt i zde; srv. SCHREINER, K., *Gebildete Analphabeten? Spätmittelalterliche Laienbrüder als Leser und Schreiber wissensvermittelnder und frömmigkeitsbildender Literatur*, in: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Bedingungen, Typen, Publikum, Sprache, sv. 13, ed. H. BRUNNER – N. R. WOLF, Wiesbaden 1993, s. 296-327.

³⁵⁴ CANIVEZ 1, 1134/9.

³⁵⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 63, s. 123. Ke *capitulum conversorum* srv. výše kapitolu 3.2.

Již jsme poznali pestrou škálu mnichů, zapomenout nesmíme ani na další kategorii - nemocné spolubratry. Nemocní nebo staří mniši se účastnili klášterního života dle svých možností, jak jim to jejich zdravotní stav dovoľoval.

Mezi cisterciáky, které můžeme při našem putování klášteřem potkat, patří i opati a mniši jiných klášteřů, zvláště otec-opat. *Pater-abbas* dohlížel na klášterní život svého dceřiného domu ve všech oblastech. Jeho postavení bylo velmi významné a začínalo kontrolou výběru místa pro nově zakládanou fundaci a vysláním komunity bratří ze svého klášteřa. Při uvolnění opatského stolce přebíral v počátečních dějinách řádu i vedení dceřinného konventu.³⁵⁶

Kromě řeholníků přicházeli ke klášterní fortně i světszí lidé a mnozí z nich vstupovali i za bránu. Tzv. *familiares*, muži a ženy, kteří se cítili být spojeni s klášterní společností, měli své místo nejen v areálu klášteřa, ale i v modlitbách mnichů. Ač se cisterciáci zprvu bránili, do klášteřa nacházeli cestu četní hosté, poutníci, muži i ženy, osobnosti církevního a světského života a neposlední řadě samozřejmě i zaměstnanci a námezdní pracovníci klášteřa (*familia*). S těmito všemi se budeme v klášteře potkávat a blíže je a jejich činnosti, úkoly či poslání poznávat.

Dosud jsme hovořili o jednotlivých osobách v klášteře a jejich povinnosti. Klášterní komunita byla ve všech směrech skupinou velmi pestrou, i co se věku, respektive vstupu do klášteřa, národnosti nebo počtu jejích členů týče. V nepomucké vizitační listině ze 40. let 14. století stanovuje vizitátor maximální počet mnichů a konvršů, které může klášteř užívat, na 60 mnichů a 35 laických bratřů.³⁵⁷ Více jich v žádném případě nemělo být přijímáno a je zřejmé, že v Nepomuku tolik bratřů žilo. Vizitátor musel reagovat na vysoký počet bratřů, který nemohl klášteř užívat, proto určuje horní hranici, jež nemá být překročena. Kdybychom procházeli dalšími českými nebo moravskými klášteři ve 14. století, zřejmě tak silnou komunitu běžně nenajdeme, ale dvacet až třicet bratřů mohlo v klášteřech žít.³⁵⁸ Konkrétní počty uvádí až vizitační protokoly vyšebrodského klášteřa z poloviny 15. století, kdy již ale byla situace značně odlišná. Ve vyšebrodském klášteře žilo devatenáct, v druhém případě sedmnáct cisterciáků, mezi nimi pouze jeden konvrš.³⁵⁹

Při zakládání klášteřa mělo přicházet do nového domu dvanáct mnichů v čele s opatem. Toto číslo není náhodné, symbolicky odkazuje na Ježíše Krista a dvanáct apoštolů. Tento počet tedy

³⁵⁶ Pravomoci otce-opata se postupně měnily, zvláště bula papeže Klementa IV. *Parvus fons* zmenšila pravomoci během interregna i při volbě nového opata a dala větší moc do rukou místních mnichů. Srv. s průběhem volby nového opata ve Zlaté koruně roku 1370, viz. KADLEC, *Dějiny*, s. 43f. Sixta GÖRTZ dokládá, že prakticky měl *pater abbas* na podřízené opatství stále velký vliv, volby opata se účastnil minimálně jako pozorovatel; srv. GÖRTZ, *Formularbücher*, s. 307.

³⁵⁷ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 118.

³⁵⁸ Z. BOHÁČ uvádí – ovšem bez příslušného odkazu, kterým by bylo možné tuto informaci ověřit - k roku 1358 36 mnichů v „privilegované“ Zbraslavi, 11 mnišek v Sezemicích, srv. BOHÁČ, Z., *K počtu řeholníků v předhusitských klášteřech*, in: Historická geografie 29 (1997), s. 11-17, zde s. 14.

³⁵⁹ Klášterní archiv Vyšší Brod, kart. 115, HA 61, C Num I b); tamtéž d). K počtu řeholníku ve vyšebrodském klášteře srv. PILS, D., *Hohenfurt. Skizze über Zahl, Herkunft und äußeres Wirken der Hohenfurter Mönche von 1259 bis 1959*, in: CistC 77 (1970) [dále citováno PILS, *Skizze*], s. 1-10, zde s. 1f. Na základě různých katalogů dopěl tento autor pro období 1259 – 1458 ke čtyři a čtyřiceti dochovaným jménům řeholníků. Mnoho jich však pro historika zůstává bezejmenných.

můžeme považovat za minimální požadavek, životaschopné jádro komunity. Pokud byl zájem o vstup do řádu a pokud tomu odpovídalo i ekonomické zázemí kláštera, komunita se úspěšně rozrůstala a mohla zakládat dceřiné kláštery. Nejsilnějším mateřským domem u nás byly Plasy, Nepomuk bez fundace také nezůstal, již roku 1251 založil klášter Žďár. Ještě ve 13. století se klášter mohl těšit atraktivitě a tak otec-opat omezil velikost celé komunity nanejvýš na necelých sto bratří.

Ještě více neprobádaná je otázka národnostní. Na základě listin Karla IV. a Arnošta z Pardubic editovaných Augustinem NEUMANNEM převládá dlouho v naší literatuře názor o výhradně německém osazenstvu českých cisterciáckých klášterů a o německém dorostu.³⁶⁰ Cisterciáci měli odmítat přijímání českých kandidátů do noviciátu, což se panovníkovi nelíbilo. Proti byla i česká šlechta, od jejichž předků prý mniši přijali fundační statky, ale jejich potomky odmítají. Navíc si císař stěžuje na praxi rezervací, takže se do čela klášterů dostávají opati neznalí češtiny ani místních poměrů. Proto Karel IV. žádá opata v Cîteaux, aby nařídil cisterciáckým opatům v českých zemích přijímání českých kandidátů.³⁶¹ Kateřina CHARVÁTOVÁ upozornila na dovětek jen o málo starší již citované nepomucké vizitace ohledně maximální výše přijímaných členů, kde vizitátor hovoří o kandidátech z kteréhokoliv národa (*de quacumque natione*).³⁶² Tento dílek naší mozaiky však stojí velmi osamoceně a bude potřebovat ještě mnoho jiných pramenů, na jejichž základě vznikne konkrétnější představa o národnostním složení českých cisterciáckých konventů.

Nabízí se také otázka, nakolik se jednalo o Němce žijící trvale v českých zemích, kteří sami sebe mohli považovat za Čechy, byť jejich mateřskou řečí byla němčina. Nejsnazší základnou pro klášterní dorost bylo většinou okolí daného řádového domu. Tedy kandidáti z okolí. Jinak by těžko mohl wilheringský vizitátor žádat vyšebrodského opata, aby mladší bratři neodcházelí sami navštěvovat své rodiče, ale jen v doprovodu jiného mnicha.³⁶³ V případě Vyššího Brodu ležícího u rakouské hranice, se tím sice národnostní otázka nijak neřeší, samotné zjištění, že dorost kláštera pocházel z blízkého okolí již zanedbatelný není.

S určitým omezením ohledně přijímání kandidátů se setkáváme v další vyšebrodské listině: dle nařízení generální kapituly neměli být přijímáni více jak dva zájemci z jednoho příbuzenstva a maximálně tři osoby ze stejného městečka: *mandamus [...], ne de cetero plures persone quam due de una cognacione et non plures quam tres de una civitate seu villa ad ordinem assumantur*.³⁶⁴

Za snahu by jistě stálo bližší prozkoumání dochovaných jmen cisterciáckých mnichů, opatů, kněží na inkorporovaných farách i jiných mnichů. Metody prosopografie by mohly v mnohém pomoci. Neméně zajímavá a neméně nezodpověditelná je i otázka původu mnichů, tedy jejich

³⁶⁰ Oba dopisy z roku 1348 viz. NEUMANN, *Prameny*, č. 1, s. 108; *tamtéž* č. 2, s. 109f.

³⁶¹ Srv. *tamtéž*, s. 97.

³⁶² Srv. *tamtéž*, č. 13, s. 118; CHARVÁTOVÁ, *Vizitace*, s. 79.

³⁶³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485. K národnostní otázce vyšebrodského konventu ve 14. a 15. století srv. PILS, *Skizze*, s. 4f.

³⁶⁴ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 4, s. 447.

sociální postavení. Obecně se uvádí, že po počáteční převaze šlechticů převažuje na přelomu 13. a 14. století mezi mnichy již nižší šlechta a patriciát.³⁶⁵

Při přijímání nových členů kladli cisterciáci zřejmě jiné než národnostní požadavky: kandidát měl být tělesně zdravý, manželského původu a dostatečných znalostí latiny.³⁶⁶ *Nullus eciam ad ordines promoveatur, nisi legere et cantare competenter sciat*, zní požadavek ebrašského vizitátora.³⁶⁷ Věk pro přijetí (*legitima aetas*) noviců byl původně patnáct let, od roku 1157 byl zvýšen na osmnáctý rok.³⁶⁸

Na závěr takřka každé vizitační listiny se objevuje mezi zákazy pořizování dluhů či rozptylování majetku také zákaz přijímat kohokoliv pouze na stravu a šat (*nullam personam ad habitum vel ad victum recipere*), tedy bez vážného zájmu. Přijímat bylo možné jen v souladu s Benediktovo řeholí a statuty papeže Benedikta XII. Často chtěl vizitátor připojovat i svůj souhlas: *Addentes preterea statutum huius ecclesie victualium ob defectum augmentum personarum non posse tollerare, auctoritate visitatoria receptionem earumdem simpliciter inhibemus, nisi evidens monasterii necessitas aut urgens utilitas aliquem recipi swadeat et requirat, quod tamen nisi cum nostra licencia fieri volumus et iuxta papalia ordinis instituta*.³⁶⁹ Cisterciáci se tak mohli bránit přijímání zchudlé šlechty, jejíž členové by si v klášteře zajistili opět život na úrovni.

Po přijetí do kláštera se stal dotyčný zájemcem novicem. Po celý rok se měl učit pravidlům řádového života. Nejednou vizitátor nabádá představené, aby při dohlížení na řádovou kázeň zvláště novice a mladší bratry drželi pod přísnějším dohledem.³⁷⁰ Během noviciátu se mladý cisterciák rovněž vzdělával, zvláště v latině a Písmu. V Hradišti plaský vizitátor nařídil: *quod iuvenes in colloquiis literaliter loqui debeant et latine, et quod singuli eorum singulas auctoritates de sacra pagina proferre debeant*.³⁷¹

Jak získávali cisterciáci vzdělání? Po počátečním odmítavém postoji se i tento řád zapojil do vzdělávání svých členů. Tzv. primitivní studia, zahrnující gramatiku a logiku byla dostupná v každém klášteře, který měl alespoň 40 členů v konventu. Pokud bylo mnichů méně, měli nastávající cisterciáci studovat jinde. Dle statut papeže Benedikta XII. z roku 1355 měla

³⁶⁵ Srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 100.

³⁶⁶ Požadavek znalosti latinské četby a psaní *competentia litteraturae* se ustálil až ve 13. století. Dle nařízení generální kapituly z roku 1337 nesměl žádný opat přijímat nikoho, kdo neuměl alespoň číst a neznal latinskou gramatiku. V případech *defectus natalis* mohla generální kapitula udělit dispenz. Obecně tedy stačily pro přijetí do řádu osobní volnost, zbožný úmysl, dobrá tělesná kondice; srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, 94.

³⁶⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 134.

³⁶⁸ Cisterciáci se od počátku bránili oblátům, tedy přijímání dětí; srv. SEIDL, J. N., *Die Gott Verlobung von den Kindern in Mönchs- und Nonnenklöstern oder De pueris oblati. Eine kirchenrechtsgeschichtliche Untersuchung*, 1871). Aby bylo možné nařízení o minimálním věku pro vstup do řádu prosadit a kontrolovat, povolila generální kapitula vizitátorům vyloučit takové novice, kteří svým obličejem a postavou jsou očividně mladší. Ani toto nařízení se nepodařilo úplně prosadit: Mezi mlýnskými kameny se ocitly některé kláštery, když se snažily vyjít vstříc klášterním normám i hospodářské samostatnosti. A přijímali novice mladší osmnácti let. Často to bylo i kvůli fundátorské rodině, která vážala na své donace podmínku, že jejich člen bude přijat *pro monacho* nebo *pro converso* do kláštera, srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 94f.

³⁶⁹ NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 128. Papež Benedikt XII. věnuje přijímání nových členů 19.-21. a 28. kapitolu buly *Fulgens sicut stella* (srv. např. BREM – ALTERMATT 1, s. 240-242, 250).

³⁷⁰ Srv. např. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485; *tamtéž* č. 59, s. 491.

³⁷¹ NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 121.

morimondská větev, tedy i české kláštery, zvláštní *studia primitiva* v Metách. Každý klášter, který měl 18 - 30 členů, tam měl poslat alespoň jednoho studenta a na jeho pobyt samozřejmě finančně přispívat.³⁷² Poté bylo možno studovat generální studia, jež se nacházela při univerzitách, včetně pražské.

Posílat mnichy na generální studia nebylo vždy možné, překážkou mohl být malý počet mnichů, jak nás zpravuje vizitace wilheringského kláštera z přelomu 14. a 15. století. Proto měl být vybrán lektor, který se postará o vhodnou formu náhrady a připraví novicům i kněžím vhodnou četbu: *Item cum utile et rationi consonum sit, ut ubi materia invenitur bene disposita, eidem congrua inserviatur forma, et cum in hac domo propter paucitatem personarum iuvenes ad generale studium transmitti non possint, cum tamen alias bene sint dispositi, quapropter volumus et mandamus, ut ad ipsorum profectum lector eisdem deputetur, qui tempore laboris de lectione ipsis competenti providere ipsis non obmittat, omnibus iuvenibus ac sacerdotibus sub pena panis et aque mandantes, ut eandem leccionem cum diligencia frequentent et prefato lectori recitent temporibus opportunis.*³⁷³

V kláštorech benediktinského i cisterciáckého řádu platilo pro mnichy nesoucí jakoukoliv funkci, pro mnichy jakékoliv národnosti či dosaženého vzdělání stále totéž: „Jakmile je slyšet znamení k hodině, mnich nechá všechno, co měl v rukou, a spěchá co nejrychleji k službám Božím.“³⁷⁴ Slyšíte jej také?

4.2 Homo liturgicus *

„Před službou Boží se nesmí dávat přednost ničemu.“ (RB 43,3)

Každý den v životě mnicha byl (a je) ovlivňován modlitbou a liturgií vůbec.³⁷⁵ Agrární rok hrál v životě kláštera též důležitou roli, ale církevní čas: svátky, neděle i každodenní chórová modlitba, tzv. officium, zůstával prioritní, jak si přál již sv. Benedikt.

Nejen bohoslužba, ale celý běh dne jsou strukturované jako ceremonie, uskutečňované pomocí rituálů a symbolického jednání.³⁷⁶ Hodinky a bohoslužba ovlivňovaly nejen život mnichů,

³⁷² *Fulgens sicut stella*, kap. 31-41. (BREM – ALTERMATT 1, s. 252-268)

³⁷³ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 1, s. 444.

³⁷⁴ RB 43,1.

* Srv. ALTERMATT, A. M., „*Siebenmahl am Tag singe ich dein Lob.*“ *Die liturgische Tagesordnung in einer Zisterzienserabtei einst und heute*, in: Anfänge der Zisterzienser in Süddeutschland, ed. P. RÜCKERT – D. PLANC, Stuttgart 1999, [dále citováno ALTERMATT, *Siebenmahl*] s. 247-263, zde s. 248.

³⁷⁵ Z bohaté literatury srv. k formám liturgie, liturgii a cisterciácké spiritualitě zvláště MIKKERS, E., *Die Spiritualität der Zisterzienser*, in: Die Zisterziense, Stuttgart 1989, s. 129-160; LECLERCQ, J., *Die Spiritualität der Zisterzienser*, in: Die Zisterzienser, s. 149-156; VENTURA, V., *Cisterciácká spiritualita*, in: 900 let cisterciáckého řádu, Praha 2000, s. 11-27; WEINRACH, L., *Die Liturgie der Zisterzienser*, in: Die Zisterzienser [dále citováno WEINRACH, *Liturgie*], s. 157-164; SCHMIDT, A., *Zusätze als Problem des Monastischen Stundengebets im Mittelalter* (Beiträge zur Geschichte des alten Mönchtums und des Benediktinertums 36), Münster 1986, zvl. s. 67-96; CHARVÁTOVÁ, K. – SILAGIOVÁ, Z., *Fiant festa per ordinem universum. Cisterciácký kalendář bohemikálního původu z první poloviny 13. století*, Praha 2003.

ale i architekturu klášterů, hábit i chování komunity. Liturgie nebyla ohraničena jen na prostor kostela popřípadě kapli infirmária, kde byla nejčastějším hostem. Odrážela se v modlitbě u stolu, v rituálu přijímání hostů, při žehnání před cestou, v rituálu smíření pro exkomunikované, v rituálu, jímž bratři konající týdenní službu v kuchyni i jinde začínali či končili uložené povinnost a v neposlední řadě nalezla své místo při přijímání nového člena do řádu.³⁷⁷

4.2.1 De laude divina

Neboť boží kult je návštěvou andělů zde na zemi [...] jáсотem na výsostech, zní úvodní věta vzorové části wilheringské formulářové sbírky, kterou mohli vizitátoři začít výtky bratřím ohledně liturgie.³⁷⁸ Boží chvále, tedy chórovým modlitbám i slavení eucharistie, byla věnována od počátku řádu značná pozornost. Zpívání žalmů a hymnů mělo lidská slova přivést do souladu s vesmírnou harmonií a sjednotit je se slovy andělů.³⁷⁹ Právě eschatologický rozměr dával konání mnichů konečný smysl, vzpomínka na ztracený ráj byla překryta očekáváním znovuobjeveného ráje.

Stejně jako je zpěv andělů jednotný, požadoval třetí opat Cîteaux Štěpán Harding (†1134) jednotný zpěv i jednotné liturgické knihy pro všechny cisterciáky. Při započaté liturgické reformě se opřel o nejvýznamnější autority: biblický text převzal od Hieronyma (sám Vulgátu revidoval a upravil), hodinky od sv. Benedikta, hymnár dle Ambrosia a čistotu a autentičnost gregoriánského chorálu měly zajistit antifonář a graduál Řehoře Velikého.³⁸⁰ Opat Harding zredukoval značně přebujelou clunyjskou liturgii, ale ke všem požadavkům sv. Benedikta se nevrátil. Opět se sice mělo během týdne přezpívat „pouze“ všech 150 žalmů, jak podrobně popisuje Řehole, ale slavení eucharistie se nekonalo jen v neděli, jak bylo v době sv. Benedikta obvyklé, ale každý den, o nedělích a velkých svátcích byly bohoslužby dvě. Reforma nepřinesla velikou spokojenost, nová generace v čele se sv. Bernardem požadovala ještě větší strohost. Tak vznikl roku 1147 pod vlivem Bernardovým nový antifonář, ale úspěchu se dočkala až třetí kompromisní verze. Smysl práce se však dostavil: bylo dosaženo jednotné cisterciácké liturgie.³⁸¹

³⁷⁶ Srv. HÄUSSLING, A. A., *Ritus III. Christliche Liturgie*, in: Historisches Wörterbuch der Philosophie, sv. 8, Basel 1992, sl. 1058f.; BIENDARRA, A. – OBERSTE, J., *Der Prior bei den Cluniacensern. Soziale Kontrolle und Kommunikation im Wandel von 11. bis 13. Jahrhundert*, in: Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation im Mittelalter und Früher Neuzeit (Norm und Struktur 7), ed. H. DURCHHARDT – G. MELVILLE, Köln 1997, s. 139-171.

³⁷⁷ Srv. jednotlivé kapitoly Benediktovy řehole: RB 43,13-17; 53; 67; 44; 35; 38; 58. Viz též ALTERMATT, *Siebenmal*, s. 254.

³⁷⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 2 (*De laude divina*), s. 234.

³⁷⁹ Srv. DUBY, G., *Der heilige Bernhard und die Kunst der Zisterzienser*, Stuttgart 1981 [dále citováno DUBY, *Bernhard*], s. 41.

³⁸⁰ Srv. PFISTER, P., *Liturgie und Klosterbaukunst bei den Zisterziensern*, in: Spiritualität und Herrschaft, ed. O. H. SCHMIDT – H. FRENZL – D. PÖTSCHKE (Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser 5), Berlin 1998 [dále citováno PFISTER, *Liturgie*], s. 58-85, zde s. 63.

³⁸¹ Srv. WEINRICH, *Liturgie*, s. 157-164.

Každé z osmi officí se v návaznosti na Benediktovu řeholi skládalo z žalmů, doplněných krátkými čteními (ve vigiliích byla čtení delší), hymny a modlitbami.³⁸² Nedělní a sváteční officia byla rozšířena o biblická kantika a čtení Evangelia během vigilií. Tak se během svátečních vigilií četlo celkem 12 čtení. Pod velkými svátky se – dle slov vizitátora – rozumí: Narození Páně, Velikonoce, Letnice, dále 4 slavnosti Panny Marie a svátky apoštolů a mučedníků.³⁸³ Průběh hodinek i mší, chování přítomných řeholníků i konkrétní texty, našly své podrobné zpracování v dokumentu *Ecclesiastica officia*.³⁸⁴ Ebrašský opat při vizitaci Wilheringu nařídil, aby se při vigiliích dodržovalo všech dvanáct čtení. Nejedná se zde zřejmě o všechny vigilie včetně všedních dní, ale opravdu o sváteční. Dále totiž opat pokračuje důrazem na hymnus *Te Deum laudamus*, který byl součástí právě zmiňovaných slavnostních officí: *a zpívající chválu v hymnu Te Deum laudamus jak v chóru tak v infirmáriu a také na ostatních místech všechen dík ať přinášejí pokleknutím k verši tohoto hymnu, rozumí se: Te ergo quesumus tuis famulis subveni, quos precioso sangwine redemisti*.³⁸⁵ Slavnostní ráz podtrhovalo i napomenutí k důstojnému přednesu, který v srdcích zpěváků žalmů i těch, co naslouchají, vyvolá milost zbožnosti: *adicientes, ut sollempnitas divini officii cantando et legendo et maxime nocturna laus cum tanta distincionis mora peragatur, ut ex hoc in cordibus psallencium et audiencium talis possit devocionis gracia excitari, per quam et apud deum condigna retribucio, apud homines salubris edificacio suscitetur*.³⁸⁶

O udržení jednotné liturgie – nejen ve slavnostní dni, jak bylo právě ukázáno – se starala generální kapitula i vizitátoři. I při péči o Boží službu (*divinum officium*) bylo nutno dbát v první řadě na mravy, které, jak poznamenává wilheringský vizitátor, nechávají zazářit v liturgii odlesk její nebeské krásy: *Quoniam sancte religionis spectaculum celesti se pulchritudini configurans tanto se in subditorum moribus clarius resplendescit, quanto per maiorum pia studia et vitam exemplarem cuiuslibet indecencie ruga vel macula submovetur [...]*.³⁸⁷ Otec-opat nejednou připomínal, že dodržování mnišské kázně v chóru znamená v první řadě přítomnost během celé chórové modlitby, mnich nemá odcházet bez zjevné příčiny nebo bez svolení představených. [...] *Proto určujeme, aby byla boží služba všemi pečlivěji slavena jak v denním tak v nočním čase a*

³⁸² Schéma liturgického dne navazovalo na 119. žalm, v němž žalmista zpívá o chvále Boha uprostřed noci i sedmkrát denně, srv. Ž 119,62.164. Tím bylo docleno neustálé modlitby, která má svůj předobraz rovněž v Písmu, Lk 18, 1; 1 Tes 5,17. Srv. kapitoly o společné modlitbě: RB 8-20.

³⁸³ Srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 6, s. 594f. Během vývoje řádu se počty slavností zvětšovaly i jinak měnily.

³⁸⁴ S využitím informací z dokumentu *Ecclesiastica officia* srv. úvodní studii editorů o výstavbě jednotlivých officí: EO, s. 25-27. Popis chórových modliteb též JAN, L., *Řeholník*, in: *Člověk českého středověku*, ed. M. NODL - F. ŠMAHEL, Praha 2002, s. 166-191, CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, s. 23-32. Časy hodinek mají i svůj symbolický výklad, odkazují na dějiny spásy: tercie upomíná na Letnice, kdy o třetí hodině sestoupil Duch sv. na apoštoly a přítomné ženy, nony jsou připomínkou smrti Ježíše; laudy, tedy ranní chvály, jsou slaveny při východu slunce, které symbolizuje zmrtvýchvstalého Krista; nešpory jsou naproti tomu slavnostní díkuvzdání při západu slunce; srv. ALTERMATT, *Siebenmahl*, s. 254.

³⁸⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 387.

³⁸⁶ *Tamtéž*, XIX, č. 5, s. 593.

³⁸⁷ *Tamtéž*, XIX, č. 2, s. 589.

žádný od této služby, zvláště ode mše, ať nehodlá odcházet z jakékoliv příčiny, jestliže není nutně patrná a jestliže povolení převora nebo podpřevora neurčí výjimku.³⁸⁸ Rozptylování od konventních mší či hodinek nemělo být trpěno ani hodnostářům.³⁸⁹

Snad ani v jednom případě nezapomněli vizitátoři připojit trest, nejčastěji se jednalo o odepření porce vína v ten samý den, kdy se bratr provinil. Bez vína zůstal každý, kdo přišel na slavnostní Boží službu (tedy i hodinky) až po zpěvu Gloria³⁹⁰ nebo kdo nepřišel vůbec.³⁹¹ Řeholník odcházející z chóru dříve, než bylo možné, měl být poprvé napomenut, podruhé již potrestán třemi dni lehkého hříchu, z toho jeden den o chlebu a vodě.³⁹² Žďárští mniši měli být potrestáni kromě postu o chlebu a vodě ještě tělesným trestem.³⁹³

Neméně důležitým požadavkem byla pozornost při čtení a zpěvu, aby bez zbytečných prodlev jméno Boží mohlo být chváleno: *Ať sloužení náboženských obřadů se při čtení a zpěvu tak řídí, aby nedocházelo k hlasitým narušením a neshodování se hlasů [...], aby Bůh byl uctíván s náležitou pokorou a aby lenost vlažných ve víře byla povzbuzena k milosti.*³⁹⁴ Naprosto totožné nařízení jako ve vysebrodské vizitace z roku 1354 nalezneme i v listině z kláštera Säusenstein, která je jen o pouhých pět měsíců mladší.³⁹⁵ Otec-opat Wernhard z Wilheringu vyšel při sepisování ze vzorové části wilheringské formulářové sbírky: *Volumus, ut divine celebritatis officium in cantando et legendo moderetur taliter, ut exclusis clamoribus et vocum dissonanciis adeo decenti modo in posterum peragatur, ut deus cum honore debito veneretur tepidorumque pigricia ad devocionis gratiam nichilominus excitetur.*³⁹⁶ Kromě této shody pojednává každá vizitace o jiných prohřešcích, které zjevně vycházejí z aktuální situace, kterou vizitátor v klášteře poznal.

Kvalitní zpěv, který vizitátoři požadovali, byl závislý na dostatečném počtu zpívajících mnichů. Při malém počtu mnichů v chóru (jak uvidíme dále méně jak deset) neměly být zřejmě hodinky odzpívány, ale pouze zpívavě odříkány, tedy předneseny na jednom tónu s poklesnutím hlasu na konci verše. Tomu by odpovídalo nařízení wilheringského vizitátora, který s odvoláním na reformu vedenou sv. Bernardem, aby byla zachována umírněnost zpěvu, nařizuje zachovávat vážnost zpěvu při všech hodinkách, ale zároveň dodává, aby vigilie významných svátků byly minimálně deseti mnichy slavnostněji přezpívány, tedy zpívány se vším, co podtrhuje krásu gregoriánského chorálu: *Volumus eciam, quod singulis diebus de cetero hore canonice tonaliter decantentur, cum morositate tamen et gravitate vocum, ut iuxta formam beati Bernardi patris*

³⁸⁸ TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 444. Podobně srv. TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 1, s. 588.

³⁸⁹ *Tamtéž*, XX, č. 57, s. 489; k průběhu slavnostní bohoslužby srv. EO 53.

³⁹⁰ *Tamtéž*, XX, č. 55, s. 487; srv. EO 68, 25. Bez vína měl být i každý, kdo se neúčastnil vigílií častěji jak jednou týdně, viz. *Tamtéž*, XXI, č. 63, s. 122. S možností neúčasti na vigílii maximálně jednou týdně se setkáváme i v Hradišti, viz. NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122.

³⁹¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 4, s. 591; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 1, s. 443f.

³⁹² TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 134. Podobně TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 4, s. 447.

³⁹³ NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 127.

³⁹⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 58, s. 490. O pobídce nezdržovat při čtení i odpovědích viz. *tamtéž*, XX, č. 55, s. 487.

³⁹⁵ *Tamtéž*, XX, č. 59, s. 491.

³⁹⁶ *Tamtéž*, XIX, kap. 2 (*De laude divina*), s. 234.

*nostrī mediocritas observetur, hoc annexo, ut in precipuis festis, videlicet nativitatis Christi, pasche, penthecostis, nec non in quatuor sollemnitatibus beate virginis et quando magne festivitates occurrerint apostolorum ac martirum, si X numero in choro fuerint vel plures, vigilie sollemniter decantetur.*³⁹⁷

Ve Vyšším Brodě se setkáme s podobným požadavkem na minimální počet zpěváků: *Ať jak v denní tak noční hodince nejméně 10 nebo alespoň 8 osob v chóru zpívá.*³⁹⁸ Ostatní mohli být v kapli infirmária nebo jinde mimo klášter. Ebrašský vizitátor mohl zohlednit zřejmě početně silnější konvent, když ve Wilheringu stanovil, *aby boží služba v chóru a infirmáriu zbožně byla v denních i nočních hodinách vykonána, ne s méně jak dvanácti osobami.*³⁹⁹ Mniši kláštera Engelszell měli o slavnostech světců náležitě zachovávat *punctum* k prvním nočním žalmům ve vigiliích nebo nešporách, pokud jich bude v chóru alespoň šestnáct.⁴⁰⁰

Pod trestem o chlebu a vodě měli zvláště mladí mniši a řeholníci s nižším svěcením doplňovat nedostatky ve zpěvu (i čtení).⁴⁰¹ Po patřičné pauze a náležitém prostoru pro oddechnutí neměli velehradští cisterciáci zapomínat na součást officí - litanie (*Kyrie eleison*).⁴⁰² Poslední výtka, se kterou se ve vizitacích ohledně hodinek setkáváme, je směřována do Zlaté Koruny. Novicové nebo mladí mniši, kteří neradi plní všechna svá officia, nemají ani reptat ani se nechávat zastupovat, jinak ať počítají s trestem o chlebu a vodě.⁴⁰³

4.2.2 Slavení eucharistie

Kromě kanonických hodinek patřilo pod Boží službu samozřejmě i slavení eucharistie s přijímáním proměněného chleba a vína. Při založení kláštera v Cîteaux přejali cisterciáci ritus, který byl používán v jeho okolí. Tak se základem liturgie stal římsko-galikánský ritus, který byl v 11. a 12. století na území dnešní Francie velmi rozšířený. Až do roku 1618 byla eucharistie z větší části slavena podle tohoto ritu. Poté přijala generální kapitula římské kánony. Postoje i gesta měly být zachovávány, ale i je mniši postupně opouštěli ve prospěch římského ritu.

³⁹⁷ *Tamtéž*, XIX, č. 6, s. 594f. Důraz na zřetelný důstojný přednes v chóru srv. ve vyšebrodské vizitaci, Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

³⁹⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 55, s. 487.

³⁹⁹ *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 120. Při malém počtu bratří mohlo být zřejmě officium zkráceno a hodinky zjednodušeny. Vizitátor kláštera Kamenz zaznamenává k roku 1463 povinnost vrátit - až bude v klášteře minimálně 14 bratří - zkrácené *officium divinum* do normálu, tzn. včetně matutina, laud, prim a dalších hodinek, včetně hodinek k Panně Marii, ani *officium defunctorum* nebude nadále zkrácené. Srv. GRÜGER, H., *Die monastische Disziplin der schlesischen Zisterzienser von Anbruch der Reformation*, in: Cîteaux 24 (1973) [dále citováno GRÜGER, *Disciplin*], s. 209-249, zde s. 229f.

⁴⁰⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 63, s. 123: *Insuper festivitibus et nataliciis sanctorum, dum sedecim personarum numerus in choro fuerit, ad psalmos primi nocturni in vigiliis et ad vespervas punctum teneri volumus, prout alibi laudabiliter observatur.* K průběhu vigilií viz. EO 68, nešpory viz EO 78.

⁴⁰¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 69, s. 125.

⁴⁰² NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123.

⁴⁰³ *Tamtéž*, č. 14, s. 120.

Cisterciáci si zakládali na jednoduché liturgii, na kostelech bez jakýchkoliv ozdob a liturgických nádobách bez nánosu drahého kovu.⁴⁰⁴ Již *Exordium parvum* zakazovalo vyzdobené liturgické nádoby. Maximálně kalich mohli být pozlacený (ale ne masivně) či stříbrný. Všechno ostatní bylo z železa nebo mědi. Ornáty, kněžské oděvy, byly rovněž bez zlata i stříbra, jednoduchého střihu i jednotných barev. Jen pro štolu nebo manipul dovoleno hedvábí.⁴⁰⁵ U oltářů směly stáły jen svíce. Tato strohost nevydržela dlouho a cisterciáci začali již ve 13. století používat bohatě zdobená roucha i liturgické nádoby, kostely i jejich vnitřní vybavení ztrácely svoji původní strohou a jednoduchou krásu. Vizitace z poloviny 14. století zmiňují jen mírně zdobené oltáře, jejichž péče ležela, stejně jako péče o svíce, na bedrech sakristánových.⁴⁰⁶ I české kláštery však nabývaly bohatství, které při husitském hnutí prozřetelně uchovávaly v jiných kláštorech.

Vraťme se nyní k samotnému slavení eucharistie. Jedná se, stejně jako v otázce cisterciácké liturgie obecně, o složitou otázku, která nemůže být na následujících stránkách kompletně vyložena. Přesto považuji za nutné, alespoň základní informace k jednotlivým otázkám zmínit, abychom mohli zprávy obsažené ve vizitačních protokolech zasadit do širšího kontextu. A to i za cenu velkého zjednodušení, kterému se v tomto případě nelze vyhnout. Přitom je třeba mít stále na paměti, že obecné předpisy pocházející z počátečního období existence řádu a vizitační protokoly datované do 14. století odrážejí velmi rozdílná období. Základní a nejdůležitější informace k slavení liturgie obsahuje *Ecclesiastica officia*. Tato ustanovení byla však dále doplňována a konkretizována díky závěrům jednotlivých generálních kapitul. Rovněž v kodifikacích řádového práva se odrážejí. Vizitační protokoly proto nemusí vždy zrcadlit prvotní ustanovení zakladatelů řádu, ale jeho pozdější upřesnění, respektive některé z jeho pozdějších upřesnění. Samotný vývoj cisterciácké liturgie, nejen její samozřejmě důležité počátky, by si zasloužil větší pozornost historiků i teologů.

Dle dokumentu *Ecclesiastica officia* byly v cisterciáckých kláštorech v neděli a o velkých svátcích, kdy byli přítomni i konvrši, slaveny dvě mše denně, v ostatní dni pouze jedna. Kromě toho se již v počátcích řádu setkáváme i se soukromou mší, kterou mohl kněz sloužit i u některého z bočních oltářů.

Vizitacemi ze 14. století se jako dlouhá nit táhne nabádání vizitátorů, aby se kněží nevyhýbali slavení eucharistie několikrát do týdne. Jak často, je v listinách věc značně variabilní. *A protože mnichům, kteří se službě Boží odevzdávají, prospívá posvěcená svátost Těla Páně, která je proti podnětům zvláštních zlých duchů pevná ochrana, nařizujeme ji častěji vysluhovat a*

⁴⁰⁴ Podrobný popis zakládající se nejen na pečlivém studiu dokumentu *Ecclesiastica officia* viz. SCHNEIDER, F., *Vom alten Meßritus des Cistercienser Ordens*, in: CistC [dále citováno SCHNEIDER, F., *Meßritus*] 37 (1925), s. 145-152, 171-175, 194-200, 220-227, 245-247, 272-275; 38 (1926), s. 7-14, 37-40, 63-68, 98-101, 128-134, 181-187, 218-224, 252-255, 282-285, 314-317, 347-351; 39 (1927), s. 4-10, 36-40, 69-71, 108-115, 136-140, 155-165, 192-200, 228-232, 265-268, 298-303, 337-342, 374-380.

⁴⁰⁵ Srv. PFISTER, *Liturgie*, s. 69; SCHNEIDER, F., *Meßritus*, 38 (1926), s. 183-185.

⁴⁰⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 58, s. 490: *Item cum omnia ad divinum cultum pertinencia respicienda sint studio diligentí, sacriste, qui pro tempore fuerit, committimus seriose, ut omnia altaria melioribus et decencioribus ornamentis, quantocius poterit, diligentí sollicitudine studeat decorare.*

podávat, zní obecná žádost otce-opata ve Vyšším Brodě.⁴⁰⁷ Wilheringský opat nařizuje ve svých dceřinných klášterech, aby každý kněz sloužil mši minimálně třikrát do týdne.⁴⁰⁸ V samotném Wilheringu stanovuje ebrašský opat povinnost celebrace minimálně čtyřikrát do týdne: *statuimus [...], ut missarum celebratio ab omnibus sacerdotibus sic frequentetur, ut ad minus quilibet in conventu existens quatuor missas nullo modo in septimana legere obmittat.*⁴⁰⁹

V českých klášterech, vyjma Vyššího Brodu, byly požadavky mnohem nižší: plaský opat připomíná velehradským kněžím slavit eucharistii minimálně dvakrát do týdne⁴¹⁰ a nepomucký vizitátor ve Žďáru hovoří dokonce jen o jedné mši týdně slavené každým knězem.⁴¹¹ Denní celebrace nebyla z počátku u cisterciáků obvyklá. V kostele se sice denně sloužila konventní mše, ale koncelebrace, jako ji známe dnes, ještě dlouho nebyla, takže kněz, měl-li slavit eucharistii, musel ji slavit sám. Jak často se tak mělo dít, zůstávalo neurčeno, teprve roku 1601 ustanovila generální kapitula pro každého kněze povinnost minimálně dvakrát do týdne sloužit bohoslužbu, až později se stala součástí dne každého kněze.⁴¹² Přesto téma častého sloužení mše leželo vizitátorům na srdci. Nakolik souvisejí pobídky ke stále častějšími slavení eucharistie s *devotio moderna*, by stálo za podrobnější bádání.

Tresty za méně časté sloužení mše, než vizitátor určil, se u všech vizitátorů vesměs shodují. Kněz byl většinou prohlášen v kapitule, napomenut a potrestán navíc jednodenním postem o chlebu a vodě. Tělesným trestem a odejmutím porce vína (v jiných případech i sobotní pitance) měl být potrestán následující den každý, kdo v klášteře Säusenstein zanedbal týdenní mši k Panně Marii nebo zemřelým z řádu.⁴¹³

Slavení eucharistie mohli být v klášterech přítomni i laici. Těm byla určena kaple v bráně klášterů, neboť cisterciáci chtěli nechat své kostely před laiky zavřené. Všichni lidé, kteří přicházeli na fortnu, včetně hostů kláštera a dobrodinců, neměli vstupovat do klášterního kostela, ale zůstat v kapli v bráně. Bylo jen otázkou času, kdy se zde začnou konat i nedělní a sváteční bohoslužby (zvláště pro světské klášterní příslušníky, tedy děvečky aj.), kterých se měl dosud každý účastnit ve svém farním kostele. Tento čas nastal roku 1233, kdy vydala generální kapitula na žádost některých opatů nařízení, které klášterním kněžím dovolovalo zvěstovat pro ně slovo

⁴⁰⁷ *Tamtéž*, XIX, č. 2, s. 589.

⁴⁰⁸ Srv. *Tamtéž*, XX, č. 57, s. 489; *tamtéž*, XX, č. 59, s. 491; *tamtéž* XXI, č. 61, s. 120 (vizitace Wilheringu ebrašským opatem); *TÝŽ*, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 444: *precipimus, ut omnes et singuli ad minus tres missas legant*; totožné nařízení srv. *tamtéž* č. 3, s. 446; *tamtéž*, č. 1, s. 443. Pobídku k častější celebraci směřoval wilheringský opat i všem, kteří pobývají v klášteře déle jak tři dni a mši přesto neslouží, viz. *TÝŽ*, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589. Minimálně třikrát týdně mají sloužit i řeholníci ve Vyšším Brodě, *neboť svátost Těla a Krve Páně je naše cesta*. Současně jsou mniši nabádáni k přijímání i neopomíjení zpovědi, srv. Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105.

⁴⁰⁹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 69, s. 125.

⁴¹⁰ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123.

⁴¹¹ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125.

⁴¹² SCHNEIDER, *Meßritus*, 39 (1927), s. 338f; k časům soukromé mše viz EO 59.

⁴¹³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 59, s. 492. Cisterciácká liturgie byla ovlivněna několika formami zbožnosti. Jak popisuje *Ecclesiastica officia*, jednalo se o každopáteční bohoslužbu sv. Kříže, votivní mši k Panně Marii a památku zemřelých (tedy mše za zemřelé spolubratry. ale i anniversaria –vzpomínky za zemřelé – za dobrodince řádu). Tyto mše měly své místo každý týden.

Boží i o nedělích a svátcích.⁴¹⁴ Bohoslužba probíhala samozřejmě i zde v latině, proto kladli vizitátoři důraz na kvalitní kázání, minimálně ve Wilheringu: *Dodáváme, aby sedm kněží nyní v jednotlivých poznačených nedělích v kapli blízko brány lidu boží slovo kázalo se svědomitou pečlivostí. Z těchto jestliže někdo bude neposlušný [...], v následující den ať je bez výjimky potrestán trestem o chlebu a vodě a také v kapitule ať přijme řádový trest.*⁴¹⁵

Existence kaple v bráně, zasvěcené sv. Marii Magdaleně, je doložena i ve Vyšším Brodě. Celebrantovi vizitátor vytyká, že se zde k pohoršení přítomných baví s mnohými lidmi: *Rovněž jsme se na základě zjevných a určitých svědectví dozvěděli, že někteří kněží chtějíc sloužit mši v bráně, při příchodu nebo odchodu od oltáře rádi se neuctivě baví se stojícím lidem obojího pohlaví, skrze což je přihlížejícím plozeno pohoršení. Nařizujeme tedy, ať je tohoto přečinu celebrujících vyvarováno a za naprostého ticha ať vyhledávají [možnost] odejít a vstoupit zpět.*⁴¹⁶

S pravidelnými bohoslužbami obdržela kaple v bráně větší význam. Záhy byly zřízeny a vysvěceny nové oltáře. Ani tím se vývoj kaple nezastavil. Dalším krokem bylo přeložení nedělních a slavnostních bohoslužeb do kostela, zpočátku jen pro muže, ženy nadále směly navštěvovat jen kapli u vchodu kláštera.⁴¹⁷

Ve 14. století vykonávali cisterciáci správu i v četných okolních farnostech, ačkoliv se této povinnosti (i výhodě) první cisterciáci bránili. Například klášter ve Vyšším Brodě získal od svého založení do husitského hnutí patronát k patnácti farám a minimálně od poloviny 14. století je obsazoval svými mnichy.⁴¹⁸

Se slavením eucharistie neodmyslitelně souvisí přijímání nejen knězem, ale i ostatními přítomnými. Vše jako připomínka ustanovení večere Páně. „Když jedli, vzal Ježíš chléb, požehnal, lámal a dával učedníkům se slovy: ‚Vezměte, jezte, toto jest mé tělo.‘ Pak vzal kalich, vzdal díky a podal jim ho se slovy: ‚Pijte z něho všichni. Neboť toto jest má krev, která zpečetňuje smlouvu a prolévá se za mnohé na odpuštění hříchů.‘“⁴¹⁹

⁴¹⁴ MÜLLER, G., *Die Kapelle bei der Klosterpforte* in: CistC 33 (1921) [dále citováno MÜLLER, *Kapelle*], 81-84, zde s. 82. Bez pozornosti by neměl zůstat ani fakt, že se tak stalo v době sílícího působení nových žebrevých řádů.

⁴¹⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 69, s. 125.

⁴¹⁶ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 486: *Item clamosa insinuacione intelleximus aliquos volentes in porta missam legere eundo et recedendo de altari irreventur se habere in confabulationibus populi astantis utriusque sexus, per quod scandalum intuentibus generatur. Ecclesia sancte Marie Magdalene in portam* se objevuje i v listině kardinála kněze Pilea z roku 1379, kdy byly uděleny odpustky všem jejím návštěvníkům, srv. PANGERL, UBH, č. 155, s.178f.

⁴¹⁷ MÜLLER, *Kapelle*, s. 83; O ženách vstupujících i za brány opatství srv, kap. 4.5.1. Od té doby, co se bohoslužby začaly i pro laiky konat v klášterním kostele, ztratila pochopitelně kaple v bráně svůj význam. Pro její další udržování nebylo vynakládáno žádné úsilí, neboť byla přebytečná. Tak se postupně rozpadala až se podstupně rozpadla úplně či zanikla při přestavbách v 17. a 18.stol. Kaple v bráně se přesto v některých kláštorech dochovala dodnes, např. v Neuzelle.

⁴¹⁸ Roku 1402 si Jindřich III. z Rožmberka nechal od papeže Bonifáce IX. převést výkon patronátních práv na sebe a své potomky. Vyšebrodským opatům tak zbylo pouze právo nově prezentovatované faráře potvrdit. Na téme *Patronáty vyšebrodského kláštera* vznikla na Ústav českých dějin, FF UK v semináři paní B. Zilynské práce P. ŘEZNÍKA, kde jsou na základě *Libri confirmationum* přehledně uvedeny všechny patronáty kláštera, jednotliví faráři - mniši, doba výkonu úřadu i případná příčina odchodu. Od autora je možné očekávat pokračování v bádání u tohoto tématu.

⁴¹⁹ Mt 26,26-28.

Přijímání Těla a Krve Páně bylo v cisterciáckých kláštorech běžné pro všechny mnichy až do roku 1261.⁴²⁰ Poté bylo přijímání z kalicha mnichům bez svěcení i laickým bratrům zakázáno. Ať již pod jednou nebo pod obojí způsobou měli mniši přistupovat k přijímání většinou jednou za měsíc, jak hovoří předpis generální kapituly z roku 1134: *Singulis mensibus communicent, nisi quem abbas certa de causa crebrius vel rarius accedere judicaverit.*⁴²¹ Většinou se tak dělo v neděli nebo ve svátek. Tomu bylo uzpůsobeno i množství proměňovaných hostií. Ve všední dni používal celebrant jen jednu větší hostii, kterou podle tehdejších zvyklostí dělil na tři stejně velké části. Pokud některý z bratrů i v tento den výjimečně k přijímání přistupoval, odlomil mu ze třetího dílu, který byl určen pro přijímání *ministri*.⁴²² Konvrši přijímali eucharistii, jak uvádí *Usus conversorum* z poloviny 12. století, sedmkrát ročně o velkých církevních svátcích, jimiž byly Vánoce, Hromnice, Zelený čtvrtek, Velikonoce, Letnice, Narození P. Marie a svátek Všech svatých.

Vizitace příliš konkrétních zmínek nenabízejí. *Ministri*, tedy mniši přítomní s knězem v presbytáři, měli ve Wilheringu nařízeno, aby přijímali alespoň jednou do týdne.⁴²³ Jindy jsou mniši s nižším svěcením, tedy akolyté, podjáhni nebo jáhni, nabádáni, aby přijímali v obvyklých časech: *Et quia ad sacre communionis frequentiam ante omnia puritas consciencie requiratur, sub debito sancte obediencie precipimus, ut [...] inferiores gradus temporibus debitis et consuetis communionem sanctam recipiant semelque in septimana fidelem.*⁴²⁴

S možností přijímat eucharistii souvisí i svátost smíření, která jí často měla předcházet. *Ecclesiastica officia* uvádí možnost zpovědi pro mnichy každé ráno v kapitulní síni, než začaly primy, nebo jindy v osobním hovoru s opatem či pověřeným zpovědníkem.⁴²⁵ Kromě *capitulum culparum* se tedy setkáváme i s osobní, ušní zpovědí. Již sv. Benedikt si byl vědom toho, že existují otázky, s nimiž se má mnich svěřit pouze a jenom zpovědníkovi, ne celému společenství: „Kdyby však byla příčina hříchu skryta v duši, ať ji vyjeví jen opatovi nebo někomu z duchovních otců, který dovede léčit rány své i cizí, aniž je odhalí a prozradí.“⁴²⁶

Opat nebyl od práva zpovědi díky možnosti delegace oproštěn zcela, minimálně dvakrát ročně se každý bratr měl zpovídat ze svých hříchů u něho.⁴²⁷ Striktní zákaz přijímat zpověď platil

⁴²⁰ O průběhu přijímání srv. EO 59; podrobně též SCHNEIDER, *Meßritus*, 39 (1927), s. 192-200; MÜLLER, G., *Vorschriften des Ordens über den Empfang der hl. Kommunion*, in: CistC [dále citováno MÜLLER, *Vorschriften*] 20 (1908), s. 24-29, 59-61, 85-92; JAEGER, J., *Klosterleben im Mittelalter. Ein Kulturbild aus der Glanzperiode des Cistercienserordens*, Würzburg, 1903, s. 10f; HÄUBLING, A. A., *Mönchskonvent und Eucharistiefeyer. Eine Studie über die Messe in der abendländischen Klosterliturgie des frühen Mittelalters und zur Geschichte der Messhäufigkeit* (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 58), Münster 1973, zvl. s. 18-31. Záhy se obvyklým stalo přijímání každý týden.

⁴²¹ CANIVEZ 1, 1134/12.

⁴²² Srv. SCHNEIDER, *Meßritus*, 39 (1927), s. 194; první díl ze tří byl vhozen do kalicha, druhý přijímal celebrant.

⁴²³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 120. Jako *ministri* (přísluhující) jsou většinou označováni podjáhni a jáhni.

⁴²⁴ TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 444, totožné nařízení srv. *tamtéž* č. 3, s. 446.

⁴²⁵ EO 70,89-96.; 72,9-12; 110,9. Těžké provinění, *criminalia*, mohl rozhřešit jen opat; srv. EO 111,17f. Z literatury srv. HOFMEISTER, *Beichtrecht*, s. 45-50; MÜLLER, *Vorschriften*.

⁴²⁶ RB 46,5f.

⁴²⁷ Srv. CANIVEZ 2, 1233/5; kodifikace z roku 1237 snižuje interval na jedenkrát ročně, srv. LUCET 2, Dist. VI/4.

nejen pro kněze jiných řádů, ale i pro otce-opata jindy než v čas vizitace.⁴²⁸ Zpověď byla doporučována jednou týdně, pro konvrše to byla zvláště sobota, nebo jiný den před větším svátkem, neboť zpověď sloužila i jako příprava na přijímání, k němuž v těchto dnech mohli přistupovat. Konkrétní popis obsahuje až kodifikace z roku 1237: opati a mniši se měli zpovídat minimálně jednou týdně a totéž platilo pro konvrše. Laičtí bratři dlící v grangiích měli využívat ke zpovědi kolemjedoucího opata, převora nebo magistra *conversorum*, který jim konal kapitolu.⁴²⁹

Pokud vizitátor ve 14. století na povinnost zpovědi upomíná, stanovuje oddanou, úplnou a svátostnou zpověď v souladu s nařízeními řádu jednou do týdne: *semelque in septimana fidelem, integram ac devotam confessionem suorum peccatorum nullatenus facere obmittant*.⁴³⁰

4.2.3 Lectio divina

Duchovní četba je další prvek tvořící spiritualitu Benediktovy řehole. Více než o četbu za účelem studia se jedná o rozjímání. Již církevní Otcové a u cisterciáků zvláště sv. Bernard pokládali při četbě za důležité tři kroky: *lectio, meditatio, oratio* (čtení, rozjímání, modlitbu). *Sám Pán praví: Hleďte a naleznete, tlučte a otevře se vám (Mt 7,7). Hleďte čtením, naleznete rozjímáním, tlučte modlitbou a bude vám otevřeno nazíráním*.⁴³¹ Nejprve je text přečten, při meditaci se jím mnich znovu zaobírá a rozvíjí jeho myšlenky. Modlitba je vlastní cíl *lectio divina*, ona se vši silou pozvedá k Bohu, lidské srdce jí odpovídá na přečtené Boží slovo.

Z popsaného přístupu k *lectio divina* vyplývá snaha přiblížit se psanému, bez spěchu. Jedná se o pozvolné čtení, které pomáhá najít osobní kontakt k Bohu, zapomeňme na získávání znalostí, které si dnešní člověk většinou za čtením představí. Mnich se nestará o to, co může udělat s přečteným textem, ale co tento text činí s ním.⁴³²

Četba probíhala nejčastěji v lavicích v severním křídle křížové chodby, kde byl dostatek světla. Bratřím se mohly rozdělovat komentáře k Písmu od církevních Otců, komentáře k Řeholi, Životy svatých, díla církevních otců či historické knihy.⁴³³ Všechny tyto knihy přechovával kantor ve výklenku před vstupem do kostela z křížové chodby. Při četbě mělo panovat naprosté ticho, jen mnich, který se připravoval na týdenní četbu u stolu, se mohl co nejstručněji na něco zeptat.⁴³⁴

⁴²⁸ Např. CANIVEZ 1, 1154/15; CANIVEZ 2, 1287/4.

⁴²⁹ LUCET 2, Dist. VI/4.

⁴³⁰ Např. GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 444. Jiné ustanovení se odrazilo ve vzorové části wilheringské formulářové sbírce, v listinách samotných se neobjevuje: *Quia vero sacramentorum adhesionem salus anime roboratur, statuimus, ut quecumque dominarum in futurum XIII dies ad minus neglexerit confiteri pro qualibet vice in capitulo corporalem recipiat disciplinam*. TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. b-2 (*De confessione*), s. 244.

⁴³¹ *Scala paradisi, Stupně k ráji*, Kostelní Vydří 1996, s. 9.

⁴³² Srv. PFISTER, *Liturgie*, 68; k významu *lectio divina* v klášterech viz. SPAHR, K., *Die Lectio divina*, in: Und sie folgten der Regel St. Benedikts. Die Zisterzienser und das benediktinische Mönchtum, Köln 1981, s. 334-347; HAUKE, H., *Der Stellenwert des nichtliturgischen Lesens im Mönchsleben des Mittelalters*, in: Viva vox und ratio scripta, [dále citováno HAUKE, *Stellenwert*] s. 119-134.

⁴³³ Srv. dochovaný seznam z benediktinského opatství Farfa, dle Lawrence, *Dějiny*, s. 144.

⁴³⁴ HAUKE, *Stellenwert*, s. 121. K četbě u stolu srv. tamtéž, s. 126-129; MÜLLER, G., *Die Tischlesung*, in: CistC 25 (1913), s. 161-167.

Duchovní četbu zmiňují vizitátoři většinou jen mezi obecnými napomenutími k dodržování kázně, zvláště od mladších bratrů. Wilheringský vizitátor nabádá představené, aby stejně jako ohledně modliteb [...] zaháněli novice k hojně účasti na četbě i k pozornosti textů [...] slovy a také ranami.⁴³⁵ Zároveň nemají být řeholníci příliš vzdáleni, aby se všichni mohli po zaslechnutí zvonu dostavit k četbě do ambitu.⁴³⁶

Zjednodušení obecných ustanovení snad nezjednodušilo pohled na *divinum officium*, hlavní prvek mnišského života. Liturgie tvořila stále hlavní páteř každého dne i v cisterciáckých kláštorech ve 14. století. Ačkoliv nemělo být před Boží službou nic upřednostňováno, vizitátoři ji ne vždy zmiňují na prvním místě. To zaujímá nezřídka starost o klášterní disciplínu, která však s mnišstvím neméně souvisí.

4.3 Klášterní disciplína

„První stupeň pokory je poslušnost bez váhání Vyznačují se jí ti, jimž nic není dražší než Kristus.“ (RB 5,1-2)

4.3.1 De disciplína

Založte klášter, nechte jeho obyvatele rozhodovat podle jejich vlastní vůle a přijďte se podívat o několik let později. Ve většině případů nedopadne takový experiment dobře, neboť jeho účastníci se neshodnou na společném zájmu, každý bude chtít prosazovat svoji vůli. Sv. Benedikt prozíravě sepsal pro mnichy pravidla řádového života, dle kterých měli společně v pokoře žít. Cisterciáci dbali s ještě větší obezřetností na dodržování všech řádových ustanovení, zvláště na dodržování jednoty, čehož jsou i vizitační protokoly dokladem. Proto nás neudiví, že se disciplína a její zachovávání objevuje takřka v každém z vizitačních protokolů. Disciplína, potřebná pro zachování jednoty, je ve vizitacích zmiňována často na prvním místě, ještě před nařízením ohledně liturgie. Disciplína, pokora, poslušnost. Tři pro klášterní život nezanedbatelné požadavky, které se odrážejí ve všech vizitacích.

Poslušnost znamená přijmout slyšené slovo, v samotném výrazu ‚poslušnost‘ je slovo ‚slyšet‘ patrné. „Poslušnost je tedy v zásadě rozhovor. [...] A základní rozhovor se odehrává mezi člověkem a Bohem.“⁴³⁷ Poslušnost prokazují bratři rovněž opatovi i sobě navzájem.⁴³⁸ Bez vzájemné poslušnosti a připravenosti odpouštět by nebylo možné vykonávat nic z toho, o čem

⁴³⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589. Podobně pro všechny srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485.

⁴³⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385. Vzorová část wilheringské formulářové sbírky obsahuje tři nabídky výtek, které nebyly ve studovaných vizitačních protokolech použity; srv. tatmtéž, XIX, kap. 9 (*De lectione*), s. 237f.

⁴³⁷ STEWART, *Modlitba*, s. 64.

⁴³⁸ RB 71; zvláště RB 71,1f.; o pozornosti vůči druhému viz. RB 3; o vzájemné službě, skrze kterou dojdou bratři větší odměny RB 35,1f.; 36,5.

hovoří sv. Benedikt ve své Řeholi.⁴³⁹ Ani přijímat trest, ani zachovat a šířit tolik ceněný klášterní pokoj.⁴⁴⁰ Poslušnost mezi tím stále zůstává jako základní mnišská ctnost. Sv. Benedikt udílí mnichům stručné rady, jak násilí a agresi potlačit, je potřeba mimo jiné zbavit se hněvu, nemilovat haštěřivost a neoplácet.⁴⁴¹

Výše zmíněné příkazy Řehole, tedy spíše neposlušnost vůči nim, byly již ve středověku hojně kritizovány, latinská lyrika nešetří příklady výsměchů. „Mniši brblají mezi sebou o nicotnosti stejně jako hádající se ženy. Na rtech mají hadí jed a užírají se podobně jako hadi. Jako psi jsou plní nevraživosti a se štěkotem se pronásledují. V kostele nebo u stolu, když mají mlčet, hádají se posunky a pohledy. Z toho mají démoni radost. Podávají jim nenávisť, zasívají hněv a sklízí je roztržku. [...] Tímto způsobem opustí mnoho mnichů Boha i klášter, kde slíbili zůstat.“⁴⁴²

Proto byla disciplína nezanedbatelná. Wilheringská formulářová sbírka, respektive její první část plná příkladů pro sepisování vizitačních listin, uvádí disciplínu hned za nejdůležitější kapitolou *De laude divina*. Vizitátoři si mohli vybrat z široké nabídky vět, jimiž mohli uvodit více či méně konkrétní provinění, a také tak činili. *Quoniam monasticarum virtutum observancie suos actores quoad contemplacionis celsitudinem glorificant apud deum reddantque apud homines commendabiles et acceptos.*⁴⁴³ Bylo možné sáhnout i k poetičtější arenze, která nabádá k péči o disciplínu, jež se podílí na světle mnišských ctností stejně jako se hvězdy a souhvězdí podílí na jasů celého slunečního soustavy: *Quoniam sicut corpus solare stellis ceterisque syderibus luminis communicat claritatem, sic exercitium spirituale per maiorum sollertem circumspeccionis sollicitudinem percipit religiose conversacionis gratiam et virtutem.*⁴⁴⁴

Vizitátoři nevycházeli vždy z předloh formulářové sbírky, přesto jejich úvodní slova nijak neztratila na květnatosti, doslova a do písmene. Hojně je mnišská kázeň přirovnávána ke stromu, který přináší své plody pouze tehdy, je-li vzorně opečováván,⁴⁴⁵ nebo je srovnávána s květem, který skoro již uschl, ale má znovu vykvést a přinést plody, aby byl Bohem i lidmi vítaným a mohl se jim stát vzorem a vybroušeným zrcadlem.⁴⁴⁶

⁴³⁹ Srv. RB 71; 4,73; 13,12f.: „Ranní a večerní chvály se však nikdy nesmějí uzavřít, když představený na konci neřekne celou modlitbu Páně tak, aby ji všichni slyšeli. Snadno totiž vyvstávají trny pohoršlivých sporů. Když bratři společně říkají *Odpusť nám, jako i my odpouštíme*, mohou se od těchto zlých sporů očistit.“ Bratři měli být modlitbě Páně přítomni, tak se mohli mimo jiné elegantně vypořádat se spory mezi sebou.

⁴⁴⁰ Srv. RB Prol,17; 34.

⁴⁴¹ Srv. RB 4,9.22-33.65-68.

⁴⁴² SCHÜPPERT, *Kirchenkritik*, s. 97. J. SAYERS viděla v problémech života v klášteře jen zrcadlící se problémy celé společnosti (srv. SAYERS, J., *Violence in the Medieval Cloister*, in: JEH 41 (1990), s. 534-542; zde s. 534nn.

⁴⁴³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 3 (*De disciplina*), s. 235. Srv. použití tohoto vzoru ve vizitaci vyšebrodského kláštera, *tamtéž*, XX, č. 56, s. 487.

⁴⁴⁴ *Tamtéž*, XIX, kap. 3 (*De disciplina*), s. 235. Srv. použití tohoto vzoru ve vizitaci vyšebrodského kláštera, *tamtéž*, XXI, č. 63, s. 122. Tatáž arenga jako v předloze se objevuje ještě v dalších třech vizitacích, srv. *tamtéž*, XX, č. 59, s. 491; *tamtéž*, XX, č. 54, s. 485; *tamtéž* XX, č. 58, s. 491. Poslední dva příklady pocházejí též z vyšebrodských vizitací.

⁴⁴⁵ *Tamtéž*, XIX, č. 6, s. 594: *Quoniam nove plantacionis rami tunc vivacius fructum proferunt salutarem, cum excultoris irrigacione sollercius excoluntur*. Podobně – o zahradě víry, která přináší plody, je-li opečovávána, srv. *tamtéž*, XXI, č. 69, s. 125.

⁴⁴⁶ *Tamtéž*, XXI, č. 72, s. 387: *Ut iam dicte regularis discipline flos, qui in hac domo, quod tamen dolentes referimus, quasi ex toto iam exaruit, refluere incipiat et fructum faciat fiatque deo et hominibus acceptabilis, politum quoque speculum secularibus et exemplar.*

Co mohlo být ještě důvodem k neustálé snaze o dodržování řádové kázně? Touha po jednotě? Touha po zachování řádové observance jako nutného podhoubí mnišského života? Jistě, obě otázky lze zodpovědět kladně. Svoji roli však hrála i právě zmíněná snaha stát se vzorem, zrcadlem, *aby byl z vůně dobré pověsti tohoto domu dán zbožností a řádovou kázní příklad mnohým osobám [...] žijícím v okolí.*⁴⁴⁷ I proto je disciplína hodnocena tak vysoce.

Nařizujeme představeným, aby vynaložili všechnu pozornou starost, aby mohlo být obnoveno dodržování řádové kázně, jak se v řádu sluší, píše wilheringský vizitátor.⁴⁴⁸ Udržení řádové kázně bylo starostí představených, oni jako pilník nápravy očišťovali podřízeného zvláště ohledně mnišské disciplíny.⁴⁴⁹ To znamená, že měli dbát na disciplínu nejen ostatních řeholníků, ale i na svoji, aby mohli být dobrým příkladem. Opati a všichni starší, převor, podpřevor i další, kterých se to týká. *Protože mnišská pozornost kázně na obezřetnosti a obratnosti představených závisí a trvá,*⁴⁵⁰ jsou to oni, komu je stále připomínána zodpovědnost za svěřené duše, z jejichž péče se budou zpovídat před Posledním soudem.⁴⁵¹

*Podobně [...] protože ne přijetí slibu, ale především důstojné a zaslíbené následování zásad mnišského života nás pozvedá k výšinám dokonalosti, ukládáme představeným tohoto domu [...], aby pečlivě dbali na řádovou kázeň [...] a přivedli k dokonalosti, co svého času utrpělo újmu, a nařizujeme jim jako podmínku odpuštění jejich hříchů, aby novice udržovali pod přísnější kázní tím, že [je] budou častěji kárat, aby jejich mnišské ctnosti v nich byly jasněji patrné.*⁴⁵²

Oblastí, nad kterými měli představení bdít, je celá řada, procházejí napříč vizitačními listinami a pokrývají snad všechny oblasti klášterního života. Zmíňme se alespoň o nejvíce citovaných nařízeních, kterým vizitátoři vtělovali písemnou podobu. Jedná se často o doslovně se opakující věty, které měly mnichy upomenout na jejich povinnost poslušnosti. Je nasnadě otázka, nakolik vypovídají o konkrétní situaci a nakolik byly automaticky přejímány, neboť se jistě v každém klášteře mohly dobře uplatnit. Pokud nepřistoupíme na tezi o reflektování faktických poměrů v klášteře, je možné alespoň vidět značnou váhu, která byla snaze o dodržení disciplíny přikládána. I tato takřka stejná nařízení je však možné doplnit konkrétními příkazy, u kterých je spojitost s danými poměry v klášteře více než zřejmá.

⁴⁴⁷ TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 1, s. 443. Podobně je *bona fama* zmiňována tamtéž č. 3, s. 446; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 6, s. 594.

⁴⁴⁸ *Tamtéž*, XX, č. 56, s. 487f.

⁴⁴⁹ Srv. arengu vizitace kláštera Engelszell, *Tamtéž*, XIX, č. 5, s. 592.

⁴⁵⁰ *Tamtéž*, XX, č. 55, s. 487.

⁴⁵¹ *Tamtéž*, XIX, č. 6, s. 594; podobně *tamtéž*, XX, č. 59, s. 491; *tamtéž* XXI, č. 61, s. 120; *tamtéž*, XX, č. 40, s. 136; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125.

⁴⁵² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 58, s. 490. Jen péčí o svěřené duše dojdou sami spásy, viz. *tamtéž*, XX, č. 54, s. 485; NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 119.

4.3.2 De observacione silencii

Hovor v klášteře nebylo takřka možné zaslechnout. Panující ticho přerušoval pouze zpěv liturgických hodin, četba či zvon svolávající mnichy do kostela, refektáře nebo ambitu. A právě v těchto místech, spolu s dormitářem, byl hovor výslovně zakázán.⁴⁵³ Prostory modlitby, ztišení, zde nebyl hlas žádaný. Mniši se samozřejmě potřebovali dorozumívat o nejrůznějších záležitostech, ale představení měli hovor povolovat uvážlivě.⁴⁵⁴ „Neboť je psáno: velké žvanění se neobejde bez hříchu.“⁴⁵⁵ Pro vyřízení potřebného hovoru sloužila místnost k tomu určená, tzv. hovorna (*parlatorium*). Kromě toho byla v kláštorech používána znaková řeč, která byla k vyřízení nutného hovoru dostačující.⁴⁵⁶

Nedodržování silencia bylo však na denním pořádku. Vizitátor mnichům vytýká, [...] že pravidlo silencia nerozvázně porušují, procházejí se v ambitu a nebo jindy konají podezřelá zastavení nebo schůzky.⁴⁵⁷ A nejen to, i mezi znakovou řeč vkládají mumlavé zvuky (*notabiles mussitationum voces inter signa emittentes*) nebo se domlouvají prostřednictvím třetí osoby.⁴⁵⁸

V nepomuckém klášteře se výtka ohledně nedodržování silencia objevuje při jedné vizitaci hned dvakrát, mniši se zde scházejí a povídají na podezřelých místech, což nevede nikdy k míru mezi bratry, neboť rozhodně nerokují o zbožných záležitostech.⁴⁵⁹

Rušitelé silencia byli trestáni stejně jako pobuřovatelé pokoje: při prvním provinění obdrželi trest denního pokání o chlebu a vodě, při druhém provinění měli být potrestáni tělesným trestem. Jestliže ani to je nepolepšilo, měl následovat trest lehkého hříchu po tři dni.⁴⁶⁰ V ostatních případech je zmiňována *pena in diffinitiones posita* či obvyklý trest, obojí bez možnosti odpouštění trestu.⁴⁶¹ Opat nebo jiný představený neměli trest promíjet, dokud nebude daná neřest zcela vykořeněna. Aby se to podařilo, stanovuje nepomucký opat za vícero provinění odejmutí řeholního roucha.⁴⁶² Stejně jedná i vizitátor ve Wilheringu: *Quia per eccesum lingwe multa scandala et pericula noscimus in ordine evenisse, eapropter fractores silencii caucius precipimus observari et transgressoribus penam in diffinicionibus contentam indispensabiliter volumus infligi. Quam si terna vice fecerint nec se correxerint, habitus regularis eisdem per mensem auferatur.*⁴⁶³

Stále větší přísnost trestů svědčí o zřejmě neúspěšné snaze zbavit se jednoho z nejčastějších prohřešků, se kterým se ve vizitačních protokolech setkáváme. Nejedná se ani tolik o rozhory

⁴⁵³ Srv. k dodržování silencia v různých částech klášteře: EO 84,23; 92,5; 109,4; 110,14; 114,25; 116,8f.,14.

⁴⁵⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 62, s. 122. Pouze převor a předsedající měli povolovat mluvení a dbát na to, aby toto povolení bylo vymezeno z určité hodiny do hodiny, srv. *tamtéž*, XXI, č. 70, s. 385.

⁴⁵⁵ RB 6,4.

⁴⁵⁶ Ke znakové řeči viz. CHARVÁTOVÁ, K., *Hovory mlčky. Znaková řeč v benediktinských a cisterciáckých kláštorech*, in: *Dějiny a současnost* 26 (2004), č. 1, s. 41-44.

⁴⁵⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589.

⁴⁵⁸ *Tamtéž*, XXI, č. 70, s. 385.

⁴⁵⁹ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 117.

⁴⁶⁰ Např. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 3, s. 590. Trest o chlebu a vodě nařizuje týž vizitátor, srv. *tamtéž* XX, č. 55, s. 487.

⁴⁶¹ Srv. např. *tamtéž*, XXI, č. 72, s. 387; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126; *tamtéž* č. 15, s. 122.

⁴⁶² *Tamtéž*, č. 17, s. 127.

⁴⁶³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 135.

s laiky, jako o nedovolené hovory mezi spolubratry. Mniši měli mít zkrátka svůj jazyk plně v moci, jak píše plaský opat, a nepobuřovat ani slovy ani znaky.⁴⁶⁴ Upovídánost zkrátka není vyhledávanou vlastností mnicha. Přebytek slov vzdaluje člověka od sebe samotného, rozptyluje ho. Až když se usebere srdce, zažehne se v něm plamen, samo srdce začíná vnitřně hovořit s Bohem.⁴⁶⁵

4.3.3 De pace et concordia

Za kapitolou o disciplíně a silenciu následuje ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky další s podobným tématem: *de pace et concordia*. Jedná se o jediný, zato obsáhlý návrh na písemné zaznamenání výtky k tomuto tématu: *Ut autem pax et concordia tamquam fundamenta religionis maneat illibata, statuimus, ut quicumque honestatem seu decenciam ordinis nubilaverit, videlicet brigas et contenciones suscitando, proclamatoribus impropria faciendo, tractata seu proposita tempore visitationis vel in cottidianis capitulis tractanda aut proponenda rancorosis replicacionibus obiciendo, suis superioribus rebellionis calcaneum erigendo, secreta domus vel ordinis maliciose personis extraneis revelando, mendacimus indecenter et procaciter inponendo, pro suis demeritis dignis castigacionibus coherceatur et puniatur.*⁴⁶⁶

Zmíněné ustanovení prochází v mírných obměnách značnou částí vizitací, zmiňme alespoň vyšebrodskou vizitaci: *A také aby svornost a jednota myslí, které jsou jistými základy řádu, zůstaly neporušené, stanovujeme, aby všichni, kteří vyvolávají zmatky a rozepře, zneuctívají čest řádu, kteří nadávají cirkátorům, co je napomínají a kteří během vizitace nebo v obvyklé kapitule drzými námitkami se vzpouzejí všem připomínkám, všemu, co je jim vykládáno, a kteří vztyčují proti nadřazeným osten vzpoury, všichni, kteří prozrazují zlomyslně tajemství řádu cizím osobám, na místě ať obdrží trest lehkého hříchu, jestliže se znovu odchýlí z pravé cesty, k hilarijské bráně ať míří pro záslužné potrestání.*⁴⁶⁷

Trestu nemá uniknout nikdo z mnichů, kdo vyvolává spory a napětí, kdo slovy nebo znamením odporuje představeným nebo předsedajícím v kapitule či vně, kdo se postaví proti předčitatelům, kteří mu vytýkají jakýkoliv prohřešek ať již v čase vizitace nebo během každodenní kapituly. Držet na uzdě má být tedy každý, kdo se narušuje klášterní jednotu.⁴⁶⁸ Takto by bylo možné pokračovat i dále, jelikož napomenutí k zachování vnitřní jednoty, pokoje i úcty vůči starším prochází českými i rakouskými vizitačními protokoly stále.

⁴⁶⁴ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126.

⁴⁶⁵ LECLERCQ, *Spiritualität*, s. 155.

⁴⁶⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX. Kap. 5 (*De pace et concordia*), s. 236.

⁴⁶⁷ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 485; dále např. *tamtéž*, č. 59, s. 491f.; TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 445.

⁴⁶⁸ TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 5, s. 593.

Vyjmenované přečiny nebyly při prvním provinění považovány za nijak těžká provinění, trestány byly pokáráním, postem o chlebu a vodě či trestem lehkého hříchu.⁴⁶⁹ Pokud se řeholník nepolepší, měl být potrestán vězením či posláním k bráně mateřského kláštera.⁴⁷⁰

Jakékoliv odmítnutí představeným bylo považováno za nebezpečné pro celý klášter. Reptáním nebyl nadšený již sv. Benedikt a zakázal jej.⁴⁷¹ Nespokojené mumlání totiž vyvěrá ze skryté tůně hněvu a pokud se s ním nic neudělá, snadno se stane způsobem života. Ať se jedná o reptání vnitřní, které ruší vnitřní klid mnicha i jeho ochotu k poslušnosti, nebo reptání poškozující celé společenství. Sv. Benedikt přísně odsuzuje každý přirozený sklon úzkostlivě sledovat, jak se rozdělí hmotné statky či jídlo na společném stole.⁴⁷² Byl si vědom, že i nevýrazné stěžování se může vyvinout ve všeobecnou nespokojenost a nekonečné kritizování. Zároveň uznával, že někdy je reptání odůvodněné a dá se mu předejít: představený může zajistit dostatečný příděl jídla, doby stolování lze uspořádat podle potřeby, každý může dostat oblečení na svou míru a podobně.⁴⁷³ Poslušnost je totiž obousměrná cesta. „Chybí-li autoritě rozumnost a citlivost, ideál ochotné poslušnosti přestává být věrohodný.“⁴⁷⁴ Snad vizitátoři pomáhali svými korekturami k udržování žitného mnišského života i v tomto směru.

Aby nezůstalo žádné provinění zatajeno, setkáváme v cisterciáckých kláštorech s funkcí tzv. cirkátora. Takový mnich měl v době vyhrazené pro práci či četbu obcházet celý areál opatství a zpravovat představené o případné nekázni.

Cirkátoři se přes všechna nařízení netěšili příliš velké přízni svých spolubratrů, což je docela pochopitelné. Ani oni se čas od času nevyhnuli provinění a ostatní řeholníci jim nehodlali zůstat nic dlužni. Vizitátor se snaží tuto skutečnost mírnit: *Dále dodáváme, ať se nikdo nepokouší v kapitule pokřikovat na cirkátory, ale jestliže se cirkátoři dopustí přečinění, nechť mniši oznámí bez jakýchkoliv zmatků sdělení, která oni znají, před vstupem do kapitulní síně panu opatovi, představeným nebo předsedajícím v kapitule a nechť tak činí v poutech lásky.*⁴⁷⁵ Tak byl i cirkátor kontrolován, aby jeho činnost mohla přinášet užitek a ne sváry. Ty byly i bez jejich přičinění.

Disciplína, ať již v podobě dodržování silencia či zachovávání pokoje, měla panovat v celém klášteře, jako životadárný vzduch měla vyplnit i to nejmenší a nejposlednější místo. Pro jednotlivé prostory a činnosti nám vizitační protokoly nabízejí pestré množství dalších informací, díky nimž můžeme přidat další dílky do naší mozaiky.

⁴⁶⁹ Např. TÝŽ, *Kleinere Quelle*, č. 1, s. 443; TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 40, s. 136; *tamtéž*, XIX, č. 1, s. 558.

⁴⁷⁰ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 486; NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 118; GRILLNBERGER, *Kleinere Quelle*, č. 1, s. 443.

⁴⁷¹ RB 34,6; 40,9.

⁴⁷² Srv. RB 34, 6-7; RB 55, 7. Reptání není ani v Bibli nic neznámého, reptali Izraelité (Ex 15,24; 16,2-3), reptala apoštolská obec v Jeruzalémě (Sk 6,1-6), Korintáné (1Kor 11,19-22) a po nich každé křesťanské společenství.

⁴⁷³ RB 35,12f.; 41,5; 55,8.

⁴⁷⁴ STEWART, *Modlitba*, s. 76.

⁴⁷⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485.

4.4. Každodenně obývaná místa

„Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící zvon.“ (1 Kor 13,1)

4.4.1 Zvony svolávající nejen do refektáře

V klášteře se kromě vzájemné lásky, o níž píše apoštol Pavel, dobře ujal i zmíněný zvučící zvon. Dokonce ne jeden. Ve vizitačních listinách jsou zmiňovány hned tři: *signum, campana in refectorio* a zvonek v refektáři: *nola*, který svolával k jídlu i k *biberes*.⁴⁷⁶

Zvon označovaný *signum* svolával mnichy k modlitbě. Vyšebrodský převor a v jeho přítomnosti podpřevor měli v jednotlivých nocích, když je zvoněno na vigílii, projít se světlem dormitář a přesvědčit se, že jsou spějící vzbuzeni a každý se chová tak, jak má.⁴⁷⁷ Stejně tak má převor nebo přední domu, z nichž vždy někdo zůstává v klášteře, dohlédnout na hojnou účast konventu při čtení. Z tohoto důvodu nemají být řeholníci příliš vzdáleni, když je zvoněno na zvon u refektáře: *Eisdem prioribus seriusissime iniungentes, ut unus semper in conventu maneat alio extra conventum constituto, nisi necessitas aliud exegerit faciendum, hoc adiuncto, ut cum maiori diligencia quam hucusque respiciant, quod omnes indifferenter tempore debito ad leccionem se recipiant, inde non recessuri, quousque campana in refectorio pulsetur, iuniores vero fratres tam sacerdotes quam alios ad ampliolem leccionis frequentiam coercedendo*.⁴⁷⁸

Právo zvonit na zvon *nola* připadalo převorovi nebo - v jeho nepřítomnosti – podpřevorovi, po skončení jídla i bratru, jenž vykonával týdenní službu u stolu.⁴⁷⁹ K tomuto účelu visel před převorovým místem provaz vedoucí ke zvonu na věžičce nad refektářem. Poslední zmíněný řeholník zvonil zvonem tak dlouho, aby mohla být odříkána modlitba *Pater noster*.

Z nějakého důvodu shledal vizitátor kláštera Engelszell zvonění nevhodným, neboť bratrům nařídil, ať ztlumí zvonění zvonem u refektáře k jídlu a k *biberes* tak, aby nikdo nemohl být pohoršen.⁴⁸⁰

Mniši zasedali ke stolům podle svého postavení v konventu. V čele se nacházely stoly pro převora a starší (opat stoloval dle Benediktovy řehole s hosty), u zdi stály lavice a stoly pro ostatní mnichy. Nechybělo ani vyvýšené místo pro čtenáře. Na stolech mezi nádobami s jídlem se nemělo v žádném případě nacházet maso. Vyjma ryb, které byly považovány za postní jídlo, nikoliv masitý pokrm. Proč bylo maso zakazováno? K. SCHREINER hledá odpověď v touze po dosažení ráje. Pojídání masa charakterizovalo narušený světový řád, neboť až po potopě světa poskytl Bůh

⁴⁷⁶ *Biberes*, každodenní napití se v refektáři, se konalo v létě po nonách, těsně před časem určeným pro práci, v zimě po nešporách. Srv. EO, 80; 83,35.43.

⁴⁷⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 2, s. 589: *committimus [...], quod prior aut subprior in ipsius absentia singulis noctibus, dum signum ante vigílias consuetas pulsatum fuerit, cum lumine singulorum lecta in dormitorio circumeat et perlustret, ut dormientes excitentur, et si quilibet ordinate se teneat, possit sciri*.

⁴⁷⁸ *Tamtéž*, XXI, č. 70, s. 385.

⁴⁷⁹ Srv. EO 112,6; 111,5; 77,10.

⁴⁸⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 4, s. 592: *Super hoc pulsacio nola in refectorio ad refeccionem et biberes sic temperetur, quod nulli ex hoc scandalum generetur*.

Noemovi a jeho potomkům právo zabíjet zvířata a živit se jejich masem. Požívání masa tedy bylo ústupkem vůči přirozenému sklonu člověka k hříchu. A vzdání se masa bylo pro mnichy obnovením prvotního rajskeho stavu.⁴⁸¹

Jedinými místy, kde se v klášteře smělo podávat maso, byl opatský stůl a infirmárium.⁴⁸² Skutečnost, že byl zákaz jedení masa porušován, dosvědčují mnohé vizitace i bula *Fulgens sicut stella* z roku 1335, v níž papež Benedikt XII. důrazně připomněl stará nařízení, zjevně nedodržovaná.⁴⁸³ Což jako cisterciácký mnich dobře věděl a za překročení nařízení stanovil třídní půst o chlebu a vodě a tělesný trest v kapitule. Žádný z mnichů, jakéhokoliv postavení, se nesměl ani odvážit stravovat se v infirmáriu, pokud nebyl slabý nebo nemocný. Dále směli jíst dle Benediktovy buly maso - s povolením opata - i resignovaní opati. Tak tomu bylo i ve Vyšším Brodě, kde během vizitace roku 1359 pobývali i bývalí opatové Jindřich I. a Albert.⁴⁸⁴

Vizitace kláštera Engelszell, mladší o zhruba patnáct let než papežská bula, reflektuje tentýž přestupek, na který upozorňoval Benedikt XII.: *annectentes, ut nullus monachorum cuiuscumque sint officii sive statut, sibi de cetero decoqui procuret carnes in ifirmitorio nisi prius licencia domini abbatis petita et obtenta.*⁴⁸⁵ Doufejme, že možnost získání povolení od opata (a v jeho nepřítomnosti od převora) se vztahuje pouze na výjimečnou slabost či jinou zřejmou nutnost.

Trest o chlebu a vodě, zmíněný již bylo, se rovněž odráží i ve vizitaci: *Dále ohavné zvyklosti tohoto domu o přílišném užívání masa chceme mírnit, stanovujeme pod závazkem svatě poslušnosti a také trestem o chlebu a vodě, aby dále při obědě zcela obvyklé [jedení masa] bylo mírněno a zvláště v nepřítomnosti opata nikdo z dravý, z těch, co jsou přítomni, ať se neodváží jej užívat.*⁴⁸⁶ Ebrašský opat volí rovnou trest exkomunikace.⁴⁸⁷

4.4.2 Infirmary a dormitář (aneb péče o nemocné i nedovolené popíjení)

Infirmary nebylo jen místem, kde se mniši mohli dostat k nedovolenému masu, ale v první řadě místem, které sloužilo nemocným a slabým spolubratřím, zvláště starším mnichům. „Především a zvláště se musí věnovat péče nemocným. Slouží se jim tak, jak by se skutečně sloužilo Kristu,“ píše sv. Benedikt v Řeholi a k tomu dodává: „Aby však celeráři a infirmáři nemocné nezanedbávali, o to se má nejvíce starat opat, neboť jemu se připíše, čehokoliv se žáci

⁴⁸¹ Srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 105-109.

⁴⁸² Zákaz jedení masa pro všechny s výjimkou slabých a nemocných srv. NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 128. Obecně k předpisům ohledně masa viz. MÜLLER, G., *Der Fleischgenuss im Orden*, in *CistC* 18 (1906), s. 25-30, 58-61, 125-128, 183-187, 212-221, 247-252, 278-283, 367-370.

⁴⁸³ BREM – ALTERMATT 1, kap. 22 (*Esus carniūm*), s. 242-246. Při vizitaci Wilheringu se *pater abbas* odvolává právě na tato nařízení o požívání masa, viz. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 134: *Item cum carniūm essus in statutis papalibus sit sic moderatus [...]*.

⁴⁸⁴ *Tamtěž*, XX, č. 70, s. 384f.

⁴⁸⁵ *Tamtěž*, XIX, s. 593. Obdobně hovoří i vzorové příklady z wilheringské formulářové sbírky, srv. *tamtěž*, XIX, kap. 17 (*De essu carniūm*), s. 240.

⁴⁸⁶ *Tamtěž*, XXI, č. 69, s. 126.

⁴⁸⁷ *Tamtěž*, XX, č. 39, s. 134.

dopustí.⁴⁸⁸ Na opatovu povinnost dohlížet na činnost infirmáře odkazuje i plaský vizitátor na Velehradě. Podle všeho se nejednalo o příliš pečlivého služebníka svých nemocných bratří: [...] *infirmario domus duximus cum omni diligencia commitendum, quatenus fratribus debilibus et egrotis, quos infirmitatum suarum incommoditas ad infirmariam coegerit declinare, pie ut tenetur compatiens, ipsi de necessariis et oportunitis cibariis iuxta cuiuslibet indigenciam, prout facultates sui officii paciuntur, studeat providere.*⁴⁸⁹ Obdobné napomenutí infirmáři k pečlivějšímu vykonávání jeho služby, není neobvyklé. Vyšebrodský infirmář se měl chovat k nemocným a slabým *laskavěji než obvykle* a žďárský rovněž.⁴⁹⁰

Dokument *Ecclesiastica officia* rozlišuje lehce a těžce nemocné. První, pokud onemocněli, informovali opata, ale zůstali nadále v konventu, byť s určitými úlevami a v zadní části chóru vyhrazené pro nemocné. Pokud se do několika dní neuzdravili, odebrali se do infirmária. Tam odcházeli těžce nemocní ihned.⁴⁹¹ Onemocněním rozhodně neskončila povinnost modlitby hodinek. *Dodáváme a chceme, aby každý a všichni, kteří podle řádu budou nemocní, vykonávali kanonické hodinky v kapli nemocných spolu s infirmářem.*⁴⁹² Provinilce čekal trest o chlebu a vodě nebo odepření porce vína. Když se mniši budou uzdravovat a vracet se do společného refektáře i dormitáře, účastní se opět modliteb v klášterním kostele, byť *retro chorum stando.*⁴⁹³

Vizitační zprávy poskytují i informace o vzhledu infirmária. V první řadě neměli být nemocní v místech, kde se zdržovali lidé kvůli odpočinku.⁴⁹⁴ Plaský vizitátor nařizuje ve Zlaté Koruně zřídit oddělení zvlášť pro těžce nemocné a zvlášť pro uzdravitelné a tato od sebe oddělit závěsy nebo přepážkami.⁴⁹⁵ V žádném případě se však v dormitári infirmária neměly nacházet samostatné komory pro jednotlivé nemocné, ani pro infirmáře ne. Ten spí spolu s ostatními ve společném dormitári, jinak má být zbaven řeholního šatu.⁴⁹⁶

Infirmárium se těšilo volnějšímu režimu, proto zde byly některé přestupky snadněji realizovatelné, zvláště oblíbené bylo noční popíjení. O *nocturnis potacionibus* píše i vzorová část wilheringské formulářové sbírky, naštěstí ne mezi prvními kapitolami.⁴⁹⁷ Snad je to náhoda

⁴⁸⁸ RB 36,1.10. Tento základní požadavek Řehole nezůstal opomenut ani při sepisování vizitačních zpráv, objevuje se jak ve vizitacích samotný, tak ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky; srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 16 (*De infirmario*), s. 239f.

⁴⁸⁹ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123.

⁴⁹⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125.

⁴⁹¹ EO 91f. 116. Srv. též CHARVÁTOVÁ, K., *Cisterciáci a medicína*, in: *Historia monastica I* [dále citováno jen CHARVÁTOVÁ, *Cisterciáci a medicína*], s. 33-43.

⁴⁹² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 71, s. 387. Podobně srv. *tamtéž*, XIX, č. 3, s. 590f.; NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125 (zvláště vigilie a kompletář měly být dodržovány).

⁴⁹³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 121.

⁴⁹⁴ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 486: *Et cum infirmorum inbecillitas sit sanis quodammodo onerosa, volumus, ut nullus infirmorum in locis illis, ubi intrantes infirmatorium non debilitatis, sed recreacionis causa se recipiunt, amodo collocetur et specialis famulus detur pro servitore.*

⁴⁹⁵ NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 119. Více k vzhledu a vybavení infirmárií srv. CHARVÁTOVÁ, *Cisterciáci a medicína*, s. 39-41.

⁴⁹⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388.

⁴⁹⁷ *Tamtéž*, XIX, kap. 25 (*De nocturnis potacionibus*), s. 242.

způsobená kusým dochováním listin pro 14. století, ale kromě jedné výjimky pocházejí všechny výtky o popíjení z českých vizitací.⁴⁹⁸

Vyšebrodští cisterciáci jsou na počátku 50. let 14. století takřka rok co rok napomínáni, že na sklonku dne místo do dormitáře směřují své kroky do infirmária, kde se věnují popíjení.⁴⁹⁹ Přistížený mohl být následně potrestán stejně jako rušitel *silencia* a pokoje: při prvním provinění postem o chlebu a vodě, podruhé tělesným trestem a pokud se ani tehdy nepolepšil, měl jej stihnout trest lehkého hříchu po dobu tří dní.⁵⁰⁰ Přísněji jedná nepomucký vizitátor ve Žďáru: *Dále chceme podrobit trestem zbavení přijatého hábitu ty, kteří se budou oddávat pitkám a nočnímu vysedávání nedostaví se do dormitáře po dobu sedmi žalmů po odzpívaném kompletáři, [...] jestliže se nebudou moci omluvit řádnou a zjevnou příčinou.*⁵⁰¹

Přeci existovala situace, kdy bylo večerní popíjení výslovně dovolené: přítomnost opata. Wilheringský otec-opat píše: *Také [...] chceme trestat všechny, kteří se po dozpívání kompletáře budou věnovat nočnímu sedění a popíjení a byli tak nalézáni a pozorováni, kromě v přítomnosti pana opata.*⁵⁰² Do jednání opata vizitátor zřejmě nezasahoval. Obdobně velehradští mniši popíjeli v infirmáriu se svým převorem. Ani plaského vizitátora to neudivuje. Vytýká až chování některých bratrů, kteří se nestrachují setrvávat ani po odchodu tentokrát převora zpět do dormitáře a celou noc jsou z dormitáře vzdáleni.⁵⁰³ Nežádoucí chování je trestáno velmi přísně: řeholník má zaujmout poslední místo v komunitě a až do vizitátorova rozhodnutí je mu zbaven mnišský šat. Vynětí možnosti stanovit délku trestu z opatovy kompetence svědčí o závažnosti přestupku, který se stále přísnějšími tresty mělo podařit zničit.

Infirmárium bylo též místem, kde se s řeholníky i přes opakované zákazy stravovaly světské osoby a neobvyklé nebylo ani popíjení. Výjimku ze zákazu bylo možné nalézt i zde: *nisi forte prior personam familiarem monasterio aut alias notabilem et honestatem aliquando, quod tamen temperate et sine aliorum scandalo debet fieri, duxerit admittendam.*⁵⁰⁴

Místo do infirmária za účelem popíjení popíjení, se měli po skončení kompletáře odebrat všichni mniši do dormitáře k spánku, ať již zdraví nebo nemocní. Vyměřený čas, do kdy tak měli učinit, byl obvykle počítán na sedm žalmů. *Aby jeden přestupek nedával podnět pro více pohoršení, nařizujeme, aby ti, kteří jsou po kompletáři v chóru dozpívaném nepřítomni na dobu sedmi žalmů bez rozumného důvodu, který opat nebo převor uznají k takové omluvě [...], jedním dnem lehkého hříchu byli zastrašeni.*⁵⁰⁵ Již výše jsme se setkali s výtka bratřím, kteří se ani po vymezenou lhůtu do dormitáře nedostavili a místo toho se odebrali k popíjení do infirmária.

⁴⁹⁸ Výjimkou je vizitace kláštera Engelszell, *tamtéž*, XXI, č. 63, s. 123.

⁴⁹⁹ Srv. *tamtéž*, XX, č. 58, s. 490; *tamtéž*, č. 55, s. 487; *tamtéž*, XIX, č. 3, s. 590. Ačkoliv to není zmíněno, jedná se s největší pravděpodobností o popíjení piva.

⁵⁰⁰ *Tamtéž*, XIX, č. 3, s. 590. První dvě v předchozí citaci zmiňované výtky uzavírá vizitátor trestem o chlebu a vodě.

⁵⁰¹ NEUMANN, *Prameny*, č. 18, s. 127f.

⁵⁰² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 55, s. 487, srv. *tamtéž* č. 58, s. 490.

⁵⁰³ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123f.

⁵⁰⁴ *Tamtéž* y, č. 14, s. 120. Za povolení vstupu jiných osob do infirmária stihl viníka tělesný trest v kapitule.

⁵⁰⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385. O chování po skončení kompletáře srv. EO 82.

V Hradišti se nesměli mniši vracet ani do kostela, jinak je stihl trest lehkého hříchu po tři dni, z toho jeden den o chlebu a vodě.⁵⁰⁶ Aby se žádný z mnichů pod rouškou tmy nepokoušel odejít z dormitáře, nařizoval ebrašský vizitátor ve Wilheringu, *necht' převor zavře v jednotlivých nocích dveře dormitáře klíčem na závoru*.⁵⁰⁷ Stejně tak měly být v noci zabezpečeny všechny dveře kláštera.⁵⁰⁸

Z chóru ovšem mohli mniši do dormitáře dojít za kratší dobu, než za stanovených sedm žalmů. Dormitář zabíral většinou celé první patro východního křídla a byl přístupný po schodech jak z kostela, tak z křížové chodby. Druhý vstup byl praktický i kvůli snadnému dosažení oděvů, neboť vestiarius bylo v dormitáři umístěno. Samostatné cely, které byly zakazovány v infirmáriu, se nesměly nacházet ani zde. Tento zvyk se však rozmohl, což se papež Benedikt XII. rozhodl zvrátit a znovu nařídil, že *in unum locum dormire debeant monachi universi*.⁵⁰⁹ Jakékoliv již postavené cely měly být do tří měsíců po obdržení papežské buly zbourány, o čemž se náležitě přesvědčil vizitátor při nejbližší návštěvě.⁵¹⁰

Přesto se i nadále cely v kláštorech vyskytly, neboť je zmiňuje i o zhruba sedmdesát let mladší vizitace kláštera Wilhering. Každý, kdo nebude nocovat na jednom společném místě, jak to nařídil již sv. Benedikt, ale v samostatné cele či komoře, měl být v onen den bez své porce vína: *Item cum secundum regulam sancti Benedicti omnes monachi in uno loco, hoc est, in dormitorio dormire teneantur et nonnulli contra huiusmodi statutum in cellis seu cameris singulariter dormire presumant, quare volumus et mandamus, ut omnes conventuales simul in dormitorio dormiant, sicut antiqua laudabilis et approbata consuetudo in monasteriis ordinatis introduxit, ut si quis oppositum fecerit [...] illa die porcioni sue vini careat omnino nulla dispensacione suffragante*.⁵¹¹

Noční popíjení nebylo jedinou kratochvílí, proti které vizitátoři bojovali. Nebyly trpěny ani jakékoliv hříčky na krácení času (*iocalia*),⁵¹² konkrétně je ve dvou vizitacích řeč o hře v kostky (*ludus taxillorum*). Wilheringský vizitátor nabádá opata a další předsedající k pečlivému dozoru, neboť hrající mniši se vzdalují od jejich služby: *Item cum sacri canones religiosum lusorem ac scurrilem ab officio censeant retrahendum, domino abbati et aliis presidentibus seriusissime mandamus, quatenus super huiusmodi excessibus diligentissime intendant*.⁵¹³ Plaský opat se ve

⁵⁰⁶ NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122: *Stricte striccius inhibemus sicut antea factum noscitur, ne post completorium in ecclesia decantatum aliquis descendere ad ipsam ecclesiam seu alias audeat vel presumat, prout rigore penitencie levis culpe sustinende per triduum uno die in pane et aqua voluerint evitare.*

⁵⁰⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385.

⁵⁰⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 6, s. 594: *Quibus eciam iniungimus, quod singulis noctibus circa observacionem ianuarum claustrum intus et extra diligenciam adhibeant efficacem.*

⁵⁰⁹ BREM – ALTERMATT 1, kap. 23, s. 246. Závěsy směly být jen ve zmíněném infirmáriu pro oddělení nemocných různého stupně, jinak vůbec.

⁵¹⁰ *Tamtéž*, kap. 24, s. 246.

⁵¹¹ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 1, s. 443f.

⁵¹² Srv. TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385.

⁵¹³ *Tamtéž*, XX, č. 39, s. 135.

zlatokorunském klášteře rovněž pozastavuje nad zpupností některých bratří, kteří se nestrachují věnovat hře v kostky.⁵¹⁴

Generální kapitula se zabývala hrou v kostky a skandály, které z toho pro řád plynou již na sklonku 13. století a stanovila pro všechny viníky roční trest pátečního postu o chlebu a vodě včetně zaujmutí posledního místa v konventu. Pro nepolepšitelné hráče byl brzy trest rozšířen na roční odnětí řeholního šatu.⁵¹⁵ Tresty se odrazily i v kodifikaci z roku 1350, na něž se odvolává plaský vizitátor: [...] *cupientes huius ausum temerarium et monachili modestie omnio contrarium refrenare, talibus presumptoribus penas in novellis promulgatas infligi per dominum abbatem volumus, precipimus et mandamus, videlicet ut pro prima vice, si super hoc convicti fuerint, per annum integrum ultimi omnium habeantur et notabilius omni feria sexta eiusdem anni sint in pane et aqua. Quodsi nec fuerint emendati, priventur habitu regulari.*⁵¹⁶ Wilheringští mniši měli být potrestáni rovnou zbavením řeholního šatu na tři měsíce a tělesným trestem v kapitule. V tomto případě se vizitátor řádovými předpisy neřídil.

Hraní se objevuje jak ve wilheringské tak ve zlatokorunské vizitaci, tedy dvou na sobě nezávislých prostředích, co se formulářových sbírek týče. I zde vidíme reakci na aktuální problémy vizitovaných klášterů.

4.5 Za vším hledej ženu?

„Zahrada uzavřená jsi, sestro má, nevěsto, uzavřený val, zapečetěný pramenem.“ (Pís 4,12)

4.5.1 Ženy bohaté i chudé

Od počátku mnišství byly jedním z problémů na cestě k *perfectio* smyslnost a sexuální žádostivost. Kláštery obklopené zdí měly být uchráněny od vstupu žen, především klauzura, jádro domu. Již *Summa cartae caritatis* striktně zakázala soužití s ženami v opatství nebo v hospodářských dvorech.⁵¹⁷ Tato a další nařízení o zákazu jakéhokoliv kontaktu s ženami se stala nedílnou součástí následných závěrů generální kapituly i kodifikací.⁵¹⁸ Přesto se výjimky našly, jednalo-li se o ženy vznešené: [...] *precipimus, ne alicui mulieri, cuiuscumque eminencie sit, ingressus intra portam concedatur, nisi adeo sollemnes sint persone, quibus ingressus convenienter non possit denegari.*⁵¹⁹

⁵¹⁴ NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 120: *Intellecto preterea non sine cordis stupore, quod quedam persone in hac domo ad tantam quandoque prorumpunt insolenciam, ut ludo vacare non timeant taxillorum.*

⁵¹⁵ CANIVEZ 3, 1289/7; *tamtéž* 1326/3, podobně srv. CANIVEZ 4, 1412/11.

⁵¹⁶ NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 120.

⁵¹⁷ Jednalo se o ženy zajišťující činnosti jako obstarávání a příprava jídla či praní prádla v klášteře, jejichž působení mělo být co nejvíce omezeno (BOUTON - VAN DAMME, *Les plus*, s. 123).

⁵¹⁸ Např. kodifikace LUCET 1, Dist. X/28 [22], více srv. s odkazy FÜSER, *Mönche*, s. 164-176. Do kláštera měl být zamezen přístup i dojičkám, ženy obecně nesměly vstoupit ani do grangií nebo obydlí konvršů. Pro předejití pokušení byl zakázán všem cisterciákům jakýkoliv hovor s ženou o samotě. Zákaz platil i ohledně doprovázení žen na cestách, včetně abatyšů či mnišek, jinak následoval trest tři dni lehkého hřichu. Kdo však při cestě zhřešil, musel počítat s těžkým hřichem. Mnichům bylo zakázáno i stolování s řádovými sestrami. Určitá výjimka byla možná jen pro pověřené zpovědníky.

⁵¹⁹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388. Na provinilce čekal trest o chlebu a vodě.

Možností, kdy směly ženy oficiálně vstoupit do opatství, bylo posvěcení kostela. I následujících devět dní po *dedicatio* a *consecratio* kostela byla ženám návštěva klášterního kostela povolena.⁵²⁰ S tímto samozřejmě nebylo spojeno právo žen na přenocování a ubytování, byť se kláštery často nacházely na odlehlých místech a ubytování bylo žádoucí. Přenocování bylo možné jen na základě papežského či jiného privilegia. Vedení řádu nebylo z této situace nadšeno a nadále přenocování žen striktně zakazovalo.⁵²¹ Přesto k ubytování docházelo.

Opati cisterciáckých klášterů se nacházeli mezi dvěma mlýnskými kameny. Na jedné straně stál striktní zákaz vstupu žen do opatství a na straně druhé privilegium či doporučující dopis od nedaleké světské moci, kterým se ženy mohly vykázat. Zvláště pokud se jednalo o příslušnice fundátorské rodiny nebo jiné mecenášky, znamenalo v mnohých případech odepření vstupu ztrátu případných štědrých darů. Tak se opati (rádi) smiřovali s účastí žen při různých příležitostech. Ať se jednalo o benedikci člena konventu, křest, vzpomínku na zemřelé, anniversaria, velké svátky církevního roku, zvláště Velikonoce, či výročí posvěcení kostela.⁵²² Definitorium se spokojilo s nařízením, aby byly od žen získané dary předány generální kapitule nebo použity na péči o chudé.⁵²³

Ve vizitaci kláštera Engelszell se odráží teoreticky nastíněná situace. *Pater abbas* zapovídá jakékoliv vejít žen do klauzury. Jedním dechem dodává i výjimku: jedná-li se o vznešené dámy, které se chtějí účastnit pohřbu, má celerář dovolit takovým vejít, *neboť jak známo poskytují ze zbožných pohnutek tomuto klášteru štědré almužny*.⁵²⁴

Generální kapitula pozvolna rezignovala a nadále již jen zdůrazňovala, že s právem vstoupit do opatství není spojeno ani právo na přenocování ani na jedení masa.⁵²⁵ I tento předpis však zůstal v dalším století jen na papíře, wilheringový opat hovoří při vizitaci bez okolků o ženách nocujících v bráně nebo v hospodářském dvoře. Nemají však uléhat v infirmáriu, jak se tomu zřejmě dělo. Jsme ve 14. století, výjimka na sebe nenechala čekat, následuje vzápětí: *nisi tam honeste matrone advenerint, quibus causa alterius hospitalitatis sive ex alia necessitate non poterit denegari*.⁵²⁶ Vznešeným dámám nebyl přístup odepřen ani v infirmáriu.

Porušování zákazu vstupu žen do opatství nebylo neobvyklé, přestože tresty, které měly následovat, se týkaly nejen jednotlivců, ale i celého konventu, a byly celkem přísné. Tedy zpočátku. Závěry generální kapituly z roku 1193 hovoří o sesazení opata, v praxi je však řeč o šesti

⁵²⁰ CANIVEZ 1, 1157/10.

⁵²¹ Např. LUCET 2, Dist. II/1: [...] *sed intra septa earumdem illo tempore vel alio etiam ratione privilegii minime pernoctare*.

⁵²² Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 166f.; příklady *tamtéž* s. 173. Srv. SCHREINER, K., *Mönchsein in der Adelsgesellschaft des hohen und späten Mittelalters. Klösterliche Gemeinschaftsbildung zwischen spiritueller Selbstbehauptung und sozialer Anpassung* (Schriften des Historischen Kollegs, Vorträge 20), München 1989; SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtums*.

⁵²³ CANIVEZ 1, 1216/18.

⁵²⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 63, s. 123: *Ingressus eciam mullierum infra septa claustru finaliter interdiciamus committentes cellerario, ut ad hoc adhibeat dilligenciam efficacem, nisi funus sollemne supervenerit cum potentibus dominabus sepulture volentibus interesse, cum non expediat tales excludi, quas constat ex devocionis affectu huic monasterio largas elemosinas impedisse*.

⁵²⁵ CANIVEZ 2, 1244/9.

⁵²⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 4, s. 591f.

dnech lehkého hříchu.⁵²⁷ Shovívavost vůči přestupku podiví o to více, když nám před očima vyvstane následek, který dle tehdejších názorů vstup žen do klášterů měl. Narušení klauzury mělo za následek znečištění (*pollutio*) posvěceného opatství a jeho zneuctění (*violatio*), které vedlo k zákazu všech bohoslužeb až do zbavení viny očistou.⁵²⁸

Jen vizitace kláštera Wilhering prováděná opatem z Ebrachu, nezná žádných ulehčení a striktně odkazuje na zákaz vstupu žen za zdi kláštera. Každý kdo by jakkoliv setrval s ženami v kontaktu, bude potrestán odnětím řádového roucha a postavením na poslední místo v konventu až do následující vizitace. Opat a celý konvent se v den, kdy se tak stane, nemají sytit ničím jiným než chlebem a vodou.⁵²⁹

Obávané nebyly jen ženy v klášteře, ale i za jeho hradbami. Lehké ženy v okolí kláštera byly stálým problémem a odrážejí se i v povinnostech pro fortnýře, celeráře i správce grangií. Všichni měli držet takové ženy od klášterů co nejdále.⁵³⁰ Ženám jakýmkoliv neměla být poskytována ani porce jídla na fortně, vyjma hladomorů: *Vicinis vero mulieribus nichil ibi datur, nisi tempore famis si abbas hoc precepit.*⁵³¹

4.5.2 Opuštění kláštera

Ženy mohly být příčinou i k nedovolenému vycházení z kláštera, popřípadě útěku bez touhy po návratu.⁵³² Zvláště opuštění kláštera v noci bylo automaticky považováno za *contagium carnis*, tedy sexuální kontakt.⁵³³ Ve zkoumaných rakouských vizitacích i českých se nic podobného neobjevuje. Vyjití za bránu, vyjití do sousedního městečka či opuštění kláštera bez dovolení o poledním odpočinku, jakkoliv bylo častým přestupkem častým, mělo podle všeho jiné motivace.⁵³⁴

⁵²⁷ CANIVEZ 1, 1193/12; srv. s četnými příklady FÜSER, *Mönche*, pozn. 63, s. 168.

⁵²⁸ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 168f.; jako symbol zneuctění měli mniši dle nařízení generální kapituly z přelomu 12. a 13. století sundat všechny pokrývky oltářů na tři dni. V tomto čase se nesměly konat žádné bohoslužby s výjimkou mše k Panně Marii a mše za zemřelé. *Rite de purification*, které měly klášter znovu očistit, spočívaly v tom, že se celá komunita měla den postit o chlebu a vodě. V případě konkrétního viníka, který umožnil vstup ženy do opatství, následovalo většinou trest tří dní lehkého hříchu, jeden z toho o chlebu a vodě a zaujmutí posledního místa v konventu po dobu jednoho roku. Žena měla být exkomunikována, nebo o to mělo být alespoň požádáno.

⁵²⁹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 61, s. 120f.: [...] *ut mulieribus infra septa monasteriorum nostrorum nequaquam ingredi liceat, firmiter ac in virtute sancte obediencie tam domino abbati quam omnibus aliis huius domus professis mandamus, ut ad observanciam tam salubris statuti toto conamine intendant quacumque occasione in contrarium excepta. Quasi aliquis repertus fuerit, qui consilium, favorem aut auxilium prestiterit mulieribus ingrediendi, absque retractacione habitus regularis eidem auferatur ac ultimus omnium ponatur usque ad futuram visitationem et nichilominus tam dominus abbas quam totus conventus ipso die nullo alio cibo preterquam pane et aqua vescatur.*

⁵³⁰ CANIVEZ 2, 1231/5; následně v kodifikaci LUCET 2, Dist. X/23, resp. 21.

⁵³¹ EO 120,19.

⁵³² Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 176-179.

⁵³³ Pojem *contagium carnis* poskytoval dostatečný prostor pro vyjádření nutných informací, aniž by se ztratilo mnoho slov o věci, která tvořila jakési monastické tabu. Viník byl poté vyhnán z kláštera a musel hledat, kde by jej přijali. Od roku 1227 směl zůstat ve svém domácím klášteře, ale na deset let byl zbaven hábitu a musel zaujmout poslední místo v konventu. Více viz. FÜSER, *Mönche*, s. 180-183.

⁵³⁴ Wilheringská formulářová sbírka mu věnuje hned dvě kapitoly, srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. *De evagacione*, s. 237, 242, 245f.

Jako důvod svévolného opuštění kláštera se u generální kapituly nejčastěji projednávala návštěva nedaleké taberny či popíjení alkoholu při jiných příležitostech.⁵³⁵

Řehole sv. Benedikta vyžadovala pro každé opuštění kláštera souhlas opata. Již roku 1192 určilo definitorium, že žádnému mnichovi či konvrši nemá být poskytnuta tato *licentia eundi* na jeho nátlak, *sine utilitate domus*.⁵³⁶ Pro zachování nařízení byly stanoveny i sankce, opat se měl zodpovídat před generální kapitulou, převorovi a jiným hodnostářům byl uložen třídní půst o chlebu a vodě.⁵³⁷ Hospodářské zájmy však diktovaly jiný přístup. Členové řádu opouštěli nezřídka klášter, zvláště jako zruční řemeslníci a stavebníci. V takových případech udělovala generální kapitula licence umožňující delší pobyt mimo klášter.⁵³⁸

Vizitační protokoly dosvědčují, že vyjití z kláštera měl představený povolovat jen z nutného důvodu a to osobám předem vybraným, na jejichž mravy se mohl spolehnout: *Protože neopatrná volnost dává příležitost k pohoršení a zkáze, určujeme, aby nikomu nebylo povoleno vyjít před bránu, leda když nevyhnutelná tíseň přinutí představené a také pouze k tomuto způsobu vybrané úředníky, ze kterých předem vybere, protože chrání vážnost své dobré pověsti*.⁵³⁹ Obdobně hovoří i žďárská vizitace: *Neboť podle řehole našeho nejsvětějšího otce Benedikta duším mnichů zcela neprospívá, když se potulují mimo klášter, opatovi a představeným zakazujeme, aby propůjčovali povolení ke vstupu do přilehlého městečka komukoliv pro lehkou příčinu, jestliže si toho nežadá očividná nutnost nebo užitečnost ve prospěch kláštera nebo svěřené služby*.⁵⁴⁰

S opakovaně ukládaným nařízením o zákazu vyjití z kláštera se setkáváme u šesti klášterů z osmi a to nejen jednou. Důraz je stále kladen na zřejmý důvod k odchodu a získané povolení, to vše se snahou, aby *nullum de cetero ex huiusmodi scandalum oriatur*.⁵⁴¹ V některých případech je výtka specifikována na vyjití za poledního spánku, za které je stanoven pro všechny mnichy nehledě na jejich stav trest o chlebu a vodě: *Item seriose et sub pena panis et aque sine dispensacione qualibet infligenda precipimus et mandamus, ne aliquis monachus, cuiuscumque status sit, infra sompnum meridianum extra septa monasterii egredi audeat vel presumat*.⁵⁴² Kromě postu o chlebu a vodě se setkáváme i s obecným trestem *v takových případech ustanovených*⁵⁴³ nebo s tělesným trestem v kapitule.⁵⁴⁴

⁵³⁵ CANIVEZ 1, 1182/90; 1192/59; 1193/10.

⁵³⁶ CANIVEZ 1, 1192/59, dtto o rok později s. 1193/10. Roku 1195 bylo nařízení precizováno, licence směla být vydána jen *pro certa et evidenti necessitate domus*, CANIVEZ, 1195/16. Srv. k mnichům poslaným na cestu RB 67; EO 88 (*De dirigendis in via*); MÜLLER, G., *Cistercienser auf der Reise*, in: *CistC 22* (1910), s. 289-295, 335-345, 364-372.

⁵³⁷ CANIVEZ 1, 1195/16. Tato nařízení se stala základem pro kodifikaci 1202 (LUCET 1, Dist. IX/12). To, že má být licence vydávána zřídka, opakují všechny kodifikace: LUCET 1, Dist IX/6 (1220); LUCET 2, Dist. IX/8 [resp. 7].

⁵³⁸ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 271.

⁵³⁹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 384.

⁵⁴⁰ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125.

⁵⁴¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 59, s. 492; srv. kromě již zmíněných vizitací: *tamtéž* XIX, č. 4, s. 592; *tamtéž*, XIX, č. 5, s. 593; *tamtéž*, XX, č. 39, s. 135; *tamtéž* XXI, č. 69, s. 126; *tamtéž* XXI, č. 72, s. 388; *tamtéž* XIX, č. 2, s. 589; *tamtéž* XX, č. 54, s. 485; GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 445.

⁵⁴² TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388. Podobně zákaz vyjití za poledního spánku srv. TÝŽ, *Kleinere Quellen*, č. 2, s. 445. Trest o chlebu a vodě stanovuje i vyšebrodská vizitace: TÝŽ, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485.

⁵⁴³ *Tamtéž*, XXI, č. 69, s. 126.

⁵⁴⁴ *Tamtéž*, XIX, č. 2, s. 589.

Pokud některý z mnichů získal povolení opustit klášter, neměl se vydat na cestu sám, byť by se jednalo o blízkou vesnici, ale měl jít s druhem a nezastavovat se jinde, než v domě rychtáře nebo faráře.⁵⁴⁵ Bez doprovodu nesměli odcházet ani novicové jdoucí navštívit své rodiče.⁵⁴⁶

Ve všech uvedených případech se jedná o vytýkání krátkodobého opuštění kláštera, ve vizitacích se nesečkáme s žádnými zmínkami o útěku ve snaze vymanit se z klášterních zdí. Jinak je tomu, přihlédneme-li k jiným druhům pramene. Obecně platil útek z kláštera za opuštění ráje. Nebyl ovšem útek jako útek. Sv. Bernard rozlišuje, zda *fugitivi* opustili klášter ze strachu a odporu před celkovým mnišským životem nebo z lásku a touhy po řádovém životě v jiném klášteře, nejlépe přísnější observance. Již ve 13. století přestává být přestoupení schvalováno a přestup je nahlížen jako útek.⁵⁴⁷

A. NEUMANN uvádí hned tři případy zběhlých cisterciáckých mnichů, které podle něho svědčí o přísnosti představených, před níž mniši utíkali.⁵⁴⁸ Z nepatrného množství dokladů, které máme k dispozici, se však k tomuto – ani k jinému názoru – nelze přiklonit. Roku 1351 měl bratr Mikuláš Tilmanův opustit plaský klášter, opat Jan ze Středy se přimlouval u sedleckého opata za svého příbuzného a žádal o přijetí zpět a z Vyššího Brodu utekl mnich Petr, *byv přemožen křehkostí lidskou*.⁵⁴⁹ A. NEUMANN dále cituje z dopisu, který měl opat tomuto mnichovi poslat: *Bojíš-li se mé přísnosti, kterou předvídáš, věz, že již nejsem tím, jakým jsem byl kdysi, a mě, kterého jsi se dříve bál jako krutého učitele, toho nyní obejmi jako svého otce ochotného opustit.*

550

Skandál v podobě zběhlého mnicha ohrožoval dle učení řádu pokoj a mír v klášteře i v řádu samotném. Bylo společným úsilím všech opatů viníka na náklady domácího kláštera dopadnout, kdekoliv se objeví. Tím měl být napraven nejen on sám, ale zároveň uchována dobrá pověst kláštera.⁵⁵¹ Sankce pro zběhlé mnichy se velmi rychle měnily a vystřídalý snad celou škálu trestů. Snahou bylo nalézt účinný lék na stále se opakující přestupek.⁵⁵²

⁵⁴⁵ *Tamtéž*, XX, č. 54, s. 485.

⁵⁴⁶ *Tamtéž*.

⁵⁴⁷ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 262; WOLLASCH, *Das Mönchsgelübde als Opfer*, in: FMSt 18 (1984), s. 529-545 (zvláště s. 537-545); MELVILLE, *Zur Abgrenzung zwischen Vita canonica und Vita monastica. Das Übertrittsproblem in kanonischer Behandlung von Gratian bis Hostensis*, in: ed. týž, *Secundum regulam vivere*, Windberg 1978, s. 205-243; HOFMEISTER, P., *Der Übertritt in eine andere religiöse Genossenschaft*, in: AkathKR 108 (1028), s. 419-481, zvl. s. 419-438. Uprchlík je označován nejčastěji jako *fugitivus* nebo *apostatus*. Mezi motivy k takovému jednání uvádí FÜSER spíše než sexuální potřeby snahu krátkodobě se účastnit života na druhé straně klášterních zdí a pak se zas vrátit do řeholní komunity. Svoji roli měly hrát i rozpory v konventu, ať již v souvislosti s osobními spory nebo vytvářením různých frakcí. Dle středověkých osobností jako byl Girardus z Arvernica či sv. Bernard se jednalo o neochotu (či nepřipravenost) nést těžkosti klášterního života. S. Freud by nejspíše hovořil o výsledku neúplného projevení pudů a zatlačení libida do podvědomí. Z pohledu historika uvažujícího v rovině institucionální, se útek jeví jako odpověď na zatěžování totální institucí. Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 268-270. Požadavek *stabilitas loci* se odráží v mnišských předpisech od časů sv. Benedikta, srv. Srv. RB 29; 61; 1,10-11; RB ProI,50; 4,78; 58,9.17; 61,5.

⁵⁴⁸ Srv. NEUMANN, *Z dějin*, s. 170; týž, *Prameny*, s. 102. 133-136. 159. KADLEC doplňuje tento výčet o bulu papeže Bonifáce IX. pro plaského opata z roku 1391, kterou je opatovi Jakubovi jakožto otcí-opatovi povoleno absolvovat mnichy dceřiných klášterů od exkomunikací, suspensí a interdiktů, do kterých upadli útekem z kláštera, budou-li se nějakou dobu chvalitebně chovat. KADLEC, *Dějiny kláštera*, s. 45.

⁵⁴⁹ NEUMANN, *Prameny*, č. 21, s. 133.

⁵⁵⁰ *Tamtéž* č. 22, s. 135; TÝŽ, *Z dějin*, s. 170.

⁵⁵¹ Srv. FÜSER, *Mönche*, s. 302-307.

⁵⁵² Srv. *tamtéž*, s. 297.

Případy utíkajících mnichů z českých klášterů mohou mimo jiné ukázat, že informace z vizitačních protokolů nelze považovat za kompletní. Fakt, že se v nich žádné zprávy o zběhlých mniších neobjevují, ještě neznamená, že žádní takoví nebyli. Stejně však nelze vizitační listiny jako pramen podceňovat a přehlížet.

4.5.3 Tajemství řádu

Při opuštění klášterních zdí či při nedovoleném hovoru s laiky uvnitř kláštera si měli řeholníci dávat pozor na sdělované slovo. Nehledě na to, že samotný hovor nebyl povolený, bylo striktně zakazováno hovořit o vnitřních záležitostech řádu. Cisterciácký řád, zakládající si na své nezávislosti na okolí, dbal velmi o zachovávání tzv. tajemství řádu. Svěřování jeho obsahu cizím osobám bylo trestáno velmi přísně.

*Pokud jakákoliv osoba řádu bude odhalovat tajemství a záležitosti řádu (secreta et negocia ordinis) světským uším, jakéhokoliv postavení, hodnosti a pohlaví, znamením, řečí nebo zprávou či dopisem, jakmile se projeví, nechť jí jsou odebrány všechny temporalia et spiritualia a poté, co bude osoba vyloučena z komunity, ať se jí všichni vyhýbají.*⁵⁵³ Kdo i přes toto nařízení tajemství řádu sděloval, měl být odevzdán do vězení až do rozhodnutí generální kapituly. Vizitátor jednal přesně podle posledního nařízení generální kapituly z roku 1327: [...] *hoc addendo quod quecumque personae Ordinis ipsius secreta quibuscumque personis Ordini nostro non subiectis cuiuscumque dignitatis, conditionis aut status signo, voce, nuntio vel leitteris malitiose revelaverint ipso facto ab omni officio, administratione, beneficio ex tunc et ex nunc depositas excommunicat Capitulum generale. Quicumque vero super hoc comprobatus vel convictus fuerit, usque ad nutum Capituli generalis carceri mancipetur; patres vero abbates de hoc inquirant diligenter in suis visitationibus et faciant inviolabiliter observari.*⁵⁵⁴

Z počátku ukládala generální kapitula za vyzrazování tajemství řádu „jen“ trest těžkého hříchu, neboť jej hodnotila jako spiklenectví.⁵⁵⁵ Pokud se sdělování tajemství řádu objevuje ve vizitačních listinách mezi všeobecným napomenutím k poslušnosti a zachovávání jednoty, může být trest jiný: [...] *všichni, kteří zlomyslně prozrazují tajemství řádu cizím osobám, po prvý krát ať na místě obdrží trest lehkého hříchu, jestliže se znovu odchýlí z pravé cesty, k hilarijské bráně ať míří pro záslužné potrestání.*⁵⁵⁶

Z těchto uvedených trestů je patrná závažnost zmíněného provinění. Klášter byl často svět sám pro sebe, do jehož záležitostí se nikdo z osob mimo řád neměl pouštět. Co vše se pod termínem tajemství řádu skrývalo, zůstává tajemstvím.

⁵⁵³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch* XXI, č. 70, s. 386.

⁵⁵⁴ CANIVEZ 3, 1327/9. Též CANIVEZ 3, 1296/9.

⁵⁵⁵ CANIVEZ 1, 1195/42; CANIVEZ 1, 1208/2.

⁵⁵⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 486. Srv. *tamtéž* XX, č. 59, s. 491f.

4.6 Péče o chudé

Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.
(Mt 25, 40)

Vizitační protokoly nevyprávějí jen o vyzrazování tajemství řádu, svévolném opuštění kláštera, nedodržování klášterní disciplíny či prohřešcích při naplňování boží služby. Stejnou měrou zpravují i o péči o chudé. Pozměňme dosavadní pohled skládající se zvláště z negativních zpráv a složme několik dílků k obrazu péče o chudé u cisterciáckých klášterů v předhusitských českých zemích.

Jen zdánlivě se jedná o nespojitelné téma: hradbami uzavřené kláštery tohoto kontemplativního řádu a chudí, poutníci či jacíkoliv pocestní klepající na jejich bránu. Řehole svatého Benedikta je však nesmlouvavá a jako jeden z prvních nástrojů dobrých skutků staví s odkazem na Matoušovo evangelium stručné rady: Sytit chudé, oblékat nahého, navštěvovat nemocného, pohřbívát mrtvého, pomáhat v soužení, těšit zarmouceného.⁵⁵⁷

Vizitační protokoly zůstávají pro mne základním pramenem i v této oblasti. Bylo by škoda nepřihlédnout alespoň v případě jednoho z nejlépe listinně doložených klášterů -Vyššího Brodu – i k listinám jeho donátorů, které se péči o chudé věnují konkrétněji. Jen tak bylo možno doplnit ve vizitacích obecněji zmiňovanou péči o chudé na fortně, tedy rozdělování hlavně jídla a ošacení a zvláště informace o klášterním špitálu. To vše je námětem druhé části této podkapitoly, první se věnuje péči cisterciáků o chudé v širší rovině.

4.6.1 Chudoba, cisterciácký řád a péče o chudé

Výzva Ježíše Krista v Matoušově evangeliu o prokazování lásky k bližnímu ukazovala křesťanství jeho důležitou světskou úlohu, pohostinnost.⁵⁵⁸ Zvláštní hodnotu dostala však až ve spojení s Kristem samotným, on sám je v hostech přítomný. Poskytovat pohostinnost tedy znamená přijímat Krista.

Nový zákon změnil radikálně pohled na chudobu ještě v jednom směru. Ve Starém zákoně byla péče o chudé úlohou majetných, nyní získala chudoba funkci v procesu spásy. „Blaze chudým v duchu, neboť jejich je království nebeské.“⁵⁵⁹ Chudoba obdržela díky tomuto příslibnému vyvýšení chudých v příštím životě novou hodnotu, která se neobrací na uzavřené skupiny, ale na všechny křesťany. Pomoc chudým byla nadále nahlížena jako důležitá povinnost církve, která zároveň příslibuje spásu. Zprvu se péče o chudé zaměřovala na poskytnutí přístřešku a potravy, záhy se rozšířila i na pohřbívání a oděv.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ RB 4,14-19.

⁵⁵⁸ Srv. Mt 25,31-46.

⁵⁵⁹ Mt 5,3.

⁵⁶⁰ Srv. LINDGREN, U., *Armut und Armenfürsorge, (Soziologie, Kirchliche Armenpflege)* in: LMA I., 1980; FLOOD, D., *Armut (Mittelalter)*, in: TRE IV, 1996. K chudobě a péči o chudé srv. OEXLE, O. G., *Armut, Armutsbegriff*

Jedním z nejdůležitějších faktorů pro rozšíření křesťanské pohostinnosti bylo bez pochyby mnišství.⁵⁶¹ Pro cisterciáky důležitá řehole sv. Benedikta započala tradici, podle níž náležela nemocným a chudým hostům zvláštní péče.⁵⁶²

Přijímání a péče hostů však nebyly snadno slučitelné s klášterní odloučeností od světa. Navíc péče o chudé znamenala značnou zátěž pro klášterní hospodářství. Gregor MÜLLER viděl v neomezené dobročinnosti vůči chudým jednu z příčin zadluženosti takřka všech opatství nejen cisterciáckého řádu.⁵⁶³ Není divu, že byli během 13. století clunyjské cisterciáci i ostatní nuceni ke kompromisům vůči Benediktově řeholi. Přesto Ježíšova slova neztratila na aktuálnosti v žádném klášteře žijícím podle řehole sv. Benedikta.

První cisterciáci zakládali svá opatství podle řádových předpisů pokud možno daleko od ruchu světa, v tichých údolích. Ne proto, aby se vyhýbali pohostinnosti a péče o potřebné, ale aby mohli, jak píše Gregor MÜLLER, nerušeně a jednotně (tedy netříštit svoji aktivitu) sloužit Bohu. Rané cisterciácké kláštery neměly žádný zájem na tom, aby skrze charitativní péči přitáhli pozornost okolního světa. Přes tuto snahu o oddělení od světa se brzy objevili potřební klepající na klášterní bránu.⁵⁶⁴

Zhodnocení cisterciácké péče o chudé přinesla J. M. BERGER: „Cisterciáci neviděli svoji úlohu v přeměně klášterů v centra péče o chudé, ale snažili se pohnout k tomu nemnišské okolí, zvláště mocné. Při pohledu na další vývoj středověké péče o chudé, je zřetelné, že toto tvořilo jádro vývoje tehdejšího proudu pokrokového mínění o vlastní zodpovědnosti a samostatnosti mnichů i laiků. V širší rovině vyburcovali zástupci žebravých řádů ve svých kázáních laiky k samozřejmé dobročinnosti. [...] Reálně uvažující, rozeznali cisterciáci ‚příznaky doby‘: dlouhodobě neudržitelné zatížení vzniklé spojením individuální památky zemřelých (Totengedenke) a péče o chudé, zatížení ve kterém se snažili clunyjské vytrvat se všemi důsledky na nejvyšší úrovni.“⁵⁶⁵ Tím nechci říct, že cisterciáci zanevřeli na spojení mezi památkou na zemřelé a péčí o chudé. Jen toto množství nebylo tak velké, jako ve zmíněném clunyjském klášteře.

Výdaje na pohostinství i péči o chudé pocházely nejen z vlastní práce mnichů, ale i od zbožných donátorů. Většina donací ve prospěch chudých nechávala mnichům volnost v

und Armenfürsorge im Mittelalter, in: Soziale Sicherheit und Theorie der Sozialpolitik, ed. CH. SACHSE – F. TENNSTEDT, Frankfurt a. M. 1986, s. 73-100.

⁵⁶¹ Srv. BERGER, J. M., *Gastfreundschaft im Kloster St. Gallen im 9. und 10. Jahrhundert* in: SMGB 104 (1993) [dále jen BERGER, *Gastfreundschaft*], s. 41-134, 225-314.

⁵⁶² Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 62-74; Řehole se věnuje přijímání nemocných a chudých především v 53. kapitole a v kapitolách o jednotlivých klášterních hodnostářích (RB 31,9; 53,15; 55,9).

⁵⁶³ Srv. MÜLLER, G., *Almosenausteilung an der Klosterpforte* in: Cistercienser Chronik 23 (1911) [dále jen MÜLLER, *Almosenausteilung*], s. 28. Clunyjský opat Petrus Venerabilis vyřešil napětí mezi množstvím poskytovaných porcí a hospodářským možností kláštera omezením jídla na 50 porcí denně; srv. reformní statuta PL, 189, sl. 1034 D – 1035 A; *Dispositio rei familiaris cluniacensis*, tamtéž sl. 1050 B – 1051 B.

⁵⁶⁴ Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 202; MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 23; G. MÜLLER píše, že se prozradili hlasem zvonů i mnichy pracujícími na poli v okolí kláštera. Ještě více než péče o chudé však kláštery zatěžovala pohostinnost poskytovaná vznešeným hostům.

⁵⁶⁵ Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 308, 310.

rozdělování, co se času i množství týče. Bylo možno je použít i na hospitium a v něm dlící chudé. Pro donátory bylo důležité zajištění spásy duše.

Péče o chudé, rozdělování jídla a šatů, byla nejčastější pomocí vůči chudým a pocestným. Cisterciáci hledali i další cesty, jak zefektivnit péči o chudé. Nebylo výjimkou, když v čase hladomorů pomáhali obyvatelé z okolí při stavbě kostelů nebo když při sklizni byla dobročinnost prokazována na fortně jen zvláště slabým poutníkům, všichni ostatní práce schopní chudí si museli nocleh i stravu a péči vůbec nejdříve vydělat jako sezónní pracovníci.⁵⁶⁶

Je-li nyní řeč o péči o chudé nelze v souvislosti s počátky řádu opomenout působení sv. Bernarda a vzdání se běžného desátku. Z desátků byla tradičně placena péče o chudé a pohostinnost obecně. Proto jej nechtěli cisterciáci přijímat, jelikož díl patří chudým.⁵⁶⁷ Když byly později přeci jen přijaty a staly se běžnou součástí klášterního hospodářství, přijali současně i starost o chudé.⁵⁶⁸

Stejně tak odmítali první cisterciáci bohatství. *Rabina pauperum*, okrádání chudých, tak nahlíželi cisterciáci vše, co clunyjští nutně nepotřebovali: nadbytečné množství ozdob jejich budov, církevních rouch, kultovních předmětů a podobně. Nikdo menší než právě sv. Bernard zdůrazňoval, že zlato patří chudým, nemá být používáno na předměty, byť svaté.⁵⁶⁹

Jak dlouho a jak moc zůstali cisterciáci věrní svým předpisům? V normativních textech je i nadále zdůrazňováno, že cisterciácké kláštery nemají v žádném případě sloužit jako místa trvalého pohostinství konventu cizích osob, přesto svědectví jednotlivých klášterních pramenů z 13. i 14. století dokládá stále zřetelněji trvalou péči nejen o obyvatele špitálu. Desátek se stal nedílnou součástí klášterních příjmů, zlato a jiné ozdoby zaplnily kostely. Péče o chudé však zůstala. Úkolem následujících úvah je odpověď na otázky, nakolik se zrcadí péče o chudé v českých vizitačních protokolech, nakolik je jimi reflektována a jak tato péče pravděpodobně probíhala.

4.6.2. Fortna a fortnýř⁵⁷⁰

V benediktinských kláštorech byli pěšky cestující chudí hosté svěřováni do péče *elemosinaria* (tj. pečovatele o chudé). U šedých mnichů si jeho práci rozdělili *monachus hospitalis* a *portarius* (fortnýř).⁵⁷¹ Fortnýř, kterému byla svěřena péče o chudé, nesl za ni spolu s celerářem hlavní zodpovědnost. Fortna se pro to stala centrálním místem. Na fortně probíhalo vítání všech hostů, zde bylo rozdělováno jídlo nebo oděvy mezi chudé. Fortnu k tomuto účelu určoval ještě jeden fakt: Byla nejvhodnějším místem k rozdělování almužen, neboť byla více či

⁵⁶⁶ Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 308.

⁵⁶⁷ *Exordium Parvum*, kap. 15 (např. BREM - ALTERMATT 1).

⁵⁶⁸ Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s.300.

⁵⁶⁹ Srv. DOLBERG, L., *Die Liebestätigkeit der Cistercienser im Beherbergen der Gäste und Spenden von Almosen* in: SMBCO XVI (1895), s. 247.

⁵⁷⁰ Více o fortnýři viz. RB 66; EO 120. Z literatury srv. MÜLLER, G., *Die Pforte und die Außengebäude* in: CistC 34 (1922) [dále jen MÜLLER, *Die Pforte*], s. 33-35, 72-74.

⁵⁷¹ Srv. WOLLASCH, J., *Elemosinarius. Eine Skize* in: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Ed. K.HAUCK, Berlin-New York, 1986, s. 991.

méně vzdálená od vlastního kláštera a kostela. Tím bylo zajištěno, že ani kvůli potřebným, kteří se scházeli a prodlívali na fortně, nemůže docházet k případnému narušování bohoslužeb a klášterního ticha

Fortna byla obvykle menší budova, v níž (nebo vedle) měl fortnýř své přístřeší, kde se během dne zdržoval. Tato světnice byla dle popisu G. MÜLLERA nezdobená, až v pozdější době s krbem, kde bylo v zimě možno rozdělovat oheň. Součástí obydlí byla ještě druhá menší místnost, kde se nacházely přebytky z konventního stolu připravené pro rozdělování chudým. Zde byly uchovávány též oděvy připravené pro chudé.⁵⁷²

Každý den bylo možné na fortně potkat chudé, zvláště však kolem poledne, kdy bylo rozdělováno jídlo z refektáře. Příležitost posílit svůj žaludek mohli využívat nejen chudí v úzkém slova smyslu, ale též zbožní poutníci, válečníci, spěchající poslové, cestující kupci, obchodníci, studenti nebo herci.⁵⁷³

Duchovní stránka péče nejen o chudé byla zajištěna existencí kaple v bráně a zde sloužených bohoslužeb. V úvodu wilheringské formulářové sbírky je v kapitole *De portario* tato funkce zdůrazněna: [...] *Portatio diligenter committimus, ut pauperes in porta verbis et factis, quantum facultas suppetit, misericorditer studeat pertractare.*⁵⁷⁴ Podpora konkrétními činy však byla neméně důležitá.

4.6.3 Rozdělování jídla

*Verum quia ex devota suscepcione hospitem et peregrinorum adventancium procuracione caritatis adimpletur debitum et notabilius bona fama domus cuiuslibet et ordinis ampliatur, merito domino abbati iniungimus et mandamus, ut cure sue sit ordinare et providere de dono hospitem, quod advenientes hospites et peregrini, ceterique paperes, quibus secundum status sui exigenciam competentibus victualibus procurantur.*⁵⁷⁵ Hosté měli být pro klášter opravdu dar, jak píše plaský opat ve vizitaci Zlaté Koruny. Dar, ve kterém je přijímán Kristus a kterému tedy náleží zvláštní péče.⁵⁷⁶ Odstupňovaná ovšem podle postavení příchozích, jak odpovídá představám středověké společnosti.

Pravidelnou součástí jídelníčku chudých na fortně tvořilo jídlo z refektáře mnichů. Jak polední, tak večerní, pokud jedli mniši dvakrát denně. *Ecclesiastica Officia* vyjmenovává prostředky, které měl fortnýř k dispozici: fortnýř shromáždí v kuchyni do svých nádob obvyklé zbytky z mnišského stolu, včetně jídla zemřelého (*pulmenta defunctorum*) a ostatního, co dal

⁵⁷² Srv. MÜLLER, *Die Pforte* s. 35.

⁵⁷³ MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 23.

⁵⁷⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 14 (*De portario*), s. 239.

⁵⁷⁵ NEUMANN, *Prameny*, č. 14, s. 119f.

⁵⁷⁶ Srv. s odvoláním na RB ve vizitaci žďárského kláštera: *Item secundum beati Benedicti documentum sic regula Christus in pauperibus recipiatur et infirmis.* NEUMANN, A., *Prameny*, č. 17, s. 126.

k dispozici celerář.⁵⁷⁷ Množství prebend, vzpomínek na zemřelé spolubratry, bylo stanoveno na symbolický počet tři prebendy denně.⁵⁷⁸ Jelikož zbytky jídla mnichů nemusely být vždy dostačující, mohl je celerář doplnit. Byl to právě celerář, který disponoval *pulmenty*, konventní i opatské kuchyně. Jím bylo kontrolováno množství potravin, se kterým posiloval fortnýř přicházející chudé přicházející k fortně.⁵⁷⁹ Právě celeráři adresuje sv. Benedikt následující slova: „Co nejsvědomitěji se stará o nemocné, chlapce, hosty a chudé v pevném přesvědčení, že za ně za všechny bude v den soudu skládat účty.“⁵⁸⁰

Každý řeholník měl také možnost prokázat chudým dobrý skutek, neboť čím méně ze své porce snědl, tím více oni obdrželi. Pokud se navíc některý z mnichů postil o chlebu a vodě, ať již dobrovolně nebo jako následek trestu a pokání, náležela i jeho porce chudým.⁵⁸¹ V Hradišti nabádal vizitátor k dodržování pro všechny křesťany důležitého čtyřiceti denního postu před Velikonocemi. Vzdání se kompletní stravy a následná slabost však neměly být bratrům výmluvou pro neúčast na vigiliích.⁵⁸² Vizitátor jednal plně v souladu s Benediktovo řeholí: „V těchto dnech si tedy nad obvyklé úkoly své služby něco přidejme – zvláštní modlitby, zdrženlivost v pokrmech a nápojích, aby každý z vlastní vůle obětoval něco Bohu nad povinnou míru s radostí Ducha svatého.“⁵⁸³

Příležitost k „umrtvování“ nebo projevování lásky k bližnímu se nabízela zvláště ve dnech, kdy se v refektáři podávala pitance, tedy přilepšení k obvyklému jídlu a pití. Mohlo se jednat o kompletní nebo jen částečné vzdání se této pitance.⁵⁸⁴ Ve Vyšším Brodě byly ve 14. století pitance o velkých církevních svátcích. Urbář kláštera podává informaci i o obsahu jídla: jedly se dva chody ryb či vaječného pokrmu, víno o chléb.⁵⁸⁵ Kromě toho se pitance objevují ve výroční dny úmrtí donátorů, např. Petr I. z Rožmberka určuje pitance pro konvent jednou jídlo s vínem a přilepšením, podruhé byly přidány dva pokrmy.⁵⁸⁶

Existovala ještě jedna možnost k vylepšení stravy chudých na klášterní fortně, tzv. *tricenarium*. Jednalo se o třicet dní po smrti některého z bratrů, po které bylo chudým opět

⁵⁷⁷ EO 120, 27: *Qui solet etiam vasa sua ad colligendas reliquias ciborium in coquinam deferre et pulmenta defunctorum et cetera que cellerarius dederit in ipsis recipere. Zbytky jídla z refektáře, jež přenechával celerář fortnýři, jsou zmiňovány v EO CXVII,11: *De reliquiis ciborum si quid necesse habuerit accipere potest: cetera vero portario relinquat.**

⁵⁷⁸ EO 76,18 (*Et post defunctis tres*); EO XCVIII,49 (*Tres prebendes omni die in unaquaquenostris ordinis abbatia*). S praxí v Cluny, kde měli po reformě opata Petra chudí denně k dispozici 50 prebend, se to dalo jen těžko srovnat. Srv. BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 297-298.

⁵⁷⁹ Srv. EO 117, 2.11.27.

⁵⁸⁰ RB 31,9.

⁵⁸¹ Trest postu je ve vizitačních protokolech zmiňován nejčastěji, zřejmě tedy chudí na fortně nemuseli mít strach z nedostatku porcí.

⁵⁸² NEUMANN, *Prameny*, č. 15, s. 122: *Et quoniam iuxta beati Patris Benedicti consilium diebus quadragesimalibus debemus negligencias aliorum temporum diluere et de cibo, potu ac sompno nobis subtrahere, necnon et ab aliis superfluitatibus diligentius solito abstinere, ideo prohibemus, ne hiis sacre quadragesime diebus sic indifferenter ut in aliis temporibus de vigiliis se fratres debeant absentare; pro una autem vice in ebdomada qui carere noluerit, poterit de licencia autem se recognoscendo in capitulo, ut consuetum est, de vigiliis declinare.*

⁵⁸³ RB 49,5f.

⁵⁸⁴ MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 90f.

⁵⁸⁵ Urbář kláštera Vyšší Brod viz. PANGERL, UBH, s. 221-228, zde s. 226-227.

⁵⁸⁶ SCHMIDT, V., *Nachträge zum Hohenfurter Urkundenbuch* in: SMBCO 22 (1901) [dále jen SCHMIDT, *Nachträge*], č. 19, s. 438.

přílepkováno. Obdobné tricenarium začínalo též v den sv. Lamberta (17.9.), tedy na obvyklý závěr konání generální kapituly.⁵⁸⁷

Kromě jídla z refektáře musel mít fortnýř ve své cele u brány stále k dispozici chleba a víno či pivo, jež rozdělával kolemjdoucím.⁵⁸⁸ Přesto, že rozdělávání probíhalo v jakoukoliv denní dobu, největší koncentrace byla v čase oběda mnichů. Po návratu na fortnu rozdělával tedy fortnýř nebo jeho zástupce *subportarius* v refektáři shromážděné zbytky jídla chudým.⁵⁸⁹ G. MÜLLER hovoří - spíše podle dochované tradice než podle písemných pramenů - o jednotlivých skupinách, kterým dával fortnýř nádoby naplněné jídlem. Pro každou skupinu nějakou, těžko si lze představit, že by každý příchozí dostal svoji misku.⁵⁹⁰

Důležitost, jakou cisterciáci přikládali rozdělávání jídla chudým, lze vidět z dalšího předpisu: pokud v chóru začala modlitba a fortnýř ještě nebyl s rozděláváním u konce, nesměl svoji práci přerušit, jak by napovídalo výsadní postavení modlitby, ale co nejrychleji ji dokončit a odebrat se za ostatními spolubratry do kostela.⁵⁹¹

Již zmínovaná první část wilheringského formuláře zmiňuje péči o rozdělávání jako jednu z předních kapitol a rovněž zdůrazňuje, že v chudých se přijímá Kristus: *Volumus, ut porcio panis et vini cum ceteris Christi beneficiis ipsis pauperibus in porta a retroactis temporibus deputatis ipsi portario (...) assignetur.*⁵⁹² Rozdělávání pokrmů a chleba na fortně ve Vyšším Brodě dokládá výtka vizitátora směřovaná fortnýři, aby pečlivěji dbal o toto rozdělávání, neboť hříchy lidí jsou vykupovány právě almužnami a on tímto jednáním následuje samotného Krista: *Et quia iuxta propheticum dictum peccata hominum elemosinis redimuntur, portario, qui pro tempore fuerit, commitimus studio maiori quo valemus, ut circa distributionem eorum, que de refectorio ad portam exportantur in pane et pulmentis, sic intendat paperibus erogare ad alios usus non distrahendo, ut ipse apud districtum iudicem misericordiam consequatur.*⁵⁹³

Žádný z vizitačních protokolů neobsahuje zmínky o zvláštní péči o chudé, která měla být chudým věnována na Zelený Čtvrtek, nebo o ženách jakožto nežádoucích návštěvnicích klášterních bran, o které bylo přesto během hladomorů pečováno. Lze se jen domnívat, že i tato praxe zhruba odpovídala řádovým předpisům.⁵⁹⁴

Péče o chudé ležela na srdci i donátorům klášterů. Odpovídala zvyku rozdělávat chudým almužny nebo činit odkazy v jejich prospěch u příležitosti úmrtí člena rodiny. Tím se měla uctít památka zemřelého a zároveň zajistit spása jeho duše, tedy zajistit pomocná ruka pro osvobození z

⁵⁸⁷ Více k tricenáriu viz. MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 91-92.

⁵⁸⁸ EO 120,20: *Portarius vero debet habere panes in cella sua ad distribuendum transeuntibus.*

⁵⁸⁹ EO 120,28: *Que postquam a refectone surrexit debet ad portam paperibus distribuere.*

⁵⁹⁰ Srv. MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 92.

⁵⁹¹ EO 120,29: *Quam distributionem non debet propter subsequens opus dei dimittere sed paucis utens verbis et moderatis citius quod inceperat perficere.*

⁵⁹² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap.13 (*De portario et ad eum pertinentibus*), s. 239.

⁵⁹³ *Tamtěž*, XIX, s. 591.

⁵⁹⁴ Více k dění na Zelený čtvrtek srv. EO 21,7-22; BERGER, *Gastfreundschaft*, s. 294-6; ohledně žen na fortně srv. EO 120,19 a MÜLLER, *Almosenausteilung*, s. 23.

očistce.⁵⁹⁵ Písemně doložené jsou četné dary opět pro Vyšší Brod. Rožmberkové, jeden z nevlivnějších rodů v českých zemích, i další dobrodinci, odkazovali po smrti některého ze členů rodiny klášteru vsi, finance nebo hmotné dary za spásu své duše (*pro anima nostra*)⁵⁹⁶.

Odkazy měly být určeny nejen na bohoslužby či pitance, ale i na pokrm chudým, jež byly ve výroční den rozdělovány. Pitance jsou vždy zmíněny jen obecně, oproti tomu počet chudých má své určení téměř vždy. Roku 1347 Petr I. z Rožmberka žádá spolu s darováním vesnice Eibenstein následující anniversaria za různé rodinné příslušníky: za svoji manželku Violu zádušní mše sloužené každým knězem v klášteře, pitance, pokrm složený z chleba, piva a zelí pro 20 chudých, za ostatní rodinné příslušníky pokrm pro dalších 20, 60, 40, 25 a 40 chudých.⁵⁹⁷ Ještě týž rok dává klášteru ves Nesselbach, za spásu své duše. Klášter má za něho věnovat v den výročí jeho smrti dvěma stovkám chudých na den potřebné živobytí: *Insuper volumus (...) ut anniuersarius noster in sepedito claustro nostro singulis annis post obitum nostrum sollempnius peragatur sic videlicet, (...) eodem quoque die prandium cum pitanciis in refectorio singulis laucis porrigatur, ducentis quoque pauperibus eodem die victus pro una vice tribuatur.*⁵⁹⁸ O poznání menší počet chudých, jimž má být tentokrát dán chléb a pivo, zmiňují ve své listině Rožmberkové, za svého sourozence Jošta roku 1371: *necnon in die anneuersario memorati nostri fratris sexaginta pauperes cum pane et ceruisia pascere.*⁵⁹⁹

Přestože se jednotlivé počty chudých značně liší, zrcadlí se ve všech zmíněných listinách starost Rožmberků o jejich duši či duši jejich předků i nazírání na almužnu jakožto značnou část cesty do nebe. Almužna se dávala na paměť zemřelých, v úmrtní den a při výročích každý rok. Od chudých byla za to očekávána protisluzba – modlitba. Podle všeobecného přesvědčení totiž platila modlitba chudých u Boha mnohem více než modlitba bohatých. Brzy přebíraly tuto povinnost od chudých kláštery, a nadále to byly řeholní domy, kdo uvedený zbožný obchod zprostředkoval. Modlily se za zemřelé a díky odkazům pečovaly o chudé. Plně se zde zrcadlí brzy převládající představa, že modlitba mnichů, co do kvantity značná, je pro spásu duše přeci jen účinnější než modlitba chudých.

4.6.4 Rozdělování oděvu

Na fortně nebyli jen hladoví syceni, ale také neoděnění oblékání. Dle potřeby a také možností jim byly rozdělovány potřebné části oděvu. Kromě Evangelia (Mt 25,36a) hovoří o darování šatů i

⁵⁹⁵ Srv. WOLLASCH, J., *Toten und Armensorge* in: Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet, ed. K. SCHMID, München, Zürich 1985, s. 9-38.

⁵⁹⁶ PANGERL, UBH, č. 88, s. 89. B. KOPIČKOVÁ zkoumala dárcce ženských cisterciáckých klášterů v našich zemích, v nichž zprostředkovali mnišky modlitbou spásu duší dárců. Mezi dárci zkoumaných ženských klášterů cisterciáček figurují vdovy, příbuzní mnišek, příbuzní zemřelého. Srv. KOPIČKOVÁ, B., *Laien als Wohltäter der Zisterzienserinnen in Böhmen und Mähren im Licht der Urkunden*, in: Cisterciáci ve středověkém českém státě (Cîteaux 47) 1996, s. 115-127.

⁵⁹⁷ SCHMIDT, *Nachträge*, s. 438.

⁵⁹⁸ PANGERL, UBH, č. 87, s. 89.

⁵⁹⁹ *Tamtéž*, č. 136, s. 152.

sv. Benedikt ve své řeholi.⁶⁰⁰ Praxe rozdělování starých oděvů a obuvi byla obvyklá a dohlížela na ni i část wilheringské formulářové sbírky. *Volumus et mandamus, ut veteres vestes et calcei, que secundum consuetudinem monasterii huius ad portam ministrantur, tales dentur, ut cum aliquali honestate et decencia valeant pro consolacione pauperum utiliter elargiri.*⁶⁰¹ Stejně jako byla fortyněji připomínána úloha rozdělování starých oděvů a bot chudým, byli *camerarius* a *sutorius* (obuvník) nabádání ve stejném odstavci k zajištění nových kusů pro mnichy: *Camerario et sutori et aliis precipimus et mandamus, ut monachis et conversis in omnibus necessariis, prout ad eos pertinere dinoscitur, videlicet in vestitu et calceis, providere [...] studeant.*⁶⁰² Toto nařízení, směřované nyní jen *camerariovi*, se odrazilo i ve faktické vizitaci ve Vyšším Brodě: *Adicientes, quod camerarius, qui est aut pro tempore fuerit, ordinata scapularia ante nostram proximam visitationem indigentibus administret.*⁶⁰³

O dostatečnou zásobu oděvů pečovali rovněž donátoři. Petr I. z Rožmberka věnoval vyšebrodskému klášteru v rámci zřízení anniversária roku 1347 50 kop grošů, z nichž měl být každý rok mnichům obstarán nový oděv.⁶⁰⁴ Jak dokládá pozdější listina, stalo se tak z potřeby udržet pravidla řehole sv. Benedikta. Chudoba prý neumožňovala vyšebrodským mnichům dostávat oděv častěji jak jednou za dva roky.⁶⁰⁵ Jisté je, že již roku 1356 nouze o oděv nebyla, naopak. *Pater abbas* zakazuje s odkazem na apoštolskou chudobu samovolné kupování nových oděvů. Pokud tak někdo učiní, jak se zřejmě stalo, budou tato nová roucha odevzdána na fortnu chudým: *Item cum doceat apostolus nos de victu esse contentos pariter et vestitu, inhobemus singulis atque omnibus, ne quis audeat vestes camere distrahere et sibi de lenioribus providere sine domini abbatilicencia specialis. Alioquin transgressoribus vestes empticie auferantur et ad portam pauperibus erogentur.*⁶⁰⁶ Trestání nedovoleného pořizování nových hábitů bylo záměrné, žádné narušování chudoby nemělo být trpěno.

V těchto dobách nebyl rozdíl mezi oděvem řeholníků a laiků nijak velký, proto mohli mnišský oděv nosit bez větších úprav i laici. Tak tomu bylo i v Nepomuku, kde vizitátor rovněž připomíná nutnost podpory chudých rozdělováním starých kusů oblečení a zakazuje mnichům příjem nových šatů, aniž by nejdříve odevzdali staré: *Item ne ibi fraus vel dolus introveniant, quod est salubriter pro pauperum suffragio deputatum, statuimus et modis omnibus volumus, ut deinceps nova vestimenta [...] necnon calcei de sutoria non tribuantur statuo tempore, nisi prius et absque vendicione seu permutacione antiqua vestimenta de illo panno ordinis, quem unusquisque de camera recipit una cum calceis antiquis resignaverit, ut ex premissi Christi pauperes*

⁶⁰⁰ RB 55,9.

⁶⁰¹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. (*De camerario in conventu*), s. 239.

⁶⁰² *Tamtéž*.

⁶⁰³ *Tamtéž*, XX, č. 56, s. 488.

⁶⁰⁴ SCHMIDT, *Nachträge*, č. 19, s. 438. Opat Tomas použil tyto peníze pro jiné účely a dal zato konventu desátek ze svi Priethal. Srv. KAINDL, *Geschichte*, s. 21-22.

⁶⁰⁵ PANGERL, UBH, č. 102, s. 110: *nam prius nimiam ipsius monasterii ob penuriam et pauperatum fratribus vltra duos annos de camera tunice noue dabantur.*

⁶⁰⁶ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 56, s. 488.

*specialiter recreentur.*⁶⁰⁷ Výtka zřejmě reaguje na aktuální provinění, opat připojuje i způsob potrestání postem o chlebu a vodě: *sub obediencie debito et panis et aque pena singulis sextis feriis usque ad proximam visitationem.*⁶⁰⁸

Doklady o poskytování obnošeného oděvu na fortnu pro chudé máme i ze Zlaté Koruny. Zde se jednalo o 12 tunik a stejný počet párů bot, které měly být každý rok vydávány, jak uložila již rok stará vizitace.⁶⁰⁹ Počet dvanáct odkazoval na dvanáct apoštolů, Kristových nejbližších.

Chudým byly kromě jídla a šatů rozdělovány i peníze, byť zřídka. Jsou doloženy též v listinách Rožmberků ohledně anniversárií a měly být rozdávány spolu s jídlem ve výroční den: *et pro prandio triginta pauperum semel nutriendorum duodecim grossi assignentur et ipsis triginta pauperibus post refektionem cuilibet vnus denarius Wyenensis caritatie in domino porrigatur.*⁶¹⁰

4.6.5 Klášterní špitál

Viděli jsme v předchozích kapitolách, že rozdělování jídla, šatů, obuvi či peněz bylo obvyklé i na fortnách českých cisterciáckých kláštorech. Tato péče o chudé však nebyla jedinou formou, jak se mniši o chudé starali. Dovolím si nyní až na určité výjimky opustit vizitační protokoly, kde není více informací ke sledovanému tématu a využít rožmberské listiny, v nichž jsou zmínky o anniversáriích. Ty totiž obsahují zajímavé informace o vyšebrodském klášterním špitálu. Oproti tomu vizitátor věnoval častěji svoji pozornost, pokud tak lze z dochovaných listin soudit, jen klášterní nemocnici, infirmáriu.

Tzv. *hospitium pauperum* mohlo být samostatnou budovou nebo jen její částí. I zde panovala slova sv. Benedikta, aby zvláštní péče byla věnována chudým a poutníkům, protože v nich se přijímá Kristus nejvíce.⁶¹¹ O nemocné i chudé, označované často jako *hospes*, pečoval *monachus hospitalis.*⁶¹² Roku 1347 zřídil špitál ve Vyšším Brodě Petr I. z Rožmberka. Stalo se tak cca sto let po založení kláštera, tedy v době, kdy byl takřka dokončen kostel i konvent s ambity. Daroval klášteru ves Nesselbach včetně příslušenství, z čehož mělo být ve špitále pečováno o šest nemocných: *ipsi monasterio et ad usus monachorum ibidem deo ac beate virgini incessanter deseruencium et sex infirmorum perpetue in hospitali sepedicti claustru connutriendorum, tali condicione adiecta, quod dictis infirmis necessaria omnia tam victus quam amictus deuocius ac perhenniter porrigantur consuetudinem hospitalis nostri in Chrumpnaw in omnibus obseruando.*⁶¹³

⁶⁰⁷ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 117.

⁶⁰⁸ *Tamtéž*.

⁶⁰⁹ *Tamtéž*, č. 14, s. 120: *Statutum eciam visitationis proxime preterite de duodecim tunicis veteribus et totidem paribus calceorum dandis anno quolibet portario pro pauperibus, in suo vigore volumus permanere.*

⁶¹⁰ PANGERL, UBH, č. 157, s. 182. Uvedený příklad (z roku 1380) připomíná nařízení z roku 1361. Srv. rozdělování peněz na Zelený čtvrtek EO 21,14.

⁶¹¹ RB 53,15.

⁶¹² EO 119. K oddělování péče o významné hosty a péče o chudé srv. SCHREINER, K., *Hirsau und Hirsauerreform. Spiritualität, Lebensform und Sozialprofil einer benediktinischen Erneuerungsbewegung im 11., 12. Jh* in: Hirsau. St. Peter und Paul 1091-1991. Teil II. Geschichte, Lebens- und Verfassungsreformen eines Reformklosters. Ed. K. SCHREINER, Stuttgart 1991 [dále citováno SCHREINER, *Hirsau*], s. 79, především pozn. 125.

⁶¹³ PANGERL, UBH, č. 88, s. 88.

Roku 1361 darovali bratři Rožmberkové klášteru ves Einsiedel, rovněž na zajištění péče o chudé ve špitále: *Residuus vero census prefate ville Aynsiedel in vtillitatem et vsum pauperum dicti hospitalis fideliter reseruetur.*⁶¹⁴

Počet chudých v klášterním špitále stále narůstal. Roku 1371 měli mniši díky další rožmberské donaci pečovat o jedenáct chudých: *quod ipsi abbas et conuentus in perpetuum duos pauperes cum aliis nouem, quos dudum in suo hospitali fouere noscuntur, a data presencium in antea et deinceps perpetuis futuris temporibus ibidem in ipsorum hospitali alere debeant ac nutrire.*⁶¹⁵ I v následujících letech se objevují listiny, jež počet chudých dále zvyšovaly.

Rožmberské donační listiny popisují nejen počty, ale dávají částečně nahlédnout i do špitální správy. Roku 1380 žádají Rožmberkové opata, aby *abbas prefati monasterii in Altowado vnum de suis confratribus [...] prefato hospitali et pauperibus in procuracione efficiat et disponat,*⁶¹⁶ tedy aby opat stanovil jednoho bratra, který se nadále jako *procurator hospitalis* bude snažit obstarat špitálními obyvatelům vše, co jim náleží. Kromě toho ustanovili Rožmberkové v pokračování listiny děvečku, která měla o chudé rovněž pečovat: *volumus, ut in prefato hospitali [...] pro duodecimo paupere una honesta et prouida ancilla, que ipsis pauperibus in omnibus eorum necessitatibus seruire et administrare valeat.*⁶¹⁷ Je to jedna z mála zmínek o služebných v raných dějinách kláštera. O vykonání obou nařízení měl opat samozřejmě zpravit pány z Rožmberka. Sen zakladatelů cisterciáckého řádu o nezávislosti na světské moci se ani v tomto klášteře neuskutečnil.

V rožmberských listinách je klášterní špitál zmiňován bez jakéhokoliv dalšího přívlastku. Doplnění přináší již jednou zmiňovaná odpustková listina kardinála Pilea, jež výslovně hovoří o *hospitale sancte Elizabeth in foribus eiusdem monasterii.*⁶¹⁸ Světice Alžběta Durynská nebyla vybrána náhodou, právě ona patřila k vzorům péče o chudé a života v chudobě. Umístění klášterního špitálu mimo vlastní hradby kláštera také nebylo náhodné, odpovídalo snaze cisterciáků o minimální kontakt s vnějším světem. Ještě roku 1929 je zmiňována přestavba tohoto špitálu, který se zřejmě nacházel u dnešní kaple sv. Josefa, situované jihovýchodně pod klášteřem.

Špitály (*hospitalia*) se nacházely i v jiných klášteřech. Ve vizitačním protokolu je zmiňován špitál pro chudé ve Wilheringu, jehož mniši měli dbát na péči o zde shromážděné a poskytovat jim

⁶¹⁴ *Tamtéž*, č. 157, s. 182. Uvedený příklad připomíná nařízení z roku 1361.

⁶¹⁵ *Tamtéž*, č. 136, s. 152.

⁶¹⁶ *Tamtéž*, č. 157, s. 183.

⁶¹⁷ *Tamtéž*.

⁶¹⁸ *Tamtéž*, č. 155, s. 178: [...] *ad monasterium in Altowado ordinis sancti Bernhardi et ecclesiam sancte Marie Magdalene in porta ipsius monasterii ac hospitale sancte Elizabeth in foribus eiusdem monasterii situatum Pragensis diocesis specialem gerunt affectionem et deuocionem, prout accepimus, nobisque humiliter supplicarunt, ut pro deuocione ipsius augmentanda spiritualia munera largiri dignaremur, nos igitur dictis supplicacionibus fauorabiliter annuentes de omnipotentis sic dei misericordia ac sanctorum Petri et Pauli apostolorum eius meritibus es auctoritate predicta confisi omnibus uere penitentibus et confessis, qui dictum monasterium et ecclesiam ac hospitale deuote uisitauerint in festiuitatibus infrascriptis, uidelicet natiuitatis resurrectionis ascensionis domini nostri Jesu Christi penthecosten ac corporis Christi et in singulis festiuitatibus beate Marie virginis ac sanctorum apostolorum necnon quatuor Ambrosii Ieronimi Gregorii necnon patronorum ac dedicacione dicti monasterii et ecclesie ac hospitalis, pro cuiuslibet dictorum locorum uisitatione centum dies de iniunctis eis penitentiis prelibata auctoritate misericorditer relaxamus.*

chléb, vodu i *provisio*, které jim náleží. Opak necht' je trestán odepřením vína, dokud nebude jednání napraveno.⁶¹⁹ Ani ve Žďáru *domo hospitum* nescházelo. Plaský vizitátor nařizuje *hospitalario, quatenus cameram cum necessariis inibi studeat preparare pro ipsis, qui postquam in domo hospitum comederint, nec inter alios hospites dormire consueverint, ut idem iuxta antiquam huius domus consuetudinem collocentur, ne quod eis ministratum est ex caritate, per abnegacionem hospicii destruat.*⁶²⁰

Poskytovaná péče se nevztahovala jen na potřebné, ale pod křídly pohostinnosti byla poskytována i hostům majetným. Ani takové nemohl klášter odmítat. Ať se jednalo o vznešené dámy, s nimiž už jsme měli tu čest, členy fundátorské rodiny, či jiné významné osobnosti. Rozdělení mezi péčí o hosty (*hospes*) a chudé (*pauperes*) se nevyhnulo ani cisterciákům. I zde byl host výše sociálně postavený. Chudým bylo prokazováno milosrdenství, nikoliv čest. Z toho důvodu měly být i dva špitály nebo alespoň oddělené komory pro chudé a majetné zvlášť.

Z vizitačních listin i dalších pramenů získáváme jasný obraz o péči o chudé. Ve všech klášterech byl neustále kladen důraz na přijímání Krista v chudých a opravdovou snahu o pečlivé rozdělování jídla a šatů na fortně. Každé opominutí v péči o *hospes*, které vizitátor zjistil, bylo jím přísně potrestáno. Nemocným i trpícím musel být prokazován stálý zájem a péče. Není náhoda, že sv. Benedikt v kapitole O nástrojích dobrých skutků nejprve hovoří o postu a hned poté o péči o chudé. Předpokládal, že nezištným omezením konzumu se uvolní prostředky a srdce se stane vnímavým pro potřebné. I proto je dbáno o zachovávání půstu a mnišské chudoby.

Cisterciáci se sice bránili spojení vzpomínky na mrtvé a péče o chudé, ale rožmberské listiny o zřizování anniversárií dokládají, že se tento zvyk minimálně vyšebrodskému klášteru nevyhnul v žádném případě. Obdobná situace byla jistě i v ostatních nejen českých klášterech. Rožmberkové darovali klášteru dostatečné zázemí, aby ten během výročí jejich smrti mohl podporovat chudé. A nebo aby mohli přijímat více chudých do klášterního špitálu. To vše pro spásu jejich duše. Nadále pro mne zůstává otevřená odpověď na otázku, zda byli chudí - jak píše Georges DUBY - opravdu jen figurami „v rituálním představení, jehož jeviště kláštery tvořily“, nebo zda je blíže k pravdě Klaus SCHREINER, který varuje před přílišným egoismem spásy, „který poskytuje pouze myšlenku na spásu vlastní duše.“⁶²¹ Odpověď se snad nalézá vprostřed: Mniši i laici si byli ve vrcholném středověku vědomi, že k almužnám patří také odpovídající vnitřní postoj. K potvrzení tohoto pohledu je však zapotřebí zohlednit ještě jiné druhy pramenů než ty, které byly použity zde.

Ještě jeden závěr lze vyvodit z předcházejících úvah. Ani přísné předpisy cisterciáckého řádu nemohly natrvalo zabránit vlivu zakladatelské rodiny. Minimálně Rožmberkové ve Vyšším Brodě se chovali ke své fundaci jako k jakémukoliv jinému svému řádovému založení. To mělo pro klášter výhodu v zajištění materiálního zázemí, jež nebylo až tak zanedbatelné. Na druhou

⁶¹⁹ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formenbuch*, XXI, č. 72, s. 388.

⁶²⁰ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126.

⁶²¹Srv. DUBY, *Bernhard*, s. 36-37 a SCHREINER, *Hirsau*, s. 78.

stranu se tím ale klášter okrádal o původního ducha svého řádu. Nechci tuto skutečnost soudit, jen konstatovat. Každopádně chudí z toho měli prospěch, neboť péče o ně byla zajištěna v mnohem větší míře, než jak by to klášter zvládl z vlastních zdrojů. Ačkoliv tedy původní předpisy řádu byly zlehka opouštěny, evangelijní rady zůstaly nadále aktuální. *Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili (Mt 25,40).*

4.6.6 Oděv a obuv bratří

Mezi nařízeními ohledně péče o chudé se vynořují i zmínky o mnišském oděvu, případně i obuvi. Pozastavme se na chvíli u nich. Sv. Benedikt doporučoval mnichům jen tuniku a kukulu, obojí dvojmo: „[...] na noc a aby bylo možno věci vyprat, co je navíc, je přebytečné a má být odňato.“⁶²² Veškerý oděv dostávali bratři ze společné šatny, kterou spravoval *camerarios* (*vestiarius*). Jak jsme již viděli, byl kladen velký důraz na to, aby se nová roucha vyměňovala teprve poté, co mniši odevzdali *camerariovi* stará. Pod trestem pátečního půstu až do příští vizitace jsou k odevzdávání starých rouch i bot nabádání nepomučtí mniši.⁶²³ Obnošený šat byl odevzdáván na fortu pro chudé.

Starost o zajištění potřebného oděvu i obuvi pro klášter ležela plně na *camerariovi*, který vydával nová roucha, opatřená z vlastních zdrojů či z *anniversarií*. On měl dozírat na ševcovskou dílnu, která je doložena v Nepomuku,⁶²⁴ snad i krejčovskou, tkalcovskou a koželužskou. Přesto vizitátor musel mnichům vytýkat, že si sami tajně kupují oděv: *Jak nás učí apoštol Pavel, že máme být ve stravě a oděvu skromní, zakazujeme jedincům a také všem, aby se kdo pokusil odkládat šat [na práci] a obstarávat si pohodlnější bez zvláštního povolení pana opata. Pokud se tak stane, ať jsou koupená roucha odejmuta a vydána k bráně pro chudé.*⁶²⁵ Je možné, že na vzniklé situaci měl podíl i sám *camerarius*, neboť nezajistil všem nutný oděv. Otec-opat k němu směřuje výtku, aby potřebný šat rozdál všem do příští vizitace. *Camerarius*, nejspíše nejen žďárský, měl vydávat hotový šat, ušitý dle řádových předpisů, vizitátor zakazuje vydávání pouhého sukna: *Camerario quoque domus interdicimus seriose, ne cuiquam pannum non sartitum seu formatum pro habitu ordinis dare audeat vel presumat.*⁶²⁶

Podrobný popis bot nám nevědomky podává ebrašský opat při vizitaci Nepomuku: *Omnibus quoque monachis et conversis de speciali habundancia domini abbatis, et hoc necessitate exigente, [ut] inordinatus calceis utpote ocreis extra monasterium uti potuerint, indicimus et mandamus, ut intra septa monasterii eisdem calceis non utantur, sed magis corrigiatis, prout nostram gravem indignacionem voluerint evitare.*⁶²⁷ Běžná bota (*calceus*) byla určená na každodenní pohyb v klášteře. Zakrývala celé chodidlo a dosahovala až nad kotníky. Kvalitnější botou byla tzv. *ocrea*,

⁶²² RB 55,10-11.

⁶²³ NEUMANN, *Prameny*, č. 13, s. 117.

⁶²⁴ *Tamtéž*.

⁶²⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 56, s. 488.

⁶²⁶ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125.

⁶²⁷ *Tamtéž*, č. 13, s. 117f.

holínka chránící větší část nohy. Tu směli bratři nazout, jen když se z pověření kláštera vydávali za jeho hradby. I obuv se vyměňovala jednou ročně.

Wilheringská formulářová sbírka v kapitole o oděvu mnichů připomíná s odvoláním na apoštoly společný oděv i obuv, nikdo si proto nemá oděv z komory opatřovat sám, pokud mu to nepovolí opat.⁶²⁸ Vizitátoři hovořili podobně, jen zmínka o opatově svolení se neobjevuje. Což však neznamená, že se neobjevila v nějaké nedochované vizitaci. V poslední větě pro návrh vizitační listiny ohledně oděvu si byli všichni za jedno: všem, kteří přestoupí tato nařízení, bude oděv odebrán a odevzdán k bráně pro chudé.

Život v klášteře, včetně pořizování oděvů či péče o chudé, probíhal ruku v ruce s hospodářským vývojem. Je vhodné zastavit se nyní na polích okolo kláštera, přejet rukou po dozrávajícím obilí, vyslechnout mnichy mající na starosti klášterní ekonomiku a pokusit se sledovat vizitátorovy kroky při hospodářské kontrole opatství.

4.7 Hospodářství

Monachis nostri ordinis debet provenire victus de labore manuun, de cultu terrarum, de nutrimento pecorum, unde et licet nobis possidere ad proprios usus aquas, silvas, vineas, prata, terras a saecularium hominum habitatione semotas, et animalia praeter illa quae magis solent provocare curiositatem, et ostentare in se vanitatem quam aliquam affere utilitatem, sicut sunt cervi, grues, et cetera huiusmodi. Ad haec exercenda, nutrienda, conservanda, seu prope seu longe, non tamen ultra dietam, grangias possumus habere, per conversos custodiendas. (CANIVEZ 1, 1134/V)

Citovaná statuta generální kapituly z roku 1134 nenechávala nikoho na pochybách: mniši se mají živit prací vlastními rukou, obhospodařovat půdu a chovat domácí zvířata. Pro dostatečné zajištění fungování modelu hospodaření ve vlastní režii mají zakládat hospodářské dvory (grangie), o jejichž chod se starají převážně konvrši.⁶²⁹

Ve velké stručnosti nastíněný cisterciácký požadavek přinesl ve spojení s houževnatostí mnohých cisterciáckých mnichů a konvršů nebývalý úspěch. Během první nebo druhé generace dosáhla většina cisterciáckých klášterů díky systematické práci svých členů velkého blahobytu. Odříkavý způsob života, zapojení konvršů a služebných lidí, to vše přinášelo úspěch. K rozvoji přispívalo i vzdání se spotřeby a racionální plánování. Striktní dodržování morálních zásad bylo však těžko slučitelné s ekonomickými zásadami, se snahou o zisk. Úspěšné hospodaření s sebou

⁶²⁸ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 19 (*De vestitu monachorum*), s. 240.

⁶²⁹ K cisterciácké ekonomice obecně srv. např. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny 1*, s. 36-45; RIBBE, W., *Die Wirtschaftstätigkeit der Zisterzienser im Mittelalter: Agrarwirtschaft*, in: *Die Zisterzienser [dále citováno RIBBE, Agrarwirtschaft]*, s. 203-215; SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*.

sice na jedné straně přinášelo velké příjmy, na straně druhé však růst bohatství ohrožoval přísný způsob života: „Bohatým připadá těžké žít jako chudý.“⁶³⁰

Již současníci tohoto rozvoje pohlíželi na cisterciácký úspěch kriticky. To, co se dnes jeví jako úspěch, který přinášel zasloužený blahobyt, odsuzovali jako hamižnost, která se s křesťanskými ideály nedá sloučit. U prvních klášterů ještě nebyl problém, aby byl duch chudoby zachován, i když majetek pozvolna vzrůstal. Na sklonku 12. století už je situace jiná. Generální kapitula se sice snažila potlačit snahu po majetku, ale neúspěšně. Majetková volnost na sebe nenechala dlouho čekat.

LECLERCQ hovoří již o pozdním 12. století jako o „čase kompromisů“,⁶³¹ neboť hospodaření ve vlastní režii neudrželi mniši dlouho a původně přísná nařízení byla v mnohých oblastech klášterního života uvolňována. Zmenšoval se i počet konvršů a ostatních pracovních sil, které měly více možností uplatnění s narůstajícím počtem jiných – často atraktivnějších – církevních organizací (zvláště městských řádů). Namísto grangií, hospodářských dvorů, které byly jedním ze základních prvků hospodaření ve vlastní režii, byly zřizovány vesnice a půda byla dávana rolníkům do nájmu.⁶³² Mniši pak mohli žít, aniž by museli sami přiložit ruku k dílu, mohli se nechat živit prací obyvatel povinných odvodem dávek. „Cisterciáci, kteří jsou chudí a nazí chtějí následovat nahého Krista, se proměnili v pány nad pozemky i lidmi.“⁶³³

Svoji roli hrály samozřejmě i vnější podněty, proměna společenských a hospodářských struktur, vznik měst. Cisterciáci se začali čile zapojovat do trhu i městské ekonomiky a městské prostředí, dosud vyhýbané, jim přestává být cizí. Zakládání dvorů v blízkosti měst bylo následováno získáváním domů a pozemků přímo ve městech.⁶³⁴ Propojení klášterního hospodářství s městským trhem mělo za cíl i hospodářství zaměřené na produkci přebytků, které do té doby nebylo potřeba. Nesloužilo tedy výhradně vlastní potřebě, ale hledělo na možnost dalšího prodeje.⁶³⁵

Dochované vizitační protokoly cisterciáckých klášterů nabízejí i nahlédnutí do hospodářské praxe, neboť se zabývají mimo jiné soukromým majetkem, hmotnými statky, grangiemi i prací obecně. Kromě vizitací s disciplinárními přestupky máme k dispozici i určitý druh vyúčtování,

⁶³⁰ LECLERCQ, *Spiritualität*, s. 152.

⁶³¹ LECLERCQ, *Spiritualität*, s. 154.

⁶³² Zprvu povolovala generální kapitula propachtování jen u vzdálených a málo využitelných půd. Opatům bylo povoleno pronajímat méně výnosné pozemky i řádu cizím osobám *cum consilio seniorum, patrum abbatum vel visitorum* (CANIVEZ 1, 1220/5). O čtyři roky později se toto povolení rozšířilo na všechny formy pozemků. Kláštery od této doby směly zcela podle pravidel proměnit dosavadní hospodaření ve vlastní režii na feudální rentovní systém. V této souvislosti bylo nařízeno, že nahospodařené výnosy mají být předčítány při každoroční vizitaci (CANIVEZ 2, 1224/24). Brzy se též proměňuje doba držení půdy, nově je vázána na život jednotlivce a od 14. století přecházejí takové dvory do dědičného držení. Jestli byla renta v naturáliích nebo penězích, záleželo na krajových zvyklostech. Srv. RIBBE, *Agrarwirtschaft*, s. 204f.

⁶³³ SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 86; srv. GRÜGER, *Disciplin*, s. 247.

⁶³⁴ S městským prostředím souvisí i zřizování studií, které přinesly řádu znovu přitažlivost. Již v roce 1245 byla Stephanem Lexingtonem, opatem v Clairvaux, založena první škola v Paříži.

⁶³⁵ Srv. RB 57,8.

kteřé nás zpravuje o ekonomických záležitostech kláštera. Jedná se o souhrnnou zprávu o financích, stavu zásob či kusech dobytka.

Vyúčtování bylo běžnou záležitostí, která náležela jak k povinnostem v rámci vlastního klášterního hospodářství, tak k povinnostem vůči mateřskému klášteru, neboť otci-opatovi náležela i hospodářská kontrola. Již *forma visitationis* z druhé poloviny 12. století zavazovala vizitátora přezkoušet stav domu *in spiritualibus et in temporalibus*.⁶³⁶

Kompetence vizitátora se na konci 12. století zvětšují a o písemné zachycení hospodářského stavu usiluje i generální kapitula. Tato skutečnost je dávana do souvislosti s finančními potížemi řádu na projevujících se již na sklonku 12. století.⁶³⁷ Roku 1190 požádala generální kapitula vizitátory, aby pořizovali přehled o počtu mnichů, konvršů i služebníků v jednotlivých domech, na základě hospodářské situace posoudili možnosti přijímání nových členů, zpravili o druhu majetku i výšce dluhů.⁶³⁸ Jednotliví opati měli po návratu od generální kapituly sestavit písemně celkový přehled, aby mohl vizitátor zjistit skutečný stav věcí a předložit jej *in scripto* generální kapitule.

Obdobné nařízení se objevuje ještě roku 1196, více se neopakuje.⁶³⁹ Odhlédneme-li od těchto nařízeních souvisejících s nedobrou aktuální situací na sklonku 12. století, udržela se kontrola nad hospodářskou situací v rukou otce-opata. Nadále přetrvávající hospodářské problémy řádu kladly vzrůstající nároky právě na hospodářskou část vizitace. Na přelomu 13. a 14. století, kdy se začíná mluvit znovu o hospodářské tísní mnohých cisterciáckých klášterů, vznikly směrnice plně popisující úkoly vizitátora v této oblasti: kontrola peněz uchovaných ve společné pokladně, snížení dluhů především nákupy a pronájmy, vyrovnání zbývajících dluhů, potrestání hodnostářů, kteří byli za špatnou finanční činnost odpovědni, přezkoumání všech hospodářských smluv a v neposlední řadě bylo kontrolováno užívání pečeti a stanoven *numerus clausus*.⁶⁴⁰ Není divu, že se vizitační protokoly vztahující se na kontrolu hospodářské situace dochovaly i ve formulářových sbírkách.

Kontrola hospodářství nebyla závislá jen na návštěvě otce-opata v mateřském klášteře, ale probíhala i v opačném směru. Každý opat měl alespoň jednou za rok vykonat návštěvu mateřského kláštera, buď osobně nebo prostřednictvím dopisu, *in quibus status domus plenius inscribatur*. Jde

⁶³⁶ CANIVEZ 1, 1175/5. Obecně ke kontrolní praxi v otázkách hospodářského vývoje srv. OBERSTE, *Visitation*, s. 145-152.

⁶³⁷ Srv. OBERSTE, *Normierung*, s. 321-323.

⁶³⁸ CANIVEZ 1, 1190/13: *Statutum quoque est ut visitatores in abbatiarum visitationibus diligenter inquirant de personis quod habeant et quot secundum praesentem statum valeant sustinere, de numero servientium, de quantitate possessionum, de summa debitorum, et omnes abbates interim solliciti sint haec omnia diligenter computare et notare ut visitatori sinceram et puram renunciarent veritatem. Ipse vero omnia in scripto plene redacta sequenti Capitulo representet*. Srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, 114f.

⁶³⁹ CANIVEZ 1, 1196/53f; generální kapitula požadovala od každého opata zprávu s počtem mnichů a konvršů, kolik jich může opatství s ohledem na druh a rozsah svého majetku zabezpečit. Vizitátor měl na dodržení tohoto nařízení dohlédnout. Význam těchto nařízeních pro rozvoj řádové písemné agendy srv. OBERSTE, *Kommunikation*, 67f. K vývoji řeholního života v této době srv. ELM, K., *Verfall und Erneuerung des Ordenswesens im Spätmittelalter*, in: *Untersuchung zu Kloster und Stift* (VMPiG 68), Göttingen 1980, s. 188-238; konkrétně k cisterciákům srv. ELM, K. – FEIGE, P., *Der Verfall des zisterziensischen Ordenslebens im späten Mittelalter*, in: *Die Zisterzienser*, s. 237-242.

⁶⁴⁰ LUCET 2, Dist. VIII/4. Jako důvod horšící se ekonomické situace bývá uváděno špatné vedení a řízení hospodářství vztahované zvláště na bezuzdé uzavírání dluhů. Není divu, že bylo opatům zakazováno zatěžovat opatství víc než činí roční zisk (CANIVEZ 3, 1278/10).

zde o předložení písemné hospodářské bilance mimo rámec obvyklé vizitace, ale stále v mezích filiace.⁶⁴¹

O jaký druh vyúčtování se v případě ve wilheringském formuláři dochovaných listin jedná, nedokáží s jistotou určit.⁶⁴² Listiny obsahují soupis příjmů a výdajů, výši dluhů, zaznamenávají stav dobytka i zásoby vína a obilí až do nové sklizně. Většina začíná stejnou formulí: *Nos frater H[ermannus] dictus abbas in Wilhering anno domini MCCCL [...] abbaciam Cella Angelorum filiam nostram regulariter visitantes talem invenimus et reliquimus statum eiusdem domus.*⁶⁴³ Datace těchto vizitačních listin není většinou přesná, těžko říci, zda doplňovala hospodářská kontrola obvyklou vizitaci nebo byla na ní nezávislá a odehrávala se ve zvláštních případech, například při nástupu nového opata. Tak hovoří jen jediná z listin: *Nos frater H[ermannus] dictus abbas in Wilhering [...] abbaciam Vallis Dei filiam nostram visitantes ac dominum Iohannem quondam subcellarium ibidem novum abbatem canonice substituentes talem invenimus et reliquimus statum eiusdem domus.*⁶⁴⁴ Jiná listina se však ve svém úvodu odvolává na splnění povinnosti každoroční vizitace: *[...] nos frater H[ermannus] dictus abbas in Hilaria in abbacia Vallis Dei filie nostre annuam servantes visitationem talem invenimus et reliquimus statum domus.*⁶⁴⁵ Vzhledem k tomu, že ani dochované listiny netvoří kontinuální soubor, úplná odpověď na sebe nechá zřejmě ještě dlouho čekat.

Nelze opomenout ani dvě listiny uchované přímo ve vyšebrodském archivu, které se ve formulářové sbírce neodrazily.⁶⁴⁶ První z roku 1320 řeší převážně dluh opata vůči konventu a jeho narovnání, druhá, listina z roku 1373 zaznamenává podrobně zásoby i stav dobytka při abdikaci opata a jeho nahrazení dosavadním celerářem Otou.

4.7.1 Klášterní hodnostáři a soukromý majetek

Kromě vyúčtování celkového stavu kláštera se setkáváme i s dílčími zprávami od jednotlivých klášterních hodnostářů, které měly být několikrát ročně předkládány opatovi.⁶⁴⁷ Předkládal je zvláště celerář (*celerarius*, sklepmistr), který spravoval klášterní zásoby. Měl též na starosti veškeré finanční záležitosti a dozor nad grangiemi, dílnami, mlýny, vinicemi, dobytkem, lesním hospodářstvím i rybníkářstvím či jiným odvětvím hospodářské činnosti. Jemu podléhali ostatní hodnostáři, jak připomíná i wilheringský vizitátor: *Insuper volumus et mandamus, ut bursario*

⁶⁴¹ Povinnost navštívit mateřský klášter stanovila generální kapitula již roku 1134, viz. CANIVEZ 1, 1134/34. Precizace nařízení pochází z kodifikace řádových pravidel z roku 1202 (LUCET 1, Dist. VII,12). Vzorové dopisy pro tuto bilanci viz formulářové sbírky kláštera Savigny a dalších, srv. OBERSTE, *Kommunikation*, pozn. 33, s. 67. Až v druhé polovině 14. století se objevuje generální vyúčtování předkládaná generální kapitule; k měnícím se povinnostem vizitátora srv. MÜLLER, *Visitatoren*; OBERSTE, *Kommunikation*, s. 66-67.

⁶⁴² Jedná se o osm listin z wilheringské formulářové sbírky dochované pro dceřiné kláštery i Wilhering samotný: GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, s. 595-600.

⁶⁴³ *Tamtéž*, XIX, č. 7, s. 595.

⁶⁴⁴ *Tamtéž*, XIX, č. 10, s. 597f.

⁶⁴⁵ *Tamtéž*, XIX, č. 11, s. 598.

⁶⁴⁶ PANGERL, UBH, č. 57, s. 68f.; *tamtéž*, č. 89, s. 156f.

⁶⁴⁷ O vyúčtování včetně příkladů srv. FÜSER, *Mönche*, s. 235-237. Srv. předpis ve vzorové části wilheringské formulářové sbírky, GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 27 (*De computatione*), s. 243.

*census et omnes proventus de cetero presententur, qui de eisdem receptis tenebitur certam reddere rationem.*⁶⁴⁸ Celeráři ku pomoci stál *bursarius*, správce klášterní pokladny, kde měly být shromážděny všechny příjmy. Nejen pod dohledem celeráře, ale zvláště za souhlasu opata: *Ustanovujeme, nechť bursarius, ať jím bude v budoucnu kdokoliv, jmění a jednotlivé důchody kláštera pouze pro pokladnu přijímal, nerozděloval zpět, ani z dobrého rozhodnutí, jen na rozkaz pana opata.*⁶⁴⁹ Poslušností vůči celeráři byl zavázán kromě dalších i správce grangií (*magister curiae, grangiarius*), který nakupoval potřebné věci pro hospodářství, prodával přebytky výrobků a byl odpovědný za zachovávání Benediktovy řehole i řádových předpisů v grangiích. V neposlední řadě podléhal celeráři i *pitanciaris*, starající se o uchovávání a rozdělování klášterních pitancí.⁶⁵⁰

V návaznosti na Benediktovu řeholi měl u cisterciáků celerář jako opatův dosazený správce kdykoliv na požádání předložit přehled všech klášterních příjmů i výdajů.⁶⁵¹ Roku 1217 bylo klášterním členům, kteří byli pověřeni správou majetků nebo obchodem, nařízeno, opatovi nebo jeho delegátům *in singulis computationibus rationem redd[ere]*.⁶⁵² Konkrétní listiny dokumentující líčený druh vyúčtování se ve formulářové sbírce nedochovaly, ale odkazy na ně nás zpravují o jejich existenci. Tyto poznámky se nenacházejí v listinách o hospodářské situaci rozebíraných v posledních odstavcích, ale jsou součástí obvyklých disciplinárních vizitací. Vizitátoři se při upomínání hodnostářů o pravidelném předkládání účtů odvolávají na bulu *Fulgens sicut stella* papeže Benedikta XII. z roku 1335.⁶⁵³ *Bursarii mají povinnost skládat čtyřikrát do roka – ostatní hodnostáři a příjemci důchodů jednou ročně nebo i častěji, pokud se to opatovi, resp. předsedajícím bude zdát přiměřené - úplně a spolehlivé vyúčtování o všech příjmech a výdajích do rukou opata nebo zmíněných předsedajících a do rukou starších klášterního konventu.*⁶⁵⁴

Roční předkládání účtů dokládá hned několik vizitací zhruba obdobným nařízením: *Item quia sanctissimus pater noster Benedictus papa duodecim statuit, quod officiales semel in anno fidelem abbati suo de receptis et expensis faciant rationem, volumus, ut tam pitanciaris quam alii officiales, dum requisiti fuerint per dominum abbatem, de officiis suis vere et integre sub debito*

⁶⁴⁸ *Tamtéž*, XIX, č. 5, s. 593. O důležitém postavení celeráře svědčí i vzorová část wilheringské formulářové sbírky, která mu věnuje hned dvě kapitoly, srv. *tamtéž*, XIX, kap. 10 a 22, s. 238 a 241.

⁶⁴⁹ *Tamtéž*, XXI, č. 70, s. 385. Jakékoliv výdaje byly možné provádět jen s povolením opata.

⁶⁵⁰ Obstaráváním pitancí byl pověřen celerář a podcelerář, který je pod trestem odnětí pitancí na následující den nabádán vizitátorem k pečlivosti: *cellerario, subcellerario seriose precipimus, quatenus conventui servicia ac pitancias consuetas plene et integre ministrare nullo modo obmittant. Quod si obmiserint una vel pluribus vicibus, nisi se in presencia conventus legitime excusaverit, sequenti die qui ministrare debuerat omni pitancia cum porcione vini careat.* *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 121.

⁶⁵¹ Srv. RB 31; zodpovědnost za hospodářskou stránku kláštera, který péčí o ni pověřuje celeráře. Cisterciácká celerář měl opata informovat jednou ročně (CANIVEZ 1, 1152/2).

⁶⁵² CANIVEZ 1, 1217/4. O tři roky později byli opaté a celeráři napomenuti, aby nepřijímali hospodářskou bilanci od grangiářů *secrete*, jak se tomu děje, ale aby ji uváděli do celkového vyúčtování (CANIVEZ 1, 1220/8). GOEZ, zabývající se mimo jiné účetními zprávami z Aldersbachu či Heilsbronn, nastiňuje, jak měly tyto zprávy o stavu majetku vypadat, ačkoliv pro ně nebyly žádné pevné *questionarium*. Měly obsahovat počet osob, celkový movitý i nemovitý majetek, zvláště byly zapisovány: stavy financí, cennosti, dobytek či zásoby obilí, tedy vše, co se dalo snadno zkontrolovat. Srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 283f.

⁶⁵³ BREM – ALTERMATT 4, s. 216-269. Hospodářským otázkám se věnuje prvních dvanáct kapitol.

⁶⁵⁴ *Tamtéž*, kap. 11, s. 229.

*consciencie computent, ita quod status eorundem valeat registrari.*⁶⁵⁵ Bursarius měl vyúčtování předkládat čtyřikrát ročně. Ačkoliv to neodpovídalo papežským nařízením, stanovuje wilheringský vizitátor nejméně stejně častou povinnost vyúčtování i pro celeráře: *commitentes nichilominus domino abbati, ut secundum statutum papale ad minus quater in anno a celerario et bursario de receptis et expensis audiat rationem.*⁶⁵⁶

V papežské bule se neobjevuje ani zmínka o čase, kdy má toto skládání účtů probíhat, přesto jej vizitátoři ve dvou případech s odvoláním na předpisy Benedikta XII. stanovují. V obou případech odlišně. Listina nesoucí jméno kláštera Engelszell stanovuje, aby hodnostáři skládali opatovi účty *post nativitatem domini [...] quod dominus papa instituit et precipit.*⁶⁵⁷ Oproti tomu vizitace kláštera Wilhering provedená opatem z Ebrachu stanovuje tento termín ne po vánočních svátcích, ale ve zcela opačné roční době: *infra octavam corporis Christi.*⁶⁵⁸ Za nedodržení zmiňovaného nařízení měl být každý viník, jak vizitátor dodává, potrestán každý pátek postem o chlebu a vodě, dokud požadované vyúčtování nepředloží.⁶⁵⁹ Vizitátoři zřejmě dobře znali řádové předpisy, podle kterých probíhal klášterní život. To jim však nebránilo, aby je doplňovali snad podle zvyklostí ze svého kláštera, snad podle aktuální potřeby. Wilheringská formulářová sbírka nabízí ve své vzorové části obecné připomenutí všem hodnostářům a jmenovitě grangiáři, aby opatovi za přítomnosti starších předkládali doklady o příjmech a výdajích, odvolání na papežská statuta se zde neobjevuje: *Quoniam unusquisque rectorum commise recture debet habere [non] in parte experientiam, sed ... in toto, quare omnibus officialibus huius domus et grangiarium mandamus, ut saltem semel in anno de omnibus receptis et expensis domino abbati coram senioribus, quos ad hoc vocaverit, fidelem non desinant reddere rationem.*⁶⁶⁰ V oseckém formuláři podobné nařízení o předkládání účtů nenajdeme.

Úlohy, které měli klášterní nositelé úřadů v rámci klášterního hospodářství na starosti, mohly jejich nositele snadno svádět ke snaze o vlastní obohacování. Tomuto nebezpečí se mělo v počátcích řádu zabránit plně soběstačným hospodářstvím. „S přibývajícím feudalizací a tržním propojením cisterciáckého hospodářství, přechodem na rentovní hospodářství, účastí na městském trhu, nabýváním pozemků, zřizováním městských dvorů a prodejem přebytků ze zemědělské produkce se významně proměnil koncept hospodářství [...] vůči požadavkům z času založení.“⁶⁶¹ Mezi zdroje bohatství patřily i nejrůznější dary, kterých se klášteru dostávalo. Veškeré příjmy a

⁶⁵⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 4, s. 592. Podobné napomenutí srv. *tamtéž*, XIX, č. 63, s. 123; *tamtéž* č. 5, s. 593; *tamtéž* XXI, č. 61, s. 121.

⁶⁵⁶ *Tamtéž*, XXI, č. 63, s. 123.

⁶⁵⁷ *Tamtéž*, XIX, č. 5, s. 593.

⁶⁵⁸ *Tamtéž*, XXI, č. 61, s. 121.

⁶⁵⁹ *Tamtéž*.

⁶⁶⁰ *Tamtéž*, XIX, kap. 27 (*De computatione*), s. 243.

⁶⁶¹ SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 89.

důchody, které byly spojeny s daným úřadem, měly být dle nařízení generální kapituly z roku 1227 odevzdány bursáři či celeráři, nikdo si je nesměl ponechat.⁶⁶²

O nedodržování nařízení svědčí zmínky ve vizitacích, v nichž jsou v prvním případě vyšebrodští klášterní hodnostáři nabádáni k pečlivému odevzdávání všech příjmů do společné pokladny: [...] *zakazujeme výsady, které si někteří z klášterních hodnostářů dovolují užívat ve svůj prospěch z vlastnictví kláštera a zakazujeme jim [...], aby se odvážili příjmy ze svých úřadů uchovávat jinak než ve společné pokladně.*⁶⁶³ O několik let později se ve vizitaci z Wilheringu objevuje podobné ustanovení, jež se odvolává na opakování již dříve vytčených chyb a doufá, že tam, kde je dostatek víry, nemůže mít žádný podvod své místo: *Et quia ubi prudencia et moderancia fidei firmitate sunt vallate, dolus minime potest sibi locum vendicare, ideoque omnibus officialibus, signanter magistro pitancie, qui est et pro tempore fuerit, prout nostram indignatione gravem vitare voluerint, mandamus preceptis iteratis, quatenus omnia residua, que ipsi in redditibus seu censu ultra necessitatem suorum officiorum in pecunia aut facultatibus remanserint aut iam in presenti remanserunt, sub pena emissionis ad bursariam tradant et consignent.*⁶⁶⁴ Stanovený trest přeložení do jiného kláštera (*emissio*) představoval jeden z nejzávažnějších trestů, ve zkoumaných vizitacích je užit jen v tomto případě.

Podle zmíněného nařízení generální kapituly z roku 1227 nesměl ani opat disponovat zvláštními prebendami nebo příjmy pro svoji potřebu. Vizitace kláštera Säusenstein nabádá, aby byly veškeré dary od věřících, *offertoria* i *elemosyne* předány ke společnému užívání.⁶⁶⁵

Od povinnosti předkládat výpisy z účtů byl jen krůček k povinnému vedení majetkových register, které Benedikt XII. zavedl.⁶⁶⁶ Představení klášterů měli zajistit zřízení register, v nichž budou zaznamenány všechny údaje ohledně držení majetku, příjmů, nájemních smluv a podobně. Obsírněji hovoří o obsahu nových register vizitace kláštera Engelszell: *Dále neboť podle slova zákona obdarovaný má být darujícímu zavázán protislužbou, nařizujeme panu opatovi, převorovi a bursáři, ať bude v budoucnu kdokoliv, ať pečlivou snahou zkompilují nové registrum, kde jasně nechť jsou zapsány - podle toho, jak může být sestaveno z vyprávění seniorů nebo z výpovědi písemností - movité nebo nemovité majetky darované od založení kláštera jak od fundátora tak od ostatních věrných, rozumí se, že má být známo o nastoupivších opatech tohoto kláštera jejich volba nebo také odstoupení nebo vzdání se [...] a po celý rok pečovaná památka dobrodinců*

⁶⁶² CANIVEZ 1, 1217/4.

⁶⁶³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 58, s. 490. Dle vizitace Vyššího Brodu z roku 1381 (Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105) mají rovněž všechny osoby domu odevzdávat veškeré jmění bursáři do společné pokladny.

⁶⁶⁴ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 72, s. 388.

⁶⁶⁵ *Tamtéž*, XX, č. 59, s. 492.

⁶⁶⁶ Srv. SCHREINER, *Verschriftlichung*, s. 66. Ke klášterním archivům a péči o ně srv. GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit*.

zdejšího kostela.⁶⁶⁷ Pečlivý zápis majetků i klášterních výnosů zmiňuje rovněž vizitace kláštera Säusenstein. Opat, celerář i další se mají postarat o hmotné statky, aby mladí mniši vstupující do kláštera nezjistili v budoucnu kvůli jejich provinění nedostatek potravy.⁶⁶⁸

Požadavek pečlivého vedení účtů i zákaz jakéhokoliv uchovávání darů či peněz pro soukromé účely plně navazuje na snahu o napodobení apoštolské chudoby.⁶⁶⁹ „Nikdo se nesmí opovážit něco dávat nebo přijímat bez opatova povolení a nemá mít žádný soukromý majetek, vůbec nic, ani knihu, ani tabulky, ani pisadlo, prostě vůbec nic. Vždyť mnichům není dovoleno mít ve vlastní moci ani své tělo a svou vůli,“⁶⁷⁰ říká sv. Benedikt, neboť nic z toho není vhodné pro spásu duše mnicha. Řehoř Veliký doplňuje otce západního mnišství v podobném duchu: *monachus qui in terra possessionem quaerit, monachus non est.*⁶⁷¹ Soukromý majetek však nebyl mnichům neznámý a vizitační zprávy to reflektují.⁶⁷² Porušení vlastnictví se netýkalo jen hodnostářů, ale i mnichů, kteří se k majetku mohli dostat díky darům svých příbuzných. Tak tomu bylo ve Vyšším Brodě: [...] *chceme, aby žádná osoba tohoto domu neměla ve vlastnictví knihy nebo hříčky na krácení času (iocalia), ať to bude cokoli a žádné peníze aby se neopovážila mít v klášteře nebo mimo něj, pokud si nevyžádá povolení a neobdrží jej. Jestliže ovšem nějakému bratru je poskytnut pro lepší výživu nějaký majetek, nesmí si ponechat víc jak čtyři hřivny vídeňských mincí, pan opat jej k tomu může dispenzovat, pokud zbylé peníze jsou odevzdány ke společnému bursářiovi pro klášter nebo užitek dílny.*⁶⁷³ Ústupky vizitátora vůči přísnému požadavku mnišské chudoby nesevředly nijak o následování apoštolské chudoby. Zpráva je tak konkrétní, že není třeba pochybovat o její souvislosti se skutečnou vizitační listinou.

S existencí soukromého vlastnictví ve Vyšším Brodě ve druhé polovině 14. století může souviset i dopis probošta Petra II. z Rožmberka, který zakročil jako člen fundátorské rodiny u blíže

⁶⁶⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 63, s. 123. Klášter Engelszell byl založen roku 1293, vizitace se uskutečnila padesát let poté, roku 1343, nebylo vyloučeno, že v klášteře ještě žili mniši, kteří jeho počátky pamatovali. Maximálně s odstupem jedné generace.

⁶⁶⁸ *Tamtéž*, XX, č. 40, s. 136.

⁶⁶⁹ Srv. Mt 19,21; Mk 10,21; Lk 18,22; 1 Tim 6,10; Sk 8,20. Srv. kapitola 4.6.1 Chudoba, cisterciácký řád a péče o chudé.

⁶⁷⁰ RB 33,2-4. Srv. RB 54; 55,16f.

⁶⁷¹ Dialog IV, 3, (Grégoire le Grand, *Dialogues livre IV*, ed. A. VOGÜE – P. ANTIN, Paris 1980, s. 23-27.

⁶⁷² S vlastnictvím souvisí i krádež, neboť mnich se teoreticky jinak k majetku dostat neměl. Proto jsou oba prohřešky běžně popisovány společně; srv. FÜSER, *Mönche*, s. 223. Sankce za vlastnictví nebo krádež byly dle kodifikací velmi přísné, zahrnovaly trest na cti (poslední místo v konventu), tělesný trest i půst. Pokud byla hodnota ukradené věci větší než dvacet solidů, byl viníkovi odebrán mnišský šat, vyveden před bránu a přijat až po opravdu velké kajcnosti. I pak následoval trest těžkého hříchu. Srv. LUCET 1, Dist. X/10; LUCET 2, Dist. VI/17. Kodifikacemi prochází i nařízení o exkomunikaci takovýchto provinilců. Veřejným vyhlášením byl dán delikvent do klatby. To znamenalo nejen odtržení od společnosti u stolu a při modlitbě, ale i zákaz jakéhokoliv kontaktu s vyobcovaným; srv. např. LUCET 2, Dist. VI/6. K požadavku chudoby a s ním souvisejícím vlastnictvím a krádeží srv. BÜCHLER, B., *Die Armut der Armen. Über den ursprünglichen Sinn der mönchischen Armut*, München 1980; BOSL, K., *Armut Christi. Ideal der Mönche und Ketzer, Ideologie der aufsteigenden Gesellschaftsgeschichten vom 11. bis zum 13. Jahrhundert* (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, fasc. 1), München 1981; FÜSER, *Mönche*, s. 222-240.

⁶⁷³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XXI, č. 70, s. 385f. Knihy nesměli mniši nejen vlastnit, ale ani psát (CANIVIZ 1, 1134/LVIII). Knihy, které byly řeholníkům k dispozici pro četbu, se nenacházely pohromadě. Kodifikace z roku 1202 (LUCET 1, s. 34) určuje aby *corpus canonium sive decreta gratiani* nebyl uchován ve společné knihovně skříni (*commune armarium*), ale s takovými knihami, které mají být uchovány *sercetius*. Srv. SCHREINER, *Verschriftlichung*, s. 71.

nejmenovaného cisterciáckého kláštera proti soukromému majetku.⁶⁷⁴ Nařizuje převorovi odstranění soukromého majetku, o kterém se dozvěděl od svých známých, neboť je to porušování slibu chudoby a on nemůže připustit, aby odkaz jeho předků sloužil k věčné záhubě jeho uživatelů. Petrův zásah je sice chvályhodný, na druhou stranu však on neměl do klášterních poměrů zasahovat. Skutečnost, že si i u cisterciáků fundátorská rodina udržovala stále svůj vliv, je nasnadě.

Další dvě zmínky vizitačních listin se s odvoláním na mnišskou řeholi snaží zabránit vlastnění něčeho jiného než šatu a potravy. Obojího má být však dostatek, aby nikdo nemohl reptat. Za porušení necht' následuje tělesný trest v kapitule a při opakovaném nedodržování trest za vlastnictví.⁶⁷⁵ V listinách z oseckého formuláře není soukromý majetek reflektován.

Chudoba mnichů, o kterou nejen cisterciáci usilovali, nemusela odpovídat a neodpovídala chudobě kláštera. Stejně jako vytýkal sv. Bernard clunyským mnichů bohatost jejich konventů, maje před očima chudé kláštery první a druhé cisterciácké generace, tak činil papež Alexandr III. vůči Bernardovým následovníkům. S přibývajícím majetkem také ubývalo nadšení pro manuální práci a vizitátoři její důležitost několikrát připomínají, minimálně ve Vyšším Brodě: *Aby ustanovení otce našeho Benedikta o manuální práci neochabovala na vážnosti, chceme a prostě nařizujeme, aby každého dne, ve kterém je nám podle řádových zvyků dovoleno pracovat, buď převor nebo podpřevor svolal konvent, s jeho členy vykonal něco práce, jestliže krátkost denního světla nebo nepřízeň počasí nevyžadovala činit něco jiného.*⁶⁷⁶ Mniši se měli (podle dokumentu *Ecclesiastica officia*) podílet na polních pracích, částečně možná i v klášterních dílnách.⁶⁷⁷ Ani při práci nesměli mluvit, pokud se nejednalo o něco důležité záležitosti související s právě prováděnou činností.

Práce měla v denním harmonogramu své pevné místo dvakrát denně. Zřejmě v nepomuckém klášteře shledal vizitátor tyto termíny nedodržované a proto upomíná mnichy, že se mají okamžitě po zaznění dřevěné desky (*tabula*) ve všech řádem i Řeholí stanovených časech shromáždit v ambitu oděni do škapulířů. Při neuposlechnutí je čeká tělesný trest.⁶⁷⁸ Vizitátor dále pokračuje: *Chceme a nařizujeme, aby mezi dozpívané nony a nešpory byl v letním čase zvolen delší interval,*

⁶⁷⁴ NEUMANN, *Pramen*, č. 23, s. 136f.

⁶⁷⁵ GRILLNERBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 39, s. 135; *tamtéž*, XXI, č. 69, s. 125f.

⁶⁷⁶ *Tamtéž*, XX, č. 56, s. 488: *Ne autem statutum patris nostri Benedicti de labore manum langweat et valisceat, volumus et precise mandamus, ut qualibet die in qua tamen laborare iuxta ordinis consuetudinem nobis licet, prior vel subprior aut tenens conventum aliquid operis cum conventualibus faciat, nisi aure intemperies aut brevitatis temporis aliud aliquod exegerit faciendum*. Nařízení o práci s odvoláním na sv. Benedikta, bylo takřka doslovně převzáno ze vzorové části wilheringského formuláře: *Ne autem statutum patris nostri Benedicti de labore manum langweat et valisceat, volumus, ut quacumque die, in qua laboratus iuxta ordinis consuetudinem nobis licet, prior aut subprior aut tenens conventum aliquid operis cum conventualibus non fecerit, talem sufferat penam etc., nisi aure intemperies aut brevitatis temporis aliud aliquod exegerit faciendum* (*tamtéž*, XIX, kap. 6 (*De labore*), s. 236). Totožností obou nařízeních nechci nijak znehodnotit vypovídací hodnotu vizitačního protokolu. Naopak. Vizitátor se při shledání nedostatku ohledně práce obrátil při sepsání výtky na svoji předlohu, k tomu formulářové sbírky sloužily.

⁶⁷⁷ Srv. SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 90.

⁶⁷⁸ NEUMANN, *Prameny*, č. 16, s. 123. Tato *tabula* svolávala mnichy i k jiným příležitostem, k mytí nohou hostů, k rasuře, k výjimečné kapitule, během velikonočního tridua a v neposledním případě při úmrtí některého z mnichů; srv. EO, s. 39 a s. 87, pozn. 58.

neboť krátkost tohoto intervalu se zdá být důvodem proč někteří škapulíř neoblékají. Právě mezi nony a nešpory a dopoledne mezi primy a tercie se vešel v letním období čas pro práci.

Sv. Benedikt hodnotil vlastní práci mnichů vysoce, zároveň nezapomínal, „aby byl ve všem oslavován Bůh.“⁶⁷⁹ Práce vlastní rukou měla u cisterciáků znamenat naplnění příkazu Řehole, následování apoštolského života a v neposlední řadě i základní předpoklad pro existenci nezávislou na světské moci. Vlastní práce namísto vlády nad druhými. O neúspěchu této snahy již byla řeč, na druhé straně nelze zapomínat na ekonomický přínos řádu, přínos hospodářů, kteří dokázali odhadnout kvalitu daného místa a jeho možnosti pro hospodářské využití.

4.7.2 Finanční záležitosti klášterů

Finanční situace klášterů ve 14. století byla ovlivňována děním v příslušné zemi, nebyla oázou v poušti často neklidných poměrů. Kláštery byly součástí existující struktury, na kterou se kromě jiného vztahovaly i pravidelné i mimořádné zemské daně. Roku 1131 se cisterciákům dostalo osvobození od placení desátků, jelikož všechny přebytky dávaly chudým na fortně.⁶⁸⁰ Toto osvobození platilo pro všechny statky provozované ve vlastní režii. S přibývajícimi dary ve formě obdělávané půdy i s rozvojem rentovního hospodářství se mniši dostávali do rozporu se získaným privilegiem a desátek se stal i jejich povinností. Jako řád vyňatý z pravomoci biskupa, platili šedí mniši desátek přímo papeži.

Kromě těchto základních výdajů, nelze zapomínat ani na běžné výdaje. Značné výdaje bývaly věnovány pohostinství. Zde se nejedná ani tak o péči o chudé jako o pohoštění šlechticů či panovníka.⁶⁸¹ Vizitace obsahují i další informace o každoročních výdajích. Dle slov vizitátora se za nimi rozumí výdaje na kuchyň, ošacení pánů, plat služebníků, výdaje pro dvory i všeobecné potřeby domu.⁶⁸² Výjimečně se objevují i peníze připravené pro zušlechtování vinic a obilí, ale i to mohlo být obvyklým výdajem.⁶⁸³ V listinách je zapisována jen celková vydaná suma, většinou nelze určit, jak velkou částku ta která oblast pojmla.

Příjmy kláštera ve 14. století, které nám vizitace dovolují nahlédnout, byly tvořeny *dávkami, prodejem vína klášteru i v okolí, z jiných statků a od jejich nájemců, z půjček a úroků.*⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ RB 57,9; srv. 1Petr 4,11.

⁶⁸⁰ Srv. k dalším papežským privilegiím RIBBE, *Agrarwirtschaft*, s. 205.

⁶⁸¹ Kláštery měly všem poskytovat pohostinnost, což bylo často zneužíváno. Srv. o pohostinnosti BERGER, *Gastfreundschaft; TÁŽ, Die Geschichte der Gastfreundschaft im hohmittelalterlichen Mönchtum: Die Cistercienser*, Berlín 1999. Proto nepřekvapí úlevy, o které mniši usilovali. Roku 1348 osvobodil například Karel IV. Vyšší Brod od všech daní a pohostinských prekarií, vymínil si za to zahrnutí sebe i své manželky Blanky do modliteb řeholníků; srv. PANGERL, UBH, 90. Podobně osvobozuje nejmenovaný král v polovině 14. století plaský klášter na dva roky od všech daní, dodávání vozů k vojsku i povinného pohostinství pro jeho družinu; srv. NEUMANN, *Prameny*, č. 7, s. 112f.

⁶⁸² GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 10, s. 598: *Expense vero per idem tempus pro necessariis domus, videlicet coquina, vestitu dominorum, precio famulorum, pro curiis ac universis utensilibus domus C libr. Minus II cum XXXIII den.*

⁶⁸³ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 13, s. 600.

⁶⁸⁴ *Tamtéž*, XIX, č. 7, s. 595. V případě kláštera Säusenstein je zmiňován mezi příjmy i poplat ze soli; *tamtéž*, XIX, č. 11, s. 598.

Podstatnou část financí spravovaných bursáři v klášterní pokladně tvořily i dary fundátorské rodiny či jiných dobrodinců.⁶⁸⁵

*Expense per idem tempus receptis correspondebant.*⁶⁸⁶ Výdaje neodpovídaly vždy přijatému, jak tomu bylo například při vizitaci kláštera Engelszell roku 1349, proto je další údaj v listinách věnován konkrétní výši dluhů. Vizitátor zaznamenává dluhy, finance, které je možno použít na jejich alespoň částečné zaplacení, zaznamenává výši roční splátky, a často končí slovy: *K tomu všemu zaplacení nic po ruce neměli.*⁶⁸⁷ Z oseckého formuláře podobné hospodářské a ekonomické zprávy nemáme.

4.7.3 Zemědělství a stavební činnost

Nepostradatelným odvětvím klášterní činnosti byla živočišná a rostlinná výroba.⁶⁸⁸ Zprvu pro vlastní potřebu, posléze k prodeji. Pozastavme se nejdříve u první činnosti.

Vizitátoři se při vizitaci zaměřovali na sepsání veškerých zásob v sýpkách, komorách či na statcích. Důležité bylo obilí a víno z vlastních vinic. Přebytky vína směly být původně prodávány jen prostřednictvím druhé osoby, záhy se mniši začali angažovat sami. Džbány vína se nacházely ve všech klášterních komorách, jejich přesný počet vizitátor zaznamenával, setkat se můžeme i s více jak dvaceti džbány. V českých zemích se vínu nedařilo vždy dobře, proto měl být pěstován chmel a obilí potřebné pro vaření piva.⁶⁸⁹ Ve vyúčtování je pivo zmiňováno jen v jednom případě.⁶⁹⁰ Při pěstování jsou zmiňovány pšenice, ječmen i oves, jejichž nedostatkem kláštery zřejmě netrpěly, neboť se stále opakuje věta: *Vína a obilí dostatek až do nové sklizně.*⁶⁹¹ Dále se s největší pravděpodobností řeholníci či konvrši zabývali zelinářstvím a ovocnářstvím.

Rovněž stavům dobytka je věnována pozornost. Vepři, krávy, jalovice, volí, býci i ovce tvořily nedílnou součást klášterních dvorů a klášterů samotných. Kromě jedné vizitace z Vyššího Brodu, která podrobně zaznamenává stavy dobytka pro každý dvůr zvlášť, se jedná o celkové počty.⁶⁹² Většinou se dozvídáme o cca čtyřiceti kusech vepřů a obdobném množství skotu i ovcí v každém klášteře.

⁶⁸⁵ Srv. vizitaci kláštera Säusenstein, *tamtéž*, XIX, č. 10, s. 598: *Receperant [...] de universis obventionibus et maxime a fundatore domino Eberhardo de Waltsee CXL tal. minus dimi.*

⁶⁸⁶ *Tamtéž*, XIX, č. 8, s. 596.

⁶⁸⁷ *Tamtéž*, XX, č. 53, s. 485. Výjimečnou je vizitace Vyššího Brodu z roku 1320 dochovaná v klášterním archivu (PANGERL, UBH, č. 67, s. 68–69, která podrobně zaznamenává dluhy opata vůči konventu a způsob jejich narovnání. Srv. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny* 2, s. 35; KAINDL, *Geschichte*, s. 19f.

⁶⁸⁸ Srv. SCHNEIDER, R., *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der Zisterziensische Beitrag.* (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 38), Stuttgart 1994; RIBBE, *Agrarwirtschaft*.

⁶⁸⁹ Pivo ale nevydrželo tak dlouho a nedalo se s ním obchodovat tak dobře jako s vínem. Srv. RIBBE, *Agrarwirtschaft*, s. 209.

⁶⁹⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 13, s. 600.

⁶⁹¹ Např. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 8, s. 596.

⁶⁹² PANGERL, UBH, č. 89, s. 156f; vizitátor popisuje sedm tehdejších hospodářských dvorů: dvůr Hodanice: 12 volů, 9 krav, 4 býci, 2 jalovice, 7 telat, 24 vepřů, 60 ovcí; Hořice: 8 volů, 3 koně, 10 krav, 3 býci, 3 telata, 14 vepřů, 18 ovcí; dvůr *ad piscatores*: 12 krav, 5 býků, 5 jalovic, 5 telat, 9 vepřů, 5 koní, 7 volů; dvůr Nesselbach: 4 volí, 2 koně, 2 krávy, 1 býk, 9 ovcí; *Curia vaccarum*: 8 volů, 17 krav, 4 telata, 1 býk, 2 koně; Ruckenhof: 14 volů, 2 koně, 6 krav, 4 býci, 3 telata, 4 jalovice; *Curia caprarum*: 7 volů, 1 kůň, 9 krav, 3 jalovice, 2 býci, 2 telata.

Ovce byly potřebné pro jejich vlnu, z níž mohl být zhotovován oděv, ovčí kůže sloužila i jako příkrývka v dormitáři. V neposlední řadě byly ovce vhodné i na maso. Kromě nemocných a slabých v infirmáriu a hostů nesměl však nikdo maso jíst, v úvahu tedy připadá prodej takového masa. Podobně tomu bylo s krávy. Hovězí dobytek sloužil k tahu, mléko i mléčné výrobky tvořily značnou část klášterní stravy, ale dobytek na maso byl určen na trh. I maso z vepřů mělo být prodáváno, jen minimum zůstalo v klášteře. Ve vizitacích sice není žádná zmínka o drůbeži, ale je více než pravděpodobné, že i vejce tvořily součást stravy a proto do klášterního hospodářství patřily.

Vepři byli chováni nejen na klášterních dvorech, ale i v samotném klášteře. Obě dochované vizitace ze žďárského kláštera na tuto skutečnost poukazují a zároveň předkládají nevýhody této skutečnosti.⁶⁹³ Plaský vizitátor se pohoršuje nad vepříky, kteří pobíhají po klášterním areálu nevynechávaje ani posvátných míst. Zvláště konventní místa, dormitorium i hřbitov mají být udržována v čistotě a uchráněna od vstupu zvířat. Viníci jsou jmenováni: celerář a infirmář a ostatní, kterých se to týká, mají na své vepříky dohlížet.⁶⁹⁴ Pokud by konventuálové přeci jen na zakázaných místech vepříky spatřili, smějí je zabít, neboť poskvřňují posvátnost prostoru, místa vysvětit a ze zabitých vepřů udělat v infirmáriu radost. Ani v tomto případě neměl být porušen zákaz jedení masa mimo infirmárium.

Vizitátoři jmenují kromě již zmíněných druhů dobytka i koně. Kůň byl užíván nejen jako tažné zvíře, ale i jezdecké.⁶⁹⁵ A to i přesto, že jízda na koni byla ve středověké symbolice považována pro mnichy za nevhodnou, neboť charakterizovala panský stav, bohatství. Mniši měli následovat pešší chůzí příkladu apoštolů, popřípadě jet na oslu jako Kristus. Takový byl ideál. Praxe hovoří o opatech, mniších i konvrších, kteří na koni jezdili. Vizitace nás zpravují o koních obecně, popřípadě o tažných koních (*equi trahenti*).⁶⁹⁶ Dalo by se říci, že se naši cisterciáci o jízdu na koni nezajímali. Tuto domněnku vyvrací výtku vizitátora směřovaná do vyšebrodského kláštera, kde mají mniši nasedat a sesedat z koně v bráně a ne ve stáji. Mají přitom odložit i plášť i ostruhu, jak je pozorováno v ostatních klášterech.⁶⁹⁷ Ústupek od původních pravidel se nevyhnul ani této oblasti klášterního života, kladně lze hodnotit alespoň snahu nenechat povolený přestupek rozbujet ještě do větších forem.

Důležitou součástí klášterního hospodářství bylo i rybníkářství. Ryby byly jediným masem, které mniši směli jíst, jejich spotřeba byla značná. Zakládání klášterů v blízkosti vodního zdroje

⁶⁹³ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 125f.: *Ceterum ut loca ac spacia sacrata in debita reverencia ac decencia teneantur, cellario, infirmario ac alios, quos tangit, prout proprium dampnum evitare voluerint, duximus iniungendum, quatenus porcos suos es alia animalia sub tali teneant custodia, ne de cetero ambitum seu alia loca veneranda intrent et ea defedent, alias indulgemus conventualibus, ut quidquid in huiusmodi locis reperint, statim mactent de prioris scitu et licencia in infirmatorio sibi inde solacium facientes*. Obdobně o několik let mladší vizitace, tamtéž, č. 18, s. 128: *Ceterum [...] volumus ut cimiterium, dormitorium et alia loca precipue conventualia per eos, quorum interest, mundentur, et ab animalium ingressu ac aliis spurciis in maiori quam hactenus decentur conserventur*.

⁶⁹⁴ Vepři byli dle Zbraslavské kroniky chováni i při tamním infirmáriu, srv. CHARVÁTOVÁ, K., *Cisterciáci a medicína*, s. 37f.

⁶⁹⁵ Srv. užívání koní v klášterech SCHREINER, *Zisterziensisches Mönchtum*, s. 111-114.

⁶⁹⁶ Srv. GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, č. 10, s. 598; tamtéž, č. 7, s. 595; PANGERL, UBH, č. 89, s. 156f. Počty koní se pohybují od pěti do patnácti pro klášter.

⁶⁹⁷ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 486.

zajišťovalo mimo jiné dostatečnou zásobu ryb. Ryby bylo možné sušit pro pozdější zpracování, buď na vzduchu nebo prosolením. Pro dostatečnou zásobu rybami vymáhá vizitátor Hermann pro vyšebrodský konvent u opata právo lovit ryby jedenkrát týdně.⁶⁹⁸ Svě uplatnění mohlo mít i včelařství. Med, který sloužil dlouho jako jediné sladidlo a vosk užívající se pro výrobu svící nacházely v klášteře značnou mírou uplatnění.

Pro chování dobytka i obdělávání půdy měly nezastupitelný význam hospodářské dvory, grangie. Právě ony zajišťovaly z počátků hospodaření ve vlastní režii. Grangie byla spravována grangiářem a většinou obývána konvrši, bez nichž byla cisterciácká ekonomika nerealizovatelná. Přestože byli konvrši zproštěni povinnosti chórové modlitby v jejím plném rozsahu, neměla být grangie od kláštera vzdálena více jak jeden den cesty, aby mohl opat nebo celerář zkontrolovat jejich chování a zároveň aby se všichni mohli účastnit nedělní bohoslužby v klášteře.⁶⁹⁹

Pro grangiáře a jejich pomocníky platila zvláštní pravidla o docházce do kláštera. Konkrétněji mluví vizitační protokol vyšebrodského kláštera z roku 1351, který nařizuje, aby se všichni (nejen) z grangií shromáždili v klášteře před Květnou nedělí a zůstali celý Svätý týden. Přicházet mají na žádost představeného i kdykoliv jindy, neboť [...] *aby byla důkladně odstraňována zvrhlá a nezvyklá zpupnost, sem pak musejí směřovat své kroky kdykoliv na pokyn opata.*⁷⁰⁰ Pomocníci grangiářů takto přišli do kláštera přespávali v dormitáři infirmária, kde se měli vyvarovat šeptání a jakéhokoliv odmlouvání.⁷⁰¹

Kromě zemědělské činnosti byla důležitá i činnost stavební. Postavením kláštera péče o něj neskončila, budovy bylo potřeba udržovat v použitelném stavu a dřívě či později začít opravovat. Mimo jiné i ve Vyšším Brodě: *Panu opatovi a celeráři poroučíme opravovati okapy (stillicidia) v kterýchkoliv místech kláštera a zřícené budovy.*⁷⁰² Kromě dvou zmíněných klášterních hodnotářů je v o několik let mladší vizitaci nabádán i bursarius, aby společně s nimi nechal obnovit zdi kolem kláštera hrozící spadnutím (*muros ruinosos per totum monasterium*) a zvláště

⁶⁹⁸ PANGERL, UBH, č. 67, s. 68f.

⁶⁹⁹ O vzhledu, vybavení a fungování grangií srv. RIBBE, *Agrarwirtschaft*, s. 206-208; RÖSENER, W., *Grangienwirtschaft*, in: Die Zisterzienser. CHARVÁTOVÁ, *Ve stopách*; táž, *Early cistercian economy*; ČECHURA, J., *K některým otázkám hospodářského a správního systému a cisterciáckých klášterů. Zlatá Koruna v předhusitském období*, in: ČsČH 29 (1981), s. 228-257; KADLEC, *Dějiny*, s. 75-77; K úlohám a kompetencím grangiářů srv. WISWE, *Grangien*.

⁷⁰⁰ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XX, č. 54, s. 485.

⁷⁰¹ *Tamtéž*, XX, č. 57, s. 489.

⁷⁰² *Tamtéž*, XXI, č. 70, s. 384-386. V této době již stála většina hlavních budov. Nejstarší částí kláštera byla nejspíše svatyně v místě dnešní hřbitovní kaple sv. Anny. Dodnes je dochována též někdejší kaple, nyní sakristie, ze 70. let 13. století. Poté bylo započato se stavbou klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie, jež byla dokončena až po polovině 14. století, a konventních budov: zvláště kapitulní sň, ambity, dormitář, refektář, fratérie i studniční stavení. Na počátku 3. čtvrtiny 14. století byla klauzura dokončena. Kromě konventu se stavěla též prelatura, klášterní špitál, kaple pro laiky, hospodářský dvůr s mlýnem a pivovarem. Více viz. KUTHAN, J., *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*. Praha 1983, LÍBAL, D., *Vyšší Brod* in: *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku*, ed. D. HOUŠKOVÁ, Praha 1994, s. 70-76; VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 688-690.

střední bránu, než se stanou ještě více nebezpečnými.⁷⁰³ I žďárští hodnostáři mají zajistit opravu okapů (*stillicidia*) a budov, než se s průtahy zvětší i náklady.⁷⁰⁴

Stejnou větu nabízí i wilheringská formulářová sbírka: *Stillicidia eciam incommoda in pluribusque ruinosa et periculo subiacencia domino abbati et cellerario taliter commitimus restauranda [...]*.⁷⁰⁵ Pokud by se výtka ohledně opravování budov vyskytovala jen ve vizitaci wilheringského otce-opata, mohly bychom si myslet, že vizitátor bezmyšlenkovitě opsal nařízení z formulářové sbírky. Přesto je málo pravděpodobné, že by tak specifické nařízení připojil do vizitační listiny, pokud by nemělo své opodstatnění. Přijatelnější je myšlenka, že opravy budov či jejich částí nebyly v kláštorech oblíbenou činností, ať již z finančního nebo jiného důvodu, a bylo nutno k nim nabádat. Snad i z toho je zřetelné, že listiny konkrétních klášterů opsané do wilheringské nebo jiné formulářové sbírky neztratily na své vypovídací hodnotě a jsou důstojnými zprostředkovateli informací o životě ve středověkém klášteře.

⁷⁰³ GRILLNBERGER, *Kleinere Quellen*, č. 4, s. 447f. Podobně tamtéž č. 2, s. 445; vizitátor obnovuje dřívější ustanovení ohledně opravy klášterních zdí.

⁷⁰⁴ NEUMANN, *Prameny*, č. 17, s. 126.

⁷⁰⁵ GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, kap. 10 (*De cellerario maiori*), s. 238.

5. Závěrečná reflexe

Vizitace jako pilíř cisterciáckého řádu. Vizitace jako nástroj kontroly. Vizitace jako místo sváru mezi normativním systémem a mnišským všedním dnem. Vizitace jako pramen pro bližší poznání života v klášteře. Vizitace jako základní pramen pro předloženou práci. Z těchto úhlů jsem se snažila představit vizitační listiny z českých a některých rakouských cisterciáckých klášterů, jež se dochovaly ze 14. století. Jsou to zároveň většinou nejstarší dochované vizitační protokoly vůbec.

Jen malé množství vizitačních protokolů se dochovalo v jejich původní podobě. Není divu, tento pramen neměl pro mnichy trvalou hodnotu, po vzniku nové listiny při následné vizitaci bylo vhodné se jej zbavit, popřípadě druhotně použít. „Kroniky skandálů“ nebyly určeny pro uchovávání v klášteře. Pro české země známe jen tři takové listiny, všechny nás zpravují o klášteře ve Vyšším Brodě. První dvě vizitace zaznamenávají hospodářský stav kláštera, takové již zřejmě stály za uchováním, nejsou však vizitačním dokumentem zaznamenávajícím obě roviny kláštera: *spiritualia et temporalia*. Třetí listina z roku 1381 plně dokazuje tezi o nepotřebnosti vizitačního protokolu po sepsání listiny nové. Z vizitace se stal kus papíru popřípadě pergamenu, který bylo možno jakkoliv jinak využít. „Naše“ listina byla vevázána do wilheringského rukopisu ze 14. století mezi předsádku a samotný text rukopisu, vazba je pozdější. Dodnes se nachází v tamní knihovně. Jedná se o jedinečný nález, který má pro studium vizitačních protokolů velký význam. Ani v okolních zemích se moc takových pramenů nevyskytuje.

Ostatní vizitační listiny se staly součástí formulářových sbírek, kam byly opsány, to je uchránilo před úplným zničením. Dochování většiny protokolů touto formou nijak neubírá tomuto významnému prameni k dějinám středověkého mnišství na hodnotě. S náležitě kritickým přístupem je rovnocenným partnerem jakýmkoliv jiným dokumentům a neměl by být proto při studiu opomíjen. Ani vizitační protokoly nelze samozřejmě studovat bez přihlédnutí k širším souvislostem. Sledovat normativní předpisy zrcadlící se v pobídkách vizitátorů, věnovat se podrobněji jednotlivým kapitolám klášterního života, mít před očima vývoj řádu.

Kromě samotných informací obsažených ve vizitačních listinách jsou protokoly zajímavé ještě v jednom směru. Začaly být užívány ve 12. století, kdy písemný zápis nebyl tolik obvyklý. Nermalou měrou se tedy i ony podílely na rozvoji písemné agendy nejen v rámci jednoho řádu. S pravidelnou návštěvou každého opata na jednání generální kapituly (jednou ročně) a se stejně častou návštěvou otce-opata v jeho dceřiných kláštorech se navíc dostáváme k velmi rozvinutému způsobu komunikace. Do nejdlejšího kláštera se každý rok mohla (a měla) dostat všechna nařízení, která vyšla z jednání generální kapituly. Řád si udržoval svoji jednotu. Tak dlouho, jak jen to bylo možné.

Při porovnání všech vizitačních protokolů s normativními prameny řádu je patrné jejich následování. Vizitace se odvolávají na závěry generální kapituly, odrážejí její nařízení. Stejně tak

upomínají na ustanovení sv. Benedikta, podle nichž mniši měli rovněž žít. Požadavky vizitátorů odpovídají řádovým zvyklostem, usilují o zachování jednoty. Usilují o *vitam perfectionis*. Při opakování stále stejných trestů se vizitátoři uchylují ke zvyšování sankcí. Tresty totiž měly poučit samotného viníka a zároveň odradit ostatní spolubratry od podobného provinění. Hojně se setkáváme s půstem o chlebu a vodě, tělesnými tresty nebo tresty na cti. Do poslední skupiny patří mimo jiné postavení v komunitě až na poslední místo, vězení, poslání k bráně mateřského kláštera, zbavení mnišského šatu či přeložení. Během práce vykryštovala potřeba zabývat se tresty ve větší míře, než tomu bylo dosud v literatuře obvyklé. Pochopit a vysvětlit škálu trestů i jejich eschatologický rozměr. Vizitace a trestání v jejím rámci navazovalo na každodenní *capitulum culparum*. Obojí lze dobře interpretovat v očekávání Posledního soudu. Vizitátoři neusilovali o potrestání, ale o dosažení pokoje a *caritas*. Trest byl prostředkem, nikoliv cílem.

Hlavní formou se od sebe vizitační listiny neliší, začínají pobídkou k dodržování disciplíny a péči o Boží službu a končí obecnou formulí o zákazu dluhů, rozptylování majetku a přijímání osob jen na stravu a šat. Další informace z osekého formuláře jsou značně různorodé a přinášejí poznatky k nejrozličnějším oblastem klášterního života. Vyšebrodské listiny spolu s vizitacemi zbylých dvou dceřiných klášterů Wilheringu vykazují četné podobnosti způsobené většinou stejným vizitátorem i používáním jedné formulářové sbírky. Přesto i zde se vyskytují odlišnosti, které vznikly reakcí na konkrétní situaci daného řádového domu. Na základě porovnání většího množství listin bylo možné tyto rozdíly zaznamenat.

Zkušený vizitátor znal prostředí svého domácího kláštera a věděl, na co se ptát a kde hledat nedostatky. Stejně jako v benediktinských kláštorech, nebylo ani u cisterciáků nic upřednostňováno liturgii. Boží služba byla realizována jak v kanonických hodinkách, tak při společném či soukromém slavení eucharistie, a vizitátor jí jako první věnuje svoji pozornost. Mniši byli vybízeni k pravidelné účasti, jejich zpěv a četba měly být plně soustředěné. Stejně tak o četbu v ambitu, *lectio divina*, bylo pečováno. Kromě pobídek v oblasti liturgie se v úvodu vizitačních listin věnují vizitátoři i disciplíně obecně. Poslušnost a kázeň, nepostradatelné prvky mnišského života, se odrážely v každé činnosti nehledě na postavení řeholníka v klášterní hierarchii. Samozřejmě, že úctu měli projevovat zvláště mladší vůči starším, ale to neznamená, že by mladší mniši byli bez jakékoliv důstojnosti.

Již v těchto prvních odstavcích je patrný určitý rozdíl mezi jednotlivými vizitacemi, mezi formou sdělení, ne obsahem. Wilheringská formulářová sbírka nabízela množství způsobu, jak napsat arengu, čehož vizitátoři hojně využívali. Ve vizitačních listinách se nejvíce opisů odráží v oddílech ohledně Boží služby a řádové kázně. Za arengou však již následuje konkrétní výtky. Wilheringští vizitátoři i bez formulářové sbírky uvozovali své výtky květnatými obraty, ve vizitacích dochovaných v osekém formuláři se s tím nesetkáváme.

Nejčastějším prohřeškem, který prochází napříč takřka všemi vizitacemi, bylo nedodržování silencia. Klášter, kterým se měl rozléhat jen zpěv modliteb, zbožné čtení či hlas zvonů, byl

naplněn i lidským hovorem, popřípadě nadměrným užíváním znakové řeči. Ta měla sloužit k vyřízení nutného hovoru, ne k soukromé komunikaci. Vizitátoři zakazují rovněž jakékoliv hovory s laiky, zvláště vyzrazování „tajemství řádu“ bylo trestáno přísně. Zrcadlí se zde snaha o zachování dobré pověsti řádu, na niž se nejeden otec-opat odvolával.

Nedovolené hovory mohly probíhat za zdmi kláštera i vně. Do klášterního areálu sice původně měli z laiků přístup jen služebníci, ale postupem doby se brány stále častěji otvíraly mimo jiné i členům fundátorské rodiny a jiným štedrým dárců. Stejně tak v domě pro hosty bylo možné hovořit (byť to bylo zakázané) s různými příchozími. Pokud některý z bratrů byl vyslán, aby vyřídil jakýkoliv úkol mimo klášter, byl i on zvláště varován před jakýmkoliv nedovoleným hovorem. Stejně tak bylo zakazováno i svévolné vyjití z kláštera do sousedních usedlostí, byť jen za poledního odpočinku.

Nemalá část vizitátorů se musela pozastavit též nad zneužíváním klášterní nemocnice. Nejenže nemocní mniši v čele s infirmářem ne vždy dodržují chórové modlitby, ale ostatní spolubratři rádi využívají volnějšího režimu v infirmáriu a po kompletáři zde bez okolků popíjejí.

Klášterní život nebyl skrz naskrz protkán špatnostmi, jak by se z předchozích řádek dalo soudit. Nesmíme zapomínat na povahu vizitačních protokolů. Jsou to listiny, které měly sloužit k nápravě, neměly chválit. To, co bylo v pořádku, se ve vizitačním protokolu neodrazilo. Stále bylo co zlepšovat. Úsilí, s jakým se každoročně vydávali vizitátoři kontrolovat své „dcery“, je jedinečné. Ačkoliv věděli, že budou zřejmě mnichy znovu a znovu napomínat z porušování silencia, nedochvilnosti či nepozornosti při bohoslužbě a podobně, byli si vědomi, že jinak spásy nedosáhnou. Klášter byl považován za ráj na zemi, za úspěšnou snahu o dokonalý život, *vita perfectionis*. Způsob jak dojít k věčnému životu.

Ke spáse pomáhala i péče o chudé, v nichž je dle křesťanského chápání přijímán sám Kristus. Rozdělování jídla a oděvu na fortně klášterů i péče o chudé ve špitálech mohly být financovány buď z vlastních zdrojů kláštera nebo z rozličných darů. Nejen mniši měli před očima spásu své duše, i donátoři vydávali nemalé částky, z nichž klášter sytil a šatil chudé a kromě toho pojal donátory do svých modliteb. Dary dobrodinců byly často určeny i na oděv bratří, který měl být každý rok vyměňován. Obnošené šaty byly odevzdávány k bráně pro chudé. Stejně tak i nové, pokud si je někdo obstaral potajmu sám.

Pro existenci kláštera byl jeho vlastní hospodářské zázemí důležité. Práce konvršů na zřizovaných dvorech, práce samotných mnichů. S rentovním hospodářstvím se mniši odklonili od ideálů svých zakladatelů, ale schopnosti cisterciáků zůstaly. Byly potřeba, pokud se klášter nechtěl dostat do dluhů a pokud měla živočišná i rostlinná výroba prosperovat. Wilheringská formulářová sbírka nabízí kromě klasických vizitačních protokolů i určitou formu listin, které zaznamenávají hospodářské vyúčtování. Informují nás nejen o stavech financí, výši příjmů, výdajů či případných dluhů, ale i o kusech dobytka, zásobách vína nebo množství obilí do další sklizně. O hospodářské

situaci hovoří i dvě v archivu vyšebrodského kláštera dochované vizitační listiny, které si zřejmě pro svůj obsah zasloužily založení. Z jiných českých klášterů podobné soupisy postrádáme.

Při srovnání vizitací ve vyjmenovaných oblastech, vystává ještě jeden rozdíl. Vizitační protokoly z oseckého formuláře jsou častěji velmi konkrétní, své požadavky uvádí vizitátor sice občas v různém pořadí, jednu výtku zmiňuje i dvakrát, ale o to razantněji. Veliké pozornosti se dočkala péče o nemocné, vzhled infirmária, ale i noční popíjení v něm. Vizitátoři připomínají českým a moravským cisterciákům péči o chudé i její konkrétní realizaci. Naproti tomu se zde vůbec nehovoří o ženách vstupujících do opatství, bursářiovi či hospodářské organizaci klášterů.

Ve vizitačních listinách vzniklých z činnosti wilheringského opata, se oproti tomu setkáme nejdříve s bohatými arengami. Ty z větší části odpovídají vzorové části wilheringské formulářové sbírky nebo praxi vizitátora v jejich sepisování. Tato část sbírky vznikla zřejmě opsáním starších předloh, které se projeví i v listinách. Díky tomu se mohly v jedné formulářové sbírce setkat návrhy i listiny, které je reflektují. Samotné arengy by si zasloužily bližší pozornost. Po takovémto úvodu se vizitátor zaměřuje na konkrétní provinění. Text ve většině případů pokrývá nejdůležitější oblasti kláštera, liturgii, klášterní disciplínu, hmotné statky a soukromý majetek, stejně jako jednotlivé prostory kláštera. Je zde patrný přehled o členění vzorové části wilheringské formulářové sbírky. Zřejmě vizitátor kontroloval klášterní život podle jednotlivých kapitol a tím zajišťoval kompletnost své činnosti. U osecké formulářové sbírky je tento dojem slabší. Vizitace kromě obvyklých výtek obsahují i takové, které byly zřejmě patrné již na první pohled, jako bylo například volné pobíhání vepříků po areálu kláštera. Ty se poté zdánlivě nesystematicky promítají do sepsané vizitační listiny. Zřejmě je však tato domněnka způsobena chybějící arengou, která by jednotlivé odstavce více svazovala. Šest vizitačních listin je na takové závěry přeci jen příliš málo. I tyto vizitátoři ale mohli postupovat a zřejmě postupovali podle nějaké nedochované formulářové sbírky.

Existují ovšem shody i v těchto zcela konkrétních výtkách. Vyšebrodští i žďárští hodnostáři jsou například vybízeni k opravě okapů, zlatokorunským i wilheringským cisterciákům byla vytýkána hra v kostky. České a rakouské kláštery nebyly od sebe tolik vzdáleny, aby se v nich neprojevoval podobný vývoj. Navíc byly propojeny i osobou ebrašského opata, který vizitoval Wilhering i Nepomuk, dva mateřské domy dalších filiací.

Jaké tedy bylo 14. století v našich a rakouských kláštrech? Výtky vizitátora dávají nasvědčovat uvolněnější disciplíně, než tomu bylo v počátcích řádu. Vyjít za bránu kláštera či například jedení masa se postupně stávalo obvyklým prohřeškem. Přesto nelze mluvit o pokleslé kázní. Mniši jsou také lidé, se svými silnými i slabými stránkami. Vizitátoři s neutuchající péčí usilovali o dodržování řádových předpisů, o rovnováhu jazyčků vah, na jejichž jedné straně leží řádová pravidla a na straně druhé každodenní život mnichů. Misky vah se převažovaly oběma směry. Setkáváme se nejen s přísností vizitátorů, ale i s ústupky v řádových předpisech, které byly

znovu a znovu zpřísnovány, zvláště papeži pocházejícími z cisterciáckého řádu. Nadšení prvních generací o přísném a jednoduchém životě sice brzy ochablo, ale nikdy zcela nevytizelo.

6. Seznam pramenů a literatury

6.1 Prameny a edice

Klášterní archiv Vyšší Brod, kart.115, HA 61, C Num I., *Akta vizitace kláštera ve Vyšším Brodě 1320-1652*

Klášterní archiv Vyšší Brod, rkp. 110/I.

Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 58, *Correctoria et de procesu iudici*

Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105, *Incipit tractatus virtutum*

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 6.vyd., Praha 1995

La codification cisterciennes de 1202 et son evolution ultérieure, ed. B. LUCET (Bibliotheca cisterciensis 2), Roma 1964

Les codification cisterciennes de 1237 et de 1257, ed. B. LUCET, Paris 1977

Ecclesiastica officia. Gebräucherbuch der Zisterzienser aus dem 12. Jahrhundert.

Lateinisch/deutsch, ed. H. M. HERZOG – J. MÜLLER (Quellen und Studien zur Zisterzienserliteratur VII), Langwaden 2003

Einmütig in der Liebe. Die frühesten Quellentexte von Citeaux, lateinisch/deutsch, ed. H. BREM – A. M. ALTERMATT (Quellen und Studien zur Zisterzienserliteratur, I.), 2. vyd., Langwaden 1998

GRILLNBERGER, O., *Das Wilheringer Formelbuch: De cartis visitationum* in: SMBCO XIX (1898), s. 229-246, 418-425, 587-601; XX (1899), s. 127-137, 482-489; XXI (1900), s. 119-127, 384-392

GRILLNBERGER, O., *Kleinere Quellen und Forschungen zur Geschichte des Cistercienser Ordens* in: SMBCO XII (1891), s. 442-448

Neuerung und Erneuerung. Wichtige Quellentexte aus der Geschichte des Zisterzienserordens vom 12. bis 17. Jahrhundert, lateinisch-deutsch, ed. H. BREM – A. M. ALTERMATT (Quellen und Studien zur Zisterzienserliteratur 4), Langwaden 2003

NEUMANN, A., *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, Olomouc 1926

Nomasticon cisterciense seu antiquiores ordinis Cisterciensis constitutiones. Editio nova, 2. sv., ed. H. SÉJALON, Solesme 1892

PANGERL, M., *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae zu Hohenfurt in Böhmen* in: Fontes rerum Austriacarum, Band XXIII, Wien 1856

PANHÖLZL, P., *Statuta et definitiones capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis*, in: SMBCO VI/2 (1885), s. 244-263

- Les plus anciens textes de Cîteaux. Sources, textes et notes historiques*, ed. J. de la Croix
 BOUTON – J. B. VAN DAMME (Cîteaux. Studia et Documenta 2), Achel 1974
- Regula Benedicti, Řehole Benediktova*. Latinsky - česky, Praha 1998
- Scala paradisi, Stupně k ráji*, Kostelní Vydří 1996
- SCHMIDT, V., *Nachträge zum Hohenfurter Urkundenbuch* in: SMBCO 22 (1901), s. 434-445,
 610-621
- Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. J.-M.
 CANIVEZ, 8 sv., Louvain 1933-1941

6.2 Literatura

- ALTERMATT, A. M., „*Siebenmahl am Tag singe ich dein Lob.*“ *Die liturgische Tagesordnung in einer Zisterzienserabtei einst und heute*, in: Anfänge der Zisterzienser in Süddeutschland, ed. P. RÜCKERT – D. PLANC, Stuttgart 1999, s. 247-263
- ANGENENDT, A., *Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten – Memoria*, in: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter, ed. K. SCHMID – J. WOLLASCH (MMS 48), München 1984, s. 79-199
- BABOWSKI, K., *Armen- und Krankenpflege in den schlesischen Zisterzienserklöstern bis zur Säkularisation* in: Geschichte und Recht der Zisterzienser. Ed. D. PÖTSCHKE (Studien zur Geschichte, Kunst, Kultur der Zisterzienser 2) Berlin 1997, s. 154-161
- BERGER, J. M., *Die Geschichte der Gastfreundschaft im hohmittelalterlichen Mönchtum: Die Cistercienser*, Berlin 1999
- BERGER, J. M., *Gastfreundschaft im Kloster St. Gallen im 9. und 10. Jahrhundert* in: SMGB 104 (1993), s. 41-134, 225-314
- BLIMETZRIED, *Der Zisterzienserorden in grossen abendländischen Schizma*, in: SMBCO 25 (1904), s. 62-82
- COULTON, G. G., *The Interpretation of Visitation Documents*, in: The English Historical Review 29 (1914), s. 16-40
- CYGLER, F. – MELVILLE G. – OBERSTE, J., *Aspekte zur Verbindung von Organisation und Schriftlichkeit im Ordenswesen. Ein Vergleich zwischen Cisterciensern und Cluniakern im 12./13. Jahrhundert*, in: Viva vox, ratio scripta, s. 205-280.
- CYGLER, F., *Ausformung und Kodifizierung des Ordensrechtes vom 12. bis zum 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtung zu Cisterziensern, Prämonstratensern, Kartäusern und Cluniakern*, in: De ordine vitae, s. 7-58
- ČECHURA, J., *Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt*, in: PHS, 26, 1984, s. 35-72
- ČECHURA, J., *Počátky vyšebrodského kláštera*, in: JSH 50 (1981), s. 4-16

- Člověk českého středověku, ed. M. NODL – F. ŠMAHEL, Praha 2002
- De ordianae vitae. Zu Normvorstellung Organisationsformen und Schriftgebrauch im mittelalterlichen Ordenswesen (Vita regularis 1), ed. G. MELVILLE, Münster 1996
- DIENZELBACHER, P.(ed.), *Mittelalterliche Visionsliteratur. Eine Anthologie*. Darmstadt 1989
- DOLBERG, L., *Die Liebestätigkeit der Cistercienser im Beherbergen der Gäste und Spenden von Almosen* in SMBCO XVI (1895), s.10-21, 243-250, 414-418
- Encyklopedie českých klášterů* , ed. VLČEK, P. – SOMMER, P. –FOLTÝN, D., Praha 1998
- ELM, K. – FEIGE, P., *Der Verfall des zisterziensischen Ordenslebens im späten Mittelalter*, in: *Die Zisterzienser*, s. 237-242
- FELTEN, F. J., *Herrschaft des Abtes*, in: *Herrschaft und Kirche*, ed. F. PRINZ, Stuttgart 1988, s. 147-296
- FLOOD, D., *Armut (Mittelalter)*, in: TRE IV, 1996
- FRANK, M., *Der Strafkodex in der Regel St. Benedicts*, in: BenM 17 (1935), s. 310-318, 380-388, 465-473
- FÜSER, T., *Mönche im Konflikt. Zum Spannungsfeld von Norm, Devianz und Sanktion bei den Cisterciensern und Cluniacensern: 12. bis 14. Jahrhundert* (Vita regularis 9), Münster 2000
- GRIESSER, B., *Statuten von Generalkapiteln ausserhalb Cîteaux, Wien 1393, Heilsbronn 1398*, in: CistC 62 (1955), s. 65nn
- GOEZ, E., *Pragmatistische Schriftlichkeit und Archivpflege der Zisterzienser. Ordenszentralismus und regionale Vielfalt, namentlich in Franken und Altbayern (1098-1525)* (Vita regularis 17), Münster-Hamburg-London 2003
- GÖRTZ, S., *Formularbücher des 13. und 14. Jhs. als Zeugen organisationsbezogener Schriftlichkeit im Cistercienser Orden*, in: De ordinae vitae, s. 285-314
- GRILLNBERGER, O., *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienserstifte Reun in Steiermark, Heiligenkreuz – Neukloster, Zwettl, Lilienfeld in Niederösterreich, Wilhering und Schlierbach in Oberösterreich, Osseg und Hohenfurt in Böhmen, Stams in Tirol*, in: Xenia Bernardina II, Wien 1891
- GRÜGER, H., *Die monastische Disziplin der schlesischen Zisterzienser von Anbruch der Reformation*, in: Cîteaux 24 (1973), s. 209-249
- HARPER-BILL, CH., *Cistercian Visitation in the Late Middle Ages. The Case of Hailes Abbey*, in: Bulletin of the Institute of Historical Research 53 (1980), s. 103-114
- HAUKE, H., *Der Stellenwert des nichtliturgischen Lesens im Mönchsleben des Mittelalters*, in: Viva vox und ratio scripta, s. 119-134
- HEUFELDER, E. M., *Strenge und Milde. Die Strafkapitel der Benediktinerregel*, in: BenM 28 (1952), s. 6-18
- Historia monastica I. (Colloguia mediaevalia pragensis 3), Praha 2005

- HLAVÁČEK, I., *Několik příspěvků k poznání života v předhusitských Čechách. K vypovídacím schopnostem pražského vizitačního protokolu z let 1379-1382 a některých příbuzných pramenů* in: *Středočeský sborník historický* 10, 1975, s. 151-172
- HOFMEISTER, P., *Das Beichtrecht der männlichen und weiblichen Ordensleute* (Münchener Theologische Studien 3/6), München 1954
- HURCH, J., *Aus einem Wilheringer Formelbuch*, in: *SMBCO* 11 (1890), s. 104-114, 277-289
- HURT, R., *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I*, Olomouc 1934
- CHARVÁTOVÁ, K., *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapitulu*, in: *Historia monastica* I, s. 215-238
- CHARVÁTOVÁ, K., *Cisterciáci a medicína*, in: *Historia monastica* I, s. 33-43
- CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, 1. svazek, Fundace 12. století*, Praha 1998
- CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1140-1420, 2. svazek, Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002
- CHARVÁTOVÁ, K. – SILAGIOVÁ, Z., *Fiant festa per ordinem universum. Cisterciácký kalendář bohemikálního původu z první poloviny 13. století*, Praha 2003
- CHARVÁTOVÁ, K., *Hovory mlčky. Znaková řeč v benediktinských a cisterciáckých kláštorech*, in: *Dějiny a současnost* 26 (2004), č. 1, s. 41-44
- CHARVÁTOVÁ, K., *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století – obecná pravidla a některé české příklady*, in: *Historia monastica* I, s. 70-81
- Institutionen und Geschichte. Theoretische Aspekte und mittelalterliche Befunde (Norm und Struktur 1)*, ed. G. MELVILLE, Köln/Weimar/Wien 1992
- JAEGER, J., *Klosterleben im Mittelalter. Ein Kulturbild aus der Glanzperiode des Cistercienserordens*, Würzburg, 1903
- KADLEC, J., *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949
- KAINDL, D., *Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurth in Böhmen*, Český Krumlov 1930
- KLINKENBERG, H. M., *Cîteaux. Spiritualität und Organisation*, in: *Die Zisterzienser*, Ergänzungsband, s. 13-27
- KOPIČKOVÁ, B., *Laien als Wohltäter der Zisterzienserinnen in Böhmen und Mähren im Licht der Urkunden*, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě (Cîteaux 47)* 1996, s. 115-127
- KUTHAN, J., *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby*. Praha 1983
- LAWRENCE, H., *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001
- LECLERCQ, J., *Askeze* in: *LMA* 1 (1980), sl. 1112-1115
- LECLERCQ, J., *Die Intention der Gründer des Zisterzienserordens*, in: *CistC* 181 (1989) s. 3-32
- LECLERCQ, J., *Die Spiritualität der Zisterzienser*, in: *Die Zisterzienser*, s. 149-156

- LE GOFF, J., *Onen svět* in: ed. J. LE GOFF – J. C. SCHMIDT, Encyklopedie středověku, Praha 2002, s. 454-463
- LEKAI, L. J., *The Cistercians. Ideal and Reality*, Kent 1977
- LINDGREN, U., *Armut und Armenfürsorge, (Soziologie, Kirchliche Armenpflege)*, in: LMA I, 1980
- MANSELLI, R., *Die Zisterzienser in Krise und Umbruch des Mönchtums im 12. Jahrhundert*, in: Die Zisterzienser, s. 29-37.
- MELVILLE, G., *Institutionen als geschichtswissenschaftliches Thema. Eine Einleitung*, in: Institutionen und Geschichte, s. 1-24
- MELVILLE, G., *Der Mönch als Rebell gegen gesetzte Ordnung und religiöse Tugend. Beobachtung zu Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts*, in: De ordine vitae (Vita regularis 1), Münster 1996, s. 152-186
- MELVILLE, *Ordensstatuten und allgemeines Kirchenrecht. Eine Skizze zum 12./13. Jh.*, in: Proceeding of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law (Monumenta Iuris Canonici C, 10), ed. P. LANDAU – J. MUELLER, Citta del Vaticano 1997, s. 691-712
- MELVILLE, G., *Zur Funktion der Schriftlichkeit im institutionellen Gefüge mittelalterlicher Orden*, in: FMSt 25 (1991), s. 391-417
- MIKKERS, E. *Die Charta caritatis und Gründung von Cîteaux*, in: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 4 (1985), s. 11-22
- MIKKERS, E., *Die Spiritualität der Zisterzienser*, in: Die Zisterziense, Stuttgart 1989, s. 129-160
- MÜLLER, G., *Vom Cistercienser Orden*, Bregenz 1927
- MÜLLER, G., *Almosenausteilung an der Klosterpforte*, in: CistC 23 (1911), s. 23-29, 89-95, 154-158, 186-189
- MÜLLER, G., *Der Gastmeier*, in: CistC 25 (1913), s. 253-258.
- MÜLLER, *In levi culpa*, in: CistC 33 (1921), s. 177-179
- MÜLLER, G., *Die Kapelle bei der Klosterpforte*, in: CistC 33 (1921), s. 81-84
- MÜLLER, G., *Des Klosters Gäste*, in: CistC 28 (1916), s. 201-204, 230-236, 259-265, 278-283; 29 (1917), s. 9-12, 86-89, 100-103
- MÜLLER, G., *Die Pforte und die Außengebäude*, in: CistC 34 (1922), s. 33-35, 72-74
- MÜLLER, G., *Studien über das Generalkapitel XLVIII, Visitatoren*, in: CistC 19 (1907), s. 217-221
- MÜLLER, G., *Visitationsakten als Geschichtsquellen*, in: Deutsche Geschichtsblätter 17 (1916), s. 279-309
- MÜLLER, G., *Vorschriften des Ordens über den Empfang der hl. Kommunion*, in: CistC 20 (1908), s. 24-29, 59-61, 85-92
- NEUMANN, A., *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936
- NOVOTNÝ, V., *Od Břetislava I. Do Přemysla I (1034-1057). České dějiny I/2*, Praha 1913

- OBERSTE, J., *Die Dokumente der klösterlichen Visitationen*, (Typologie des sources du moyen âge occidental, 80), Turnhout 1999
- OBERSTE, J., *Institutionalisierte Kommunikation im Verwaltungsalltag religiöser Orden des Hohen Mittelalters*, in: *De ordiane vitae*, s. 59-99
- OBERSTE, J., *Normierung und Pragmatik des Schriftgebrauchs im cisterziensischen Visitationsverfahren bis zum beginnenden 14. Jahrhundert*, in *HJb* 114 (1994), s. 312-348
- OBERSTE, J., *Ut domorum status certior habeatur. Cluniazensischer Reformalltag und administratives Schriftgut im 13. und frühen 14. Jahrhundert*, in: *AKuG* 76 (1994), s. 51-76
- OBERSTE, J., *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern, 12. - frühes 14. Jahrhundert* (*Vita regularis* 2), Münster 1996
- OEXLE, O. G., *Armut, Armutsbegriff und Armenfürsorge im Mittelalter*, in: *Soziale Sicherheit und Theorie der Sozialpolitik*, ed. CH. SACHSE – F. TENNSTEDT, Frankfurt a. M. 1986, s. 73-100
- PFISTER, P., *Liturgie und Klosterbaukunst bei den Zisterziensern*, in: *Spiritualität und Herrschaft*, ed. O. H. SCHMIDT – H. FRENZL – D. PÖTSCHKE (*Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* 5), Berlin 1998, s. 58-85
- PILS, D., *Hohenfurt. Skizze über Zahl, Herkunft und äußeres Wirken der Hohenfurter Mönche von 1259 bis 1959*, in: *CistC* 77 (1970), s. 1-10
- Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen (MMS 65), ed. H. KELLER / K. GRUBMÜLLER / N. STAUBACH, München 1992
- RIBBE, W., *Die Wirtschaftstätigkeit der Zisterzienser im Mittelalter: Agrarwirtschaft*, in: *Die Zisterzienser*, s. 203-215
- SCHNEIDER, F., *Vom alten Meßritus des Cistercienser Ordens*, in: *CistC* 37 (1925), s. 145-152, 171-175, 194-200, 220-227, 245-247, 272-275; 38 (1926), s. 7-14, 37-40, 63-68, 98-101, 128-134, 181-187, 218-224, 252-255, 282-285, 314-317, 347-351; 39 (1927), s. 4-10, 36-40, 69-71, 108-115, 136-140, 155-165, 192-200, 228-232, 265-268, 298-303, 337-342, 374-380.
- SCHNEIDER, R., *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der Zisterziensische Beitrag*. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 38), Stuttgart 1994
- SCHREINER, K., *Dauer, Niedergang und Erneuerung klösterlichen Observanz im hoch- und spätmittelalterlichen Mönchtum. Krisen, Reform- und Institutionalierungsprobleme in der Sicht betroffener Zeitgenossen*, in: *Institutionen und Geschichte*, s. 295-342
- SCHREINER, K., *Hirsau und Hirsauerreform. Spiritualität, Lebensform und Sozialprofil einer benediktinischen Erneuerungsbewegung im 11., 12. Jh*, in: *Hirsau. St. Peter und Paul 1091-1991. Teil II. Geschichte, Lebens- und Verfassungsreformen eines Reformklosters*, ed. K. SCHREINER, Suttgart 1991, s. 59-84

- SCHREINER, K., *Mönchsein in der Adelsgesellschaft des hohen und späten Mittelalters. Klösterliche Gemeinschaftsbildung zwischen spiritueller Selbstbehauptung und sozialer Anpassung* (Schriften des Historischen Kollegs, Vorträge 20), München 1989
- SCHREINER, K., *Verschriftlichung als Faktor monastischer Reform. Funktionen von Schriftlichkeit im Ordenswesen im hohen und späten Mittelalter*, in: *Pragmatische Schriftlichkeit*, s. 37-75
- SCHREINER, K., *Zisterziensisches Mönchtum und soziale Umwelt. Wirtschaftlicher und sozialer Strukturwandel in hoch- und spätmittelalterlichen Zisterzienserkonvent*, in: *Die Zisterzienser*, s. 79-135
- SCHÜPPERT, H., *Kirchenkritik in der lateinischen Lyrik des 12. und 13. Jahrhunderts* (Medium Aevum 23), München 1972
- SPAHR, K., *Die Lectio divina*, in: *Und sie folgten der Regel St. Benedikts. Die Zisterzienser und das benediktinische Mönchtum*, Köln 1981, s. 334-347
- STEWART, C., *Modlitba a komunikace. Benediktinská tradice* (Dějiny křesťanských spiritualit 3), Kostelní Vydří 2004
- SVÁTEK, J., *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, in: *SAP XX*, č.2 (1970), s. 503-624
- TOEPFER, M., *Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihren Beitrag zur mittelalterlichen Blüte des Ordens* (Berliner Historische Studien 10, Ordensstudien 4), Berlin 1982
- TÜCHLE, H., *Generalkapitel ausserhalb Cîteaux im grossen Schisma*, in: *CistC 64* (1957), s. 21f.
- VENTURA, V., *Cisterciácká spiritualita*, in: *900 let cisterciáckého řádu*, Praha 2000, s. 11-27
- Viva vox, ratio scripta. Formen und Funktionen von Mündlichkeit und Schriftlichkeit im mittelalterlichen Mönchtum, ed. K. SCHREINER – C. M. KASPER, St. Ottilien 1996
- WATZL, H., *Das Fragment eines Heiligenkreuzer Visitationschartersprotokolles aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, in: *CistC 67* (1960), s. 41-52
- WEINRACH, L., *Die Liturgie der Zisterzienser*, in: *Die Zisterzienser*, s. 157-164
- WOLLASCH, J., *Eleemosinarius. Eine Skizze*, in: *Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters*. Ed. K. HAUCK, Berlin-New York, 1986, s. 972-995
- WOLLASCH, J., *Das Mönchsgelübde als Opfer*, in: *FMSt 18* (1984), s. 529-545
- WOLLASCH, J., *Mönchtum des Mittelalters zwischen Kirche und Welt* (MMS 7), München 1973
- WOLLASCH, J., *Toten und Armensorge*, in: *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, ed. K. SCHMID, München-Zürich 1985, s. 9-38
- ZDICHYNEC, J., *Ad vitiorum correctionem et ad caritatis conservationem. Proměny řeholní vizitace v raném novověku na příkladu cisterciáckého řádu*, in: *Historia monastica I.*, s. 103-131

Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, (Schriften des Rheinischen Museumsamtes 10), ed. K. ELM – P. JOERISSEN – H. J. ROTH, Köln 1980

Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, Ergänzungsband, ed. K. ELM – P. JOERISSEN, Köln 1982

ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí (1034-1198)*, Praha 1997

6.3 Seznam zkratek

AKathKR – Archiv für Katholisches Kirchenrecht

AKuG – Archiv für Kulturgeschichte

ASOC – Analecta Sacri ordinis Cisterciensis

BenM – Benediktinische Monatsschrift zur Pflege religiösen und geistigen Lebens

CistC – Cistercienser Chronik

ČsČH – Československý časopis historický

EO – Ecclesiastica Officia

FMSt – Frühmittelalterliche Studien

HJb – Historisches Jahrbuch

JEH – The Journal of ecclesiastical History

JSH – Jihočeský sborník historický

LMA – Lexikon des Mittelalters

MMS – Münstersche Mittelalter Schriften

PHS – Právně-historické studie

PL – Patrologia latina

RB – Regula Benedicti

SAP – Sborník archivních prací

SMBCO – Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und Cistercienser-Orden

SMGB – Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Orden und seiner Zweige

TRE – Theologische Realenzyklopädie

UBH – Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Maria V. zu Hohenfurt in Böhmen

ZKG – Zeitschrift für Kirchengeschichte

ZSRG.K – Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonische Abteilung

7. Summary

Once a year the abbot of the 'mother' monastery visited all foundations, which he had established. The more the abbot visited friars, the more they were happy. This is the main regulation which is written in the basic document of the Cistercian friary called *Carta caritatis*. The visitation of 'father' abbot was ordered at the beginning of the 12th century.

As was mentioned above, the abbot had to visit all foundations which he had established. His task was to find out whether the discipline and the regulations of the friary were followed or not. He had to examine how monks follow the Saint Benedict's holy orders and he had to punish all sins. All monasteries had to strictly follow the same way of behaviour and the same rules.

The General Chapter (the gathering of the abbots, which was held every year) created directive regulations, which contained legislative, clerical and disciplinary issues of the Cistercian friary. The visitation guarded the following of these regulations and issues. Two institutions – the General Chapter and the visitation were the main guarantors of the existence of the friary.

Every day the monks confessed from their mistakes and sins during the gathering in the Chapter hall and they also warned the other monks against them. This gathering is called *capitulum culparum*. The 'father' abbot did not intervene in it. He tried to adjust the sins in the second line – during the every year visitation. He wrote down all faults, problems and limitations. The document is called *carta visitationis*. This document was read to the monks several times during the year, because they should try to improve their behaviour. The monastery was considered to be an Eden on the Earth. And the life in it was considered to be a successful attempt how to live the perfect life – *vita perfectionis*. It is the way how to achieve an eternal life.

The visitor knew that the lecture itself without any penalty would not be effective. That is why the punishment was applied not only to the guilty person, but also to all monks in the monastery. It should be a warning for other monks. The common punishment was the fast (the monks were allowed to eat only bread and drink only water) or corporal punishment. There also existed special kinds of punishment such as prison, confiscation of personal habit, replacement to another monastery or the monk was sent to the portal of 'mother' monastery.

The visitor, who wrote down the document *carta visitationis*, could result from the formulary which were disposal to him. There are several formularies from the 14th century, which are preserved until today. Czech and Moravian monasteries used formulary from monasteries in Osek and in Wilhering. Advantage, of these formulary, for the historians is the fact, that they contained the copies of *carta visitationis*. The documents from visitations were copied down as examples. The historians have a rich source of information about the Middle Ages and the life of the Cistercian monks.

But only a few documents called *carta visitationis* were preserved in their original forms. These documents were not really valid for the monks. They usually destroyed the old document when the new one was finished next year. There are only three documents *carta visitationis* which are preserved in their original forms in the Czech Republic. All of them are originally from the monastery in Vyšší Brod. The two of them contain information about economy of the monastery, that is probably why they were preserved. The last one contains information about useless of the old document in case that the new one is completed.

There were approximately 40 documents - *carta visitationis* which were preserved in the formularies which were mentioned above. These documents were compared. According to this comparison we have some information about the life in the monasteries which were situated in the Czech Republic or in Austria. Most of the documents were written by the abbot of the monastery in Wilhering. The documents are very similar. They usually started with sentences which were the stimulation for the monks to follow the serving to the God, they finished with general prohibition of debts, spreading of property and receiving people to monastery only to eat there and get habit.

Why are the documents *carta visitationis* important? They describe the current situation in the monastery, problems which the monks had to face every day. There is a difference in substance of the directive sources (Regulations of the General Capitol) and *carta visitationis*. The directive sources were full of general requirements, on the other side *carta visitationis* contained as was mentioned above the current situation and problems in the monastery.

What was the subject of the visitation? Firstly, the visitor had to check the serving to the God. The monks were encouraged to attend the prayers regularly. They should concentrate on their singing and reading in the ambulatory which was called *lectio divina*.

The common problem was speaking. There were only several sounds which were allowed in the monastery – sounds of prayers, songs and bells. The monks were accused

of using sign language more than was necessary. They could speak only a few words about the monastery not about private things with each other. The visitor banned speaking with secular ordinary people. He was afraid of the situation that some monks could divulged the secret of the Cistercian friary.

At the beginning of the existence of the friary only servants were allowed to enter to the monastery, but later there also were rich donors who came inside the monastery. The monks could not leave the monastery and went to the nearest houses.

Another problem was the infirmary of the monastery. The visitor usually complained about breaking rules of prayers. The schedule of the infirmary was not as strict as the schedule of the rest of the monastery. This situation resulted in uncontrolled monks' drinking.

We have to consider that these documents had to describe only problems and complaints. The visitor knew that there was always something which could be done better. The monks tried to achieve the saving and redeeming of their souls. One way how to achieved this was helping poor people. The monks took care of them in the hospital and they gave them some food and clothing, too. The distribution of food was sponsored by the monastery or by donors. The donors wanted to achieve the saving of their souls as well as the monks. So that is the reason why they sponsored the monastery. The monks said prayers for them. There were also special gifts and donations for the monks' clothes, which should be changed once a year.

Except information included in *carta visitationis* there is another interesting fact. These *carta visitationis* were used in the 12th century – the written records were not very common at that time. It can be concluded that *carta visitationis* contributed to the development of a written agenda not only in one monastery.

8. Přílohy

8.1 Seznam příloh

- Příloha č. 1: Seznam vizitačních protokolů, které byly použity jako základní pramen pro předkládanou studii.
- Příloha č. 2: Cisterciácké kláštery v českých, rakouských zemích a v Bavorsku, které jsou zmiňovány ve vizitačních protokolech.
- Příloha č. 3: Filiace cisterciáckých klášterů se zaměřením na české a rakouské řádové domy zmiňované ve vizitačních protokolech.
- Příloha č. 4: Ilustrace znázorňující řeholi sv. Benedikta jako cestu do nebe (in: *Und sie folgten der Regel St. Benedikts*, ed. A. SCHNEIDER, Köln 1981, s. 119).
- Příloha č. 5: Ilustrace k RB 2,26: „Prohřešky chybujících nesmí [opat] přehlížet, ale jakmile začnou klíčit, ať je hned podle možnosti vytrhne od kořene.“ (in: *tamtéž*, s. 119).
- Příloha č. 6: Vyšší Brod, pohled na klášter od východu (in: MÜLLER, G., *Vom Cistercienser Orden*, Bregenz 1927, s. 195).
- Příloha č. 7: Žďár, pohled na klášter od západu (in: *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*, Žďár n. S. 2002, s. 74).
- Příloha č. 8: Wilhering, pohled na klášter od jihu (in: *Wilhering, Stift und Kirche*, Wilhering, s.d.).
- Příloha č. 9: Säusenstein, pohled na klášter od severu (Georg Matthäus Vischer, mědiryt, 1672; in: KEPLINGER, L. (ed.), *Zisterzienser in Österreich*, Salzburg 2004, s. 172).
- Příloha č. 10: Poblet, refektář mnichů (in: MEER, F., *Atlas de l'ordre cistercien*, Paris-Bruxelles 1965, obr. 831).
- Příloha č. 11: Le Thoronet, dormitář mnichů (in: KINDER, T. N., *Die Welt der Zisterzienser*. Würzburg 1997, s. 292).
- Příloha č. 12: Les Echarlis, brána kláštera s vestavěnou kaplí vpravo (in: *tamtéž*, s. 376).
- Příloha č. 13: Vyšší Brod, severní rameno křížové chodby. V lavicích u stěny se konalo *lectio divina*. Do ambitu se měli mniši též dostavit po zaznění zvonu k práci.
- Příloha č. 14: Vyšší Brod, severní rameno křížové chodby.
- Příloha č. 15: Vyšší Brod, kapitulní síň. Zde probíhalo v rámci každodenní kapituly tzv. *capitulum culparum*, zde byla též zahajována vizitace.
- Příloha č. 16: Wilhering, vstup z ambitu do bývalé kapitulní síně.

- Příloha č. 17: Vyšší Brod, seznam provinění a trestů za ně (Klášterní archiv Vyšší Brod, kart. 137, HA 66 E, Num. I c, f.1r).
- Příloha č. 18: Wilheringská formulářová sbírka: *De kartis visitationum*. (Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 58, f.1r; edice: GRILLNBERGER, *Wilheringer Formelbuch*, XIX, s. 233f).
- Příloha č. 19: Wilheringská formulářová sbírka, f. 10r: vizitace vyšebrodského kláštera (edice: *tamtéž*, XIX, č. 3, s. 590f).
- Příloha č. 20: Wilheringská formulářová sbírka, f. 13v: hospodářské vizitace kláštera Engelszell a Vyšší Brod (edice *tamtéž*, XIX, č. 8.9, s. 596f).
- Příloha č. 21: Wilheringská formulářová sbírka, f. 15r: opat Otto z Ebrachu oznamuje do Wilheringu svoji návštěvu (edice: *tamtéž*, XX, č. 23, s. 132).
- Příloha č. 22: Wilheringská formulářová sbírka, f. 23r: závěr vyšebrodské vizitace a vizitace kláštera Säusenstein (edice: *tamtéž*, XX, č. 58, s. 490f.; č. 59, s. 491).
- Příloha č. 23: Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105: vevázaná vizitační listina.
- Příloha č. 24: Vizitační protokol vyšebrodského kláštera z roku 1381 (Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105).
- Příloha č. 25: Transliterace vyšebrodské vizitační listiny z roku 1381 (Klášterní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105).

8.2. Přílohy

Příloha č. 1

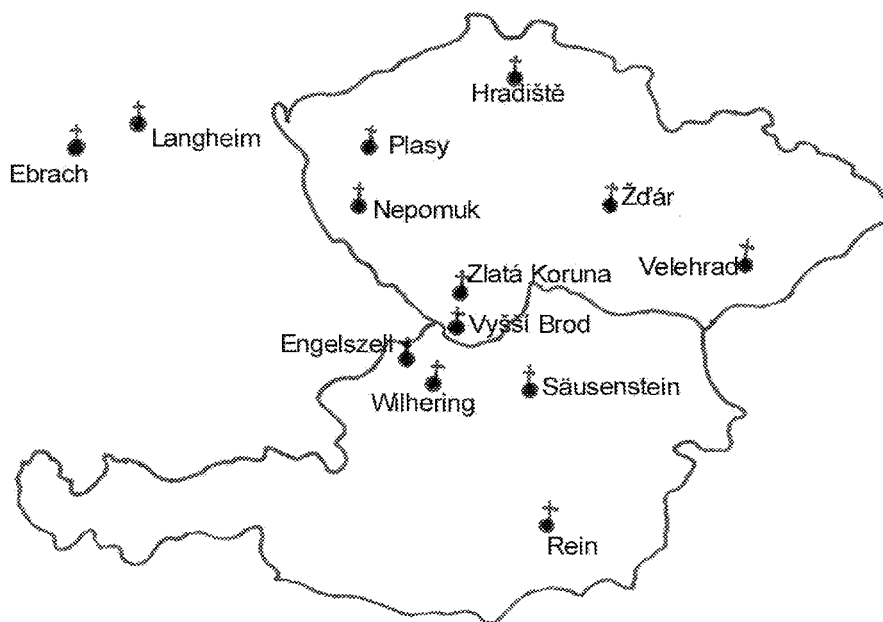
Seznam vizitačních protokolů, které byly použity jako základní pramen pro předkládanou studii (v pořadí: vizitační protokoly potřebných rakouských klášterů z wilheringské formulářové sbírky, vizitační protokoly kláštera Vyšší Brod a vizitace ostatních českých a moravských klášterů).

Vizitovaný klášter	Datum	Vizitátor (resp. klášter, z něhož pochází)	Edice, popř. pramen
Wilhering	18.5.1321	Ebrach	GRILLNBERGER, <i>Wilheringer Formelbuch</i> , XIX, č. 14, s. 600
Engelszell	5.3.1332	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 13, s. 599f.
Säusenstein	1337-39	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 6, s. 594f.
Engelszell	25.5.1343	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XXI, č. 63, s. 122f.
Säusenstein	21.10.1343(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 11, s. 598f.
Engelszell	19.5.1344	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XXI, č. 62, s. 122
Engelszell	14.6.1349	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 8, s. 596
Säusenstein	1349(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 10, s. 597f.
Engelszell	1350(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 1, s. 587f.
Engelszell	6.7.1350(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 5, s. 592f.
Engelszell	3.8.1350(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 4, s. 591f.
Engelszell	3.10.1350(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 7, s. 595
Säusenstein	13.10.1354	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XX, č. 59, s. 491f.
Wilhering	12.7.1355	Ebrach	<i>Tamtéž</i> , XXI, č. 61, s. 119-121
Wilhering	1358	Ebrach	<i>Tamtéž</i> , XX, č. 39, s. 134-136
Säusenstein	25.4.1358	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XX, č. 40, s. 136f.
Wilhering	23.6.1360	Ebrach	<i>Tamtéž</i> , XXI, č. 69, s. 125-127
Wilhering	3.5.1362	Ebrach	<i>Tamtéž</i> , XXI, č. 72, s. 387f.
Wilhering	1400(?)	Ebrach	GRILLNBERGER, <i>Kleinere Quellen</i> , č. 1, s. 442f.
Vyšší Brod	7.7.1320	Wilhering	PANGERL, UBH, č. 57, s. 68f.
Vyšší Brod	1.6.1340	Wilhering	GRILLNBERGER, <i>Wilheringer Formelbuch</i> , XX, č. 53, s. 484f.
Vyšší Brod	11.11.1348(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 9, s. 596f.
Vyšší Brod	14.1.1350(?)	Wilhering	<i>Tamtéž</i> , XIX, č. 2, s. 588-590

Vyšší Brod	1350(?)	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XIX, č. 3, s. 590f.
Vyšší Brod	19.5.1351	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XX, č. 54, s. 486
Vyšší Brod	25.4.1352	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XX, č. 57, s. 488f.
Vyšší Brod	10.5.1354	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XX, č. 58, s. 489-491
Vyšší Brod	23.4.1355	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XX, č. 55, s. 487
Vyšší Brod	25.5.1356	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XX, č. 56, s. 487f.
Vyšší Brod	4.9.1359	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XXI, č. 70, s. 384f.
Vyšší Brod	20.5.1360	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , XXI, č. 71, s. 386f.
Vyšší Brod	2.2.1373	Wilhering	PANGERL, UBH, č. 89, s. 156f.
Vyšší Brod	1373-1380	Wilhering	GRILLNBERGER, <i>Kleinere Quellen</i> , č. 4, s. 447f.
Vyšší Brod	1370-1421	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , č. 2, s. 444f.
Vyšší Brod	1370-1421	Wilhering	<i>Tamtěž</i> , č. 3, s. 446f.
Vyšší Brod	25.4.1381	Wilhering	Kláštevní knihovna Wilhering, rkp. IX, 105
Nepomuk	před 1344	Ebrach	NEUMANN, <i>Prameny</i> , č. 13, s. 117f.
Žďár	před 1350	Plasy	<i>Tamtěž</i> , č. 17, s. 124-126
Zlatá Koruna	kol. 1350	Plasy	<i>Tamtěž</i> , č. 14, s. 119-121
Žďár	kol. 1350	Nepomuk	<i>Tamtěž</i> , č. 18, s. 127f.
Hradiště	kol. 1358	Plasy	<i>Tamtěž</i> , č. 15, s. 121f.
Velehrad	kol. 1358	Plasy	<i>Tamtěž</i> , č. 16, s. 122-124

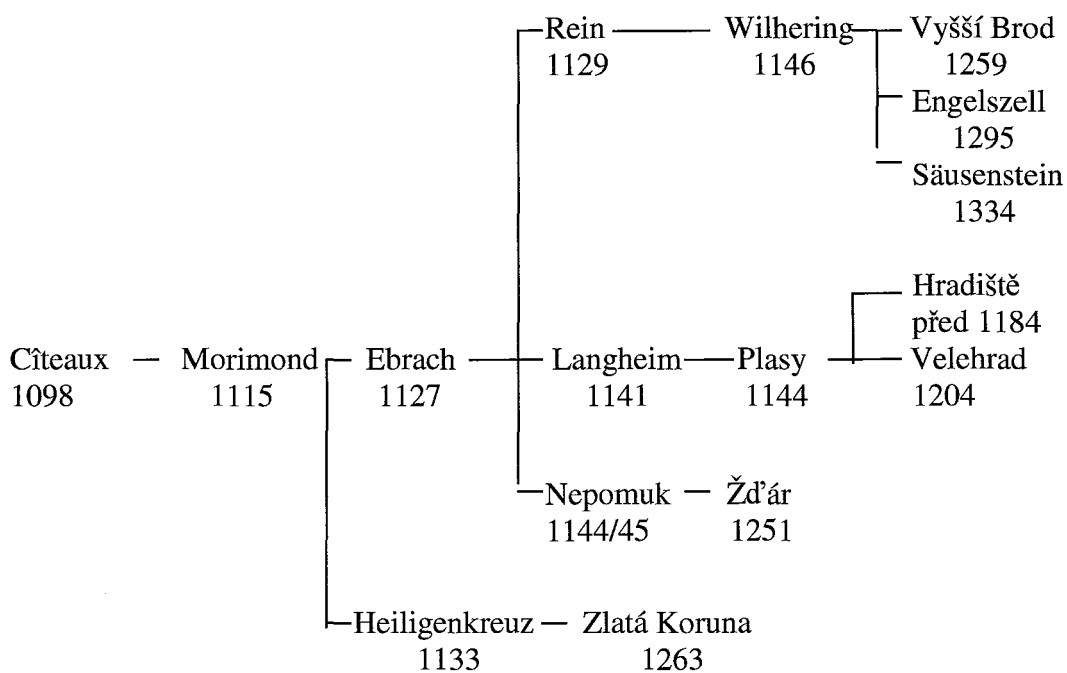
Příloha č. 2

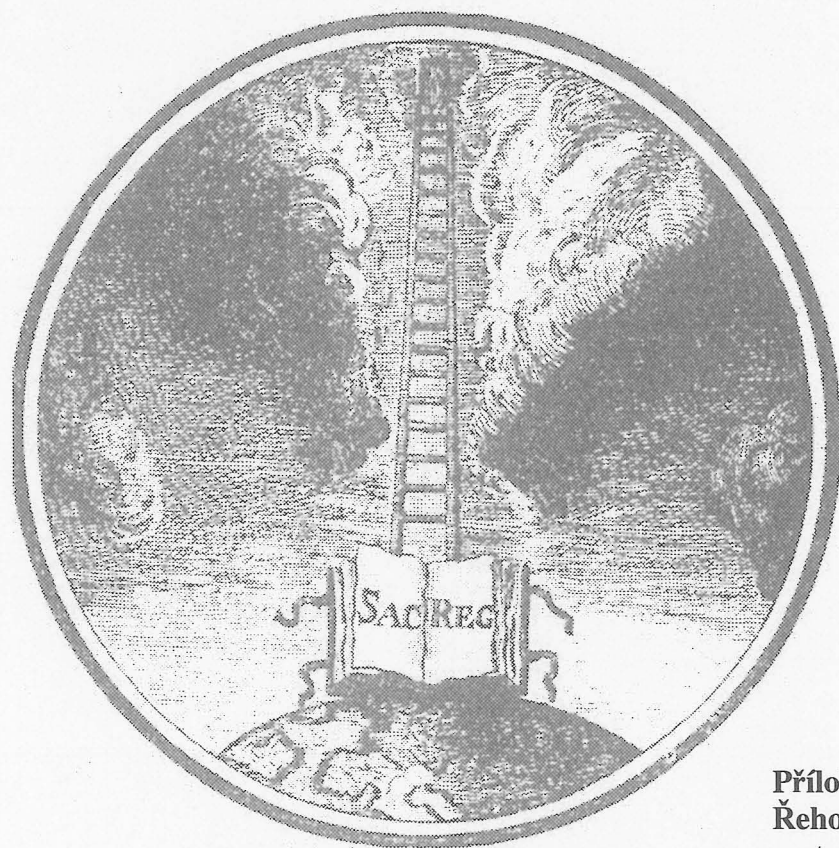
Cisterciácké kláštery v českých, rakouských zemích a v Bavorsku, které jsou zmiňovány ve vizitačních protokolech.

Příloha č. 3

Filiace cisterciáckých klášterů se zaměřením na české a rakouské řádové domy zmiňované ve vizitačních protokolech.

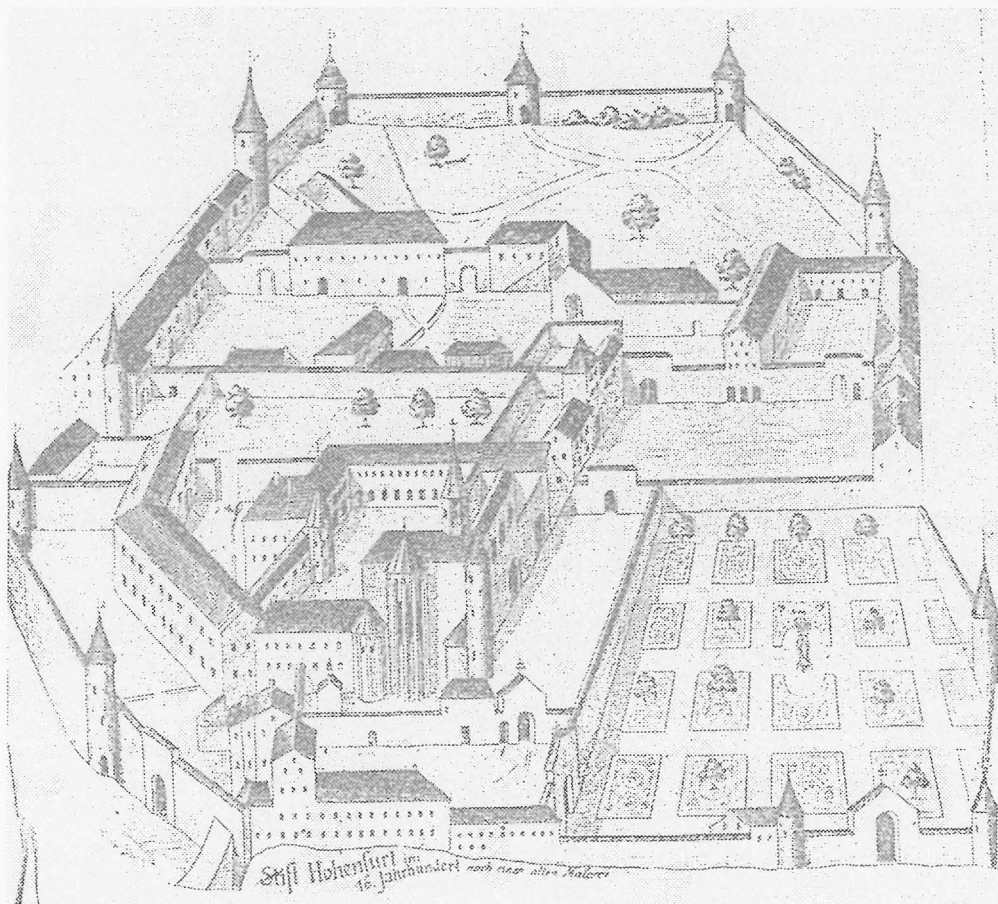

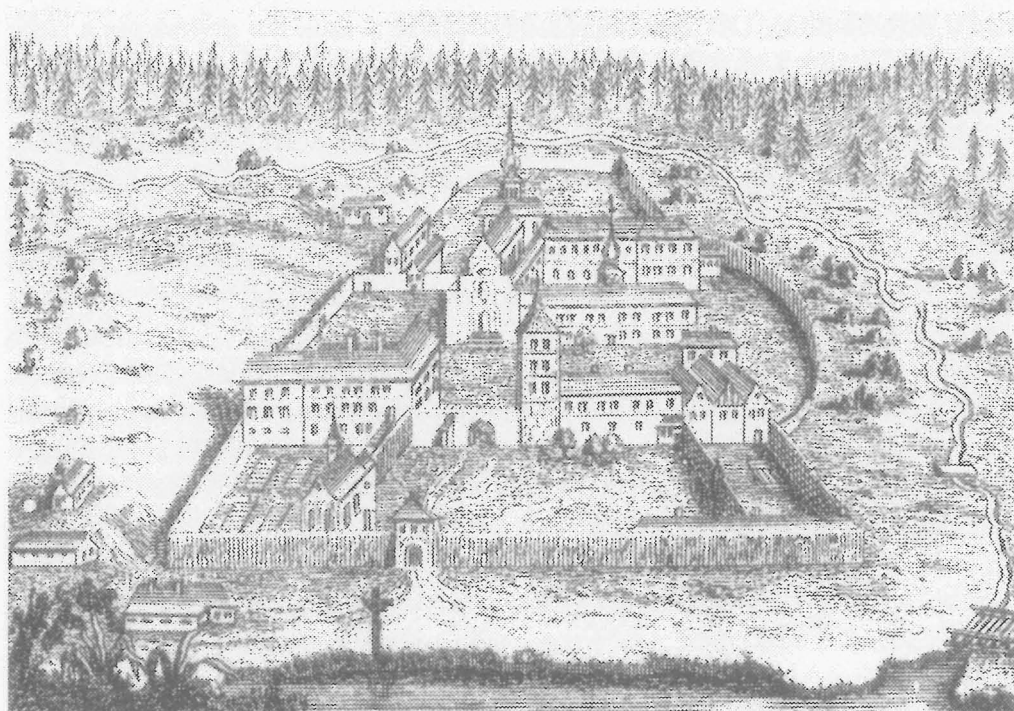
Příloha č. 4
Řehole sv. Benedikta jako
cesta do nebe.

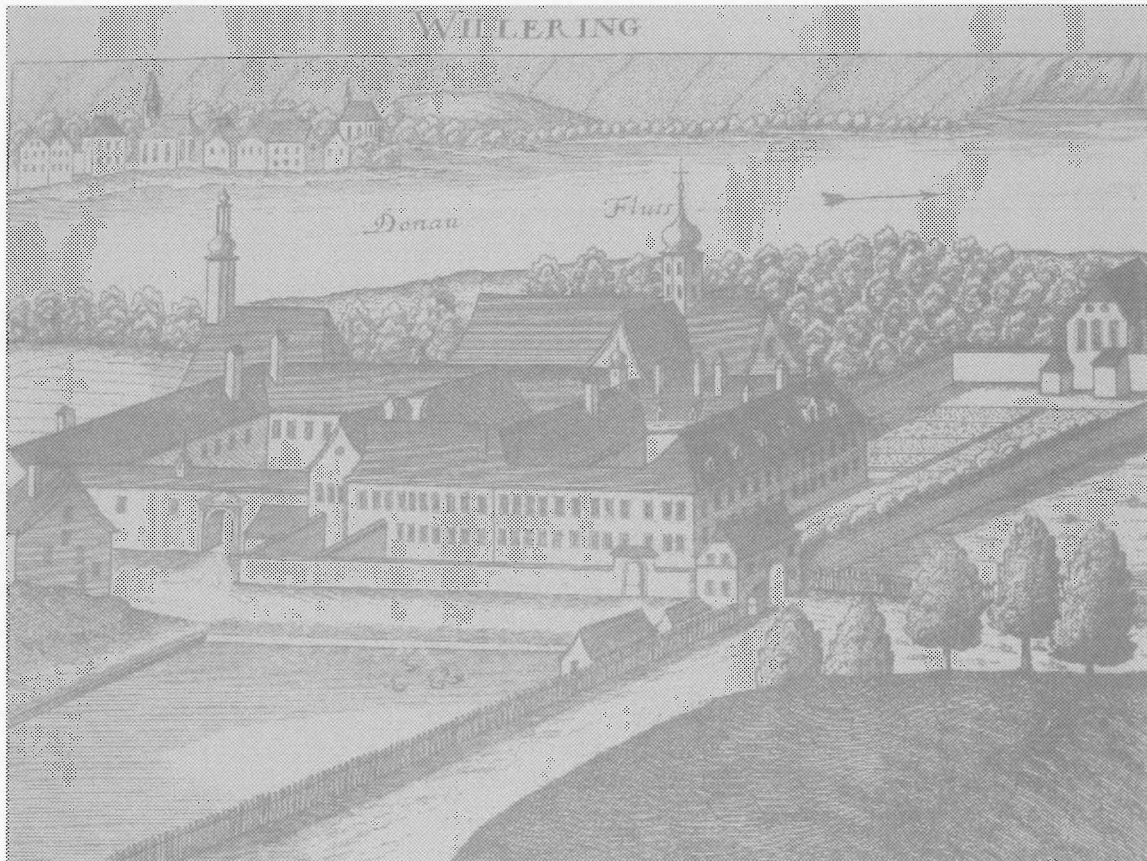
Příloha č. 5
„Prohřešky chybujících nesmí
[opat] přehlížet, ale jakmile
začnou klíčit, ať je hned podle
možnosti vytrhne od kořene.“
(RB 2,26)

Příloha č. 6
Vyšší Brod, pohled na klášter od východu (před 1500).

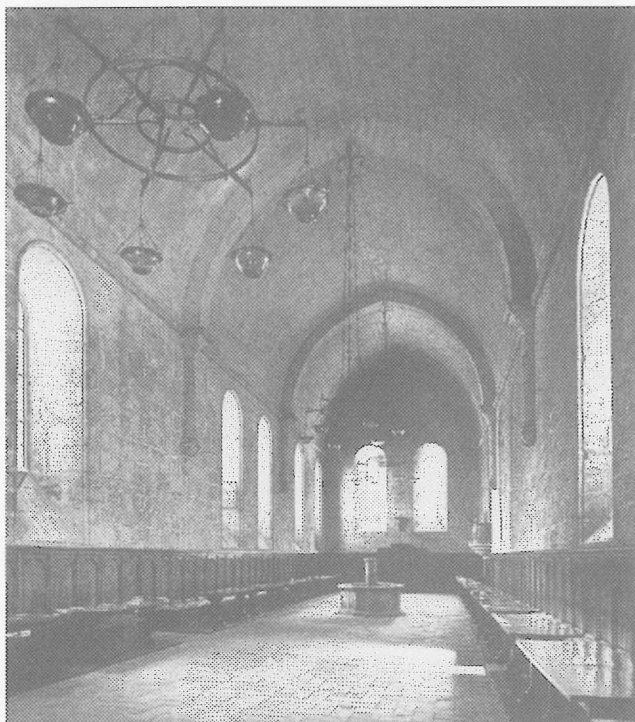
Příloha č. 7
Žďár, pohled na klášter od západu (1678). V popředí u vstupní brány kaple sv. Markéty pro laiky.

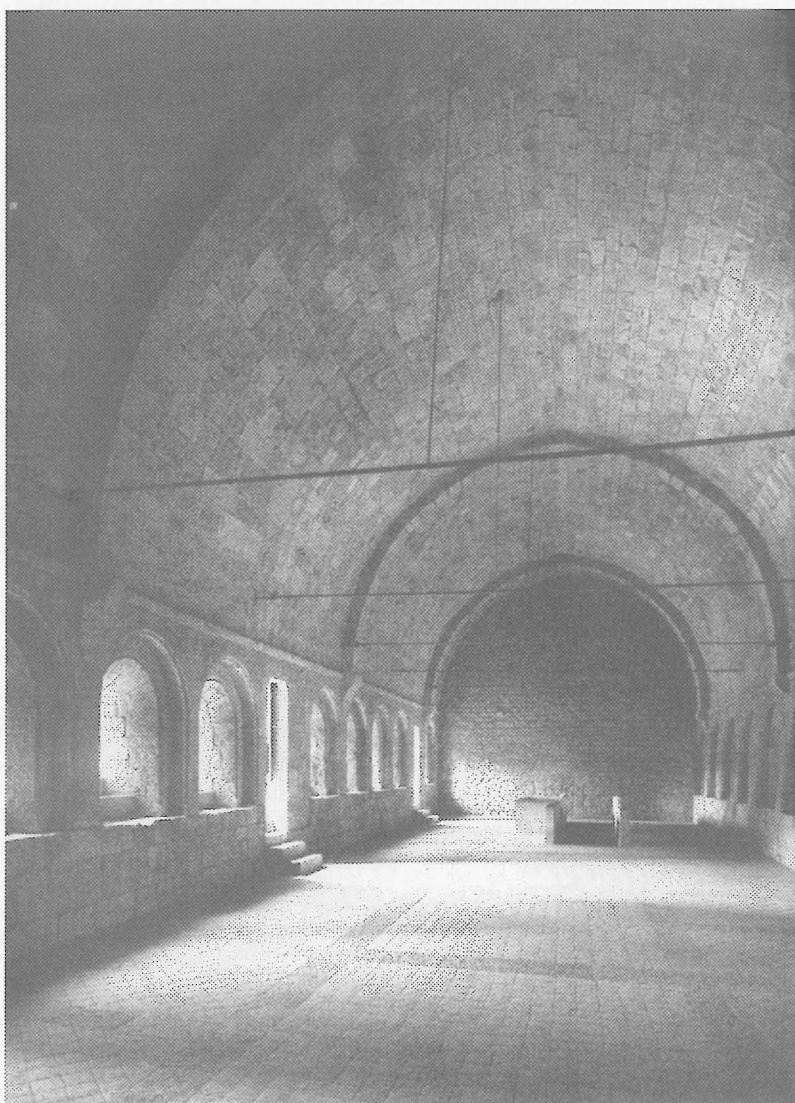
Příloha č. 8
Wilhering, pohled na klášter od jihu (před 1700).

Příloha č. 9
Säusenstein, pohled na klášter od severu (1672).

Příloha č. 10
Poblet, refektář mnichů (v pozadí
vpravo vyvýšené místo pro čtenáře).

Příloha č. 11
Le Thoronet, dormitář
mnichů.

<p style="text-align: center;">§ Annotationes quorundam quactionum Hilariensis observantiarum</p>	
<p>1^a Ita in conventu plebitas offerunt vix & mutua advocaciones facit quorundam alior ad alios ritas de & tollere.</p>	<p>1^a Transgressor in in nimis de, prohibere panis & aqua penes in simili pena est excludi, licet non vincant in spirituali.</p>
<p>2^a Silentio non obediunt tunc in clero sed in alijs locis regularibus & com. pro. Reverend.</p>	<p>2^a Transgressores sine legitima causa in licentia superius dicti plura computatur si non dixerint ul. pani in simili penes, qui sit aliorum fugisse & non vincant.</p>
<p>3^a ratione proclamationis & excommunicationis</p>	<p>3^a Transgressores singulis diebus (ex capite dominici & festivi diebus) tantum occurrunt, sub pena rebellionis permittentes nisi in pena qualis magis puniunt.</p>
<p>4^a Interdictis, iustis & alijs modis contra ea prohibentur.</p>	<p>4^a Transgressor huius pena interdictionis punientur.</p>
<p>5^a Ita nulli opinat alijs non opone sunt, nisi in illis modum ut viderent.</p>	<p>5^a Transgressor disciplina prohibent, in simili pena est excludi & non vincant. In huius ritas quod non fuerit factum & postea tantum, uterque ab carcere mittat.</p>
<p>6^a Ita nulli se videtur.</p>	<p>6^a Transgressor in pane & aqua alogne die licet.</p>
<p>7^a Ita nulli nulli penales opone multitudinis sine licentia superius dicti.</p>	<p>7^a Transgressores secularibus ritibus sunt in pane & aqua penes, fac sunt disciplina prohibentur.</p>
<p>8^a Ita nulli opinat sine licentia non in officio in collatione & divina officio, licet, canonici se absintere ita extra conventu non bibat comest.</p>	<p>8^a Transgressor in carcere mittentur.</p>

Příloha č. 17
Vyšší Brod, seznam provinění a trestů za ně (cca 1630; úvodní strana).

Příloha č. 25

Transliterace vyšebrodské vizitační listiny z roku 1381.

1. [...] M ccc lxxxi in die b[ea]ti Marci Evangeliste filie n[os]tre i[n] alto vado nob[is] in chri[sti] amore singul[ariter]
2. [...]m ordi[ni]s p[er]sonal[it]er i[m]pendentes p[ro] refor[ma]c[i]o[n]e discipline regular[is] et cor[dis] qui emendac[i]o[n]e in=
3. [...] p[er]sonis arcus custodiri manda[mus]. In p[ri]mis ab eo no[n] i[n] m[er]ito n[ost]re visitac[i]o[n]is fructu[m] i[n]cip[er]e volu[mus]
4. [...] sp[er]amus eap[ropter] statui[mus] et ordi[n]amus vt divini fructus obsequiu[m] in choro signant[er] s[e]c[un]d[u]m antiqua[m]
5. [...] cantu qua[m] in psalmodia denote distincte et ordinate cu[m] pausa debita sicuti huc vsp est
6. [...] p[er]soluat[ur] in p[rae]miss[is] signi neglig[n]tes exti[te]rint p[er] disciplinas regulares et pena[m] panis et
7. [...] et aliis m[er]ito t[ra]nseat i[n] terro[r]em. Item cu[m] sac[ra]me[n]tu[m] d[omi]nici corpor[is] et sangwi[n]is n[ost]re p[er]eg[ri]na=
8. [...]stu et ven[er]ac[i]o[n]e digniss[imus] idcirco om[n]ib[us] p[er]sonis hui[us] domus signant[er] sac[er]dotibus sub debito
9. [...] et singuli ad min[us] tres missas legant et inf[er]iores gradus tp[er]ibus debitis et co[n]swetis co[m]m[u]nio[n]em
10. [...]lem i[n]tegra[m] ac devota[m] co[n]fessione[m] suor[um] p[re]cator[um] nullatenus fac[er]e obmittant. In p[re]miss[is] signis
11. [...]s ferijs a p[re]sid[e]nte p[ro]clamet[ur] et cum discipuli[n]a regulari pena panis et aque irremissib[i]l[ite]r puniat[ur]
12. [...]ota[m] xlm om[n]ib[us] sabbat[is] diebus co[n]ue[n]tu solempnit[er] decantet[ur]. It[em] violato[r]es silencii usq[ue] t[er]cia
13. [...] pu[n]iam p[er]agant levis culpe. Item c[um] ab dica[n]to p[re]ctat[is] ad eo regule mo[n]achili sit a[n]nexa ut
14. [...]dispensare. Idc[ir]co volu[mus] et firmit[er] p[re]cipie[n]do manda[mus] q[ua]t[en]us p[er]sone hui[us] domus om[n]es pe[c]u[n]ias
15. [...] abb[at]t[is] et bursarii reponant in bursaria no[n] easd[e]m p[re]c[er]t[is] sine clinodia repete[n]tes nisi ex cui d[omi]ni
16. [...] et bursarii signis oppo[n]itu[m] feci[a]t et super hoc sine lice[n]cia abb[at]t[is] sui i[n] aliqua p[re]ctate lic[et] modica
17. [...] ponat[ur] et pena p[re]ctarior[is] p[un]iat[ur]. Item quicu[m]que d[omi]no abb[at]ti derogau[er]it vel detraxerit in colloq[ui]is
18. [...]nit et co[n]p[ro]batus statim carceri menci[er]it[ur] vel ad p[or]tam hilariens[is] mitta[ur] huic pene subicim[us] om[n]es
19. [...]edie[n]tes et petu[n]t sibi lra[n]s ad alia monast[er]ia assignavi. Eciam[us] eisd[e]m penis in nodan[tur] om[n]es qui pa=
20. [...] et alios tuent[ur] p[ro]cacit[er] et defedu[n]t si officiales fu[er]int deponan[tur] aut ad p[or]tam mittant[ur]. Insuper
21. [volumus ne] pen[n]siones ve[n]dan[tur], ne debita co[n]t[ra]han[tur], ne p[er]sone ad h[ab]itu[m] recipian[tur] nisi de n[ost]ra lice[n]cia sp[eci]ali. Hanc
22. [autem cartam co]ra[m] om[n]ibus recitari volu[mus] ne aliquis de ignora[n]cia aliquat[ite]r se valeat excusare.

